

כפר הנוער כנות – בי"ס תיכון התיישבותי הפנימייה ללימודי משטרה

עמותה בפיקוח משרד החינוך והתרבות, המנהל לחינוך התיישבותי פנימייתי ועה"נ סמל מוסד 680066

היסטוריה

סיכום חומר הלימוד בהתאם לאשנ"ב תשפ"ד

שאלון 022261 חלק ה- 70%

צוות היסטוריה

פרק ראשון

הלאומיות המודרנית באירופה במאה ה-19

מבוא מהי לאומיות? - תופעה מודרנית שהתפתחה בסוף המאה ה-18 ובמהלך המאה ה-19 והיא נבעה מרצון של קבוצת אנשים בעלת מכנה משותף (שפה, היסטוריה, תרבות וטריטוריה), לקיים שלטון עצמאי (ריבוני) בשטח שלהם. כלומר, כל לאום (או תנועה לאומית) רוצים בחיים עצמאיים בשטח מולדתם, בו יתאפיינו החיים בהתאם לתרבות והמסורת של אותו עם (לאום), ללא תלות בשלטון זר. **המרכיבים של תופעת הלאומיות במאה ה-19:**

מוצא המשותף והיסטוריה משותפת – הם המרכיבים של קבוצה אתנית. לפרטים המרכיבים קבוצה אתנית יש כמה סימני היכר משותפים – "אבות קדמונים", מוצא, זיכרון ועבר היסטורי משותף. **תרבות משותפת** - מנהגים, מסורת - פולקלור (מנגינות, ריקודים, תלבושות שירי מולדת) דת, והיצירה בתחומים השונים, המייצגים את העם ואת עברו המפואר.

סמלים - גיבוש הזהות הלאומית סביב מרכיבים השייכים לאותו לאום כמו: דגל, המנון, חגים לאומיים, מיתוסים המפארים עלילות גבורה וסיפורים. **טריטוריה שהיא מולדת** - שטח טריטוריאלי בו נולדה האומה, בו נוצרו ערכי היסוד של העם. היא "הדבק" המחבר את התושבים השונים של העם. כולם יוצאים להגנת ארצם בשעת הצורך. בלאומיות הופך השטח להיות מולדת, (פטריוטיזם=אהבת המולדת). המולדת היא נכס של אהבה, גאווה, קשר לדורות הקודמים, קשר לאבות המייסדים.

שפה - משמשת כלי מלכד של קבוצה לאומית, בעזרתה ניתן להפיץ תרבות ומסורת המיוחדת לקבוצה לאומית. עם צמיחת לאומיות הבינו כי לשפה יש יכולת להעניק זהות תרבותית ופוליטית נפרדת לכל אומה, לכן בקשו לבטל ניבים מקומיים ולפתח שפה אחת אחידה לכל עם.

הגורמים לצמיחת התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19 ולהתגבשותן

רעיונות ההשכלה - אנשי תנועת ההשכלה פעלו באירופה במאות ה-17 וה-18, ומרדו בשני מוסדות חשובים שפעלו בימי הביניים: (1) שלטון המלכים. (2) הכנסייה.

בני האדם נולדו שווים, ובעלי זכויות טבעיות: (כגון: הזכות לחיים ולביטחון, הזכות לקניין ועוד..). רעיון זה עמד כנגד רעיון המלוכה, לפיו המלך הוא מי שנמצא מעל לחוק, ורק מי שנולד למשפחת מלוכה יכול להיות מלך. בני האדם במהותם הנם יצורים תבוניים, המסוגלים לחשוב בזכות עצמם, ואינם זקוקים לסמכות הדתית, שתגיד להם מה מותר ומה אסור.

באמצעות המרד בכנסייה והרעיון שכל בני האדם נולדו שווים ובעלי זכויות, סללו אנשי תנועת ההשכלה את הדרך למסגרות חילוניות, פוליטיות וחברתיות, דוגמת רעיון הלאומיות. אנשי ההשכלה טענו כי תפקיד השלטון (המדינה) הוא: לשמור על הזכויות הטבעיות, ובנוסף טענו כי מקור השלטון הוא בעם ולא באל. הם קבעו שכל עם הוא הריבון לקבוע את השלטון הנבחר המבטא את רצון הכלל. רעיונות אלו אפשרו צמיחת מנהיגות חדשה שהובילה את התנועות הלאומיות להקמת מדינה ריבונית-עצמאית, בה העם הוא הריבון-השליט. אכן, **תרומתה של תקופת ההשכלה: בני האדם למדו את רעיונות ההשכלה**

(חרות, שוויון ואחוה. מדינה ללא מלך שבה העם הוא הריבון ומקור הסמכות) בעקבות זאת התפתחו תנועות לאומיות שביקשו לעצמן ריבונות, זכות להגדרה עצמית וזכות לקבוע את השליט.

תהליכי המודרניזציה/המהפכה התעשייתית - מעבר מחברה המתבססת כלכלית על חקלאות בעיקר בכפרים לחברה מודרנית המתבססת על התעשייה. מעבר מחברה שאמצעי הייצור ידניים לחברה שבה תהליך הייצור נעשה באופן המוני, ומהיר בבתי חרושת ומפעלים. התפתחו מסגרות תרבותיות חדשות, ובעיקר נוצר צורך בחינוך האנשים לחיים המודרניים ועבודה במפעלים. כל אלה השפיעו וחיזקו את מרכיביה של התודעה הלאומית בקרב ההמון. התפתחות הקיטור והשפעתו על אמצעי התחבורה והתקשורת - רכבות, ספינות קיטור, טלגרף, דפוס ועיתונות. כל אלה אפשרו העברת ידיעות לכל מקום באירופה. כך יכלו ההמונים להתעדכן במתרחש ולהיחשף לרעיונות החדשים שהופצו כמו רעיונות ההשכלה ורעיונות הלאומיות. תרומתה של המודרניזציה: הפצה - רעיונות ההשכלה הופצו בזכות המהפכה התעשייתית והאיצו את צמיחת הלאומיות. לדוגמא: הדפוס, העיתונים, הרכבת - ועוד..

תהליכי העיור והחילון - בעקבות הקמת מפעלים, בתי חרושת וההתפתחות הטכנולוגית בתחום החקלאות, אנשים עברו מהכפר לעיר הגדולה (עיור) והרגישו בדידות וניכור. מעבר זה הרס את דפוסי החיים השמרניים והמסורתיים של משפחתיות, קהילתיות. (בכפר הם חיו ביחד) וההמונים היו זקוקים לתחליף חדש שיעניק משמעות לחייהם והם מצאו אותו בלאומיות. הלאומיות העניקה להם תחושת שייכות למשפחה, או לקבוצה, והזדהות עם ערכים המעניקים תחושת ביטחון ולכידות. תחושה של ביחד, עוצמה גאוה וסיפוק. האדם הרגיש שהוא לא לבד, הוא מוקף חברים השותפים לחוויותיו ותקוותיו. תרומתו של תהליך העיור: הפצה - המעבר לעיר יצר מפגש עם קבוצות שונות, יצר שותפות ויצירת אמצעי תקשורת משותפים כמו שפה ותרבות משותפת וצמיחת מעמדות חדשים.

החילון - מעבר מזהות דתית לזהות לאומית. שבירת השליטה הבלעדית של הדת ומוסדותיה בחיי הפרט והחברה. (לא בהכרח נטישת האמונה). רעיונות ההשכלה וההתפתחות המדעית, המבוססת על חוקי הטבע כדרך להבנת העולם, תרמו רבות להתפשטותה של החילוניות. ככל שגדל הידע כך איבדה הכנסייה את השפעתה ואת מעמדה. ההשכלה ותהליך החילון והרחיקו את בני האדם מהדת והפחיתו את תלותם בכנסייה ששלטה עד אז באופן מוחלט על חייהם. תרומתו של תהליך החילון: הפצה - הלאומיות היוותה תחליף כמקור הזדהות וכמסגרת תומכת למיליוני אירופיים במדינות השונות במקום המסגרות שהתפרקו. ירידת השפעתה וסמכויותיה של הדת, שהיוותה גורם מלכד בעבר, הביאה לחיפוש אחר תחליף לדת. התנועות הלאומיות השתמשו בסמלים של הדת והעניקו ללאום ולמולדת משמעות של קדושה, ותחושת השתייכות. והזדהות עם יעדיהן ודרכי מאבקן.

המהפכה הצרפתית - המהפכה הצרפתית הושפעה מרעיונותיה של תנועת ההשכלה, ובקשה לתת להם ביטוי מעשי (פוליטי). ערכי המהפכה הצרפתית היו: חרות (זכויות אדם), שוויון ואחוה. המהפכה הצרפתית כוונה בעיקר נגד שלטון המלך והאצילים, ובקשה להעניק זכויות פוליטיות לחלקים גדולים יותר בעם. תרומתו של המהפכה הצרפתית: הפצה - יישום רעיונות ההשכלה (חרות, שוויון ואחוה. מדינה ללא מלך שבה העם הוא הריבון ומקור הסמכות) לפני המהפכה, היה המלך מעל החוק, ומטרת המהפכה הייתה להפוך את כולם לשווים בפני החוק. ערכים אלו בקשו התנועות הלאומיות ליישם

כיבושי נפוליאון - לאחר המהפכה הצרפתית, כבש נפוליאון, שהיה קיסר צרפת, את מרבית מדינות אירופה. **תרומתם של כיבושי נפוליאון: הפצה – יישום רעיונות ההשכלה (חרות, שוויון ואחוה). מדינה ללא מלך שבה העם הוא הריבון ומקור הסמכות) נפוליאון החדיר למדינות שכבש את ערכי המהפכה הצרפתית: חירות, שוויון, ואחוה.** כמו כן, נפוליאון הרס את המשטרים הישנים (של המלכים) וייסד משטרים חדשים שסמכות שלטונם ניתנה להם מידי העם, אבל כשליטים שם את בני משפחתו. כיבושי נפוליאון עוררו רגשי השפלה כבדים בקרב העמים שכבש. והתנועות הלאומיות יצאו נגד הכובש הזר. **בני האדם בארצות הכבושות לא רצו לחזור לשלטון של מלכים. ולכן עם נפילת הקיסרות הצרפתית, החל גל של מהפכות לאומיות באירופה.**

מה היו מאפייני התנועות הלאומיות וכיצד פעלו להגשמת מטרותן?

מטרות התנועות הלאומיות

1. שחרור מכובש ו/או הקמת מדינה עצמאית ללאום.
2. גיבוש הזהות הלאומית המשותפת לקבוצת הלאום וביסוס זהות זו בקרב בני הלאום.

המאפיינים של מנהיגי התנועות הלאומיות באירופה במאה ה-19

משכילים, בני המעמד הבינוני אנשים שמנהיגותם מבוססת על כישורים פוליטיים ולא על ייחוס או על מסורת. מנהיגים כריזמטיים ששאפו להוביל לשינוי בסדר החברתי-פוליטי ושגיבשו תכניות פעולה למימושו. מנהיגים בעלי יכולת להשתמש בכלים מודרניים לגיוס ההמונים.

תחומי הפעולה של התנועות הלאומיות

גיבוש הזהות והנחלתה - טיפוח של סמלים לאומיים ותרבות לאומית המנון, דגל; טיפוח השפה הלאומית והפיכתה לשפה משותפת; הקניית תכנים לאומיים באמצעות הספרות ובאמצעות מחקר וכתובה של ההיסטוריה הלאומית; הקמת מערכת חינוך לאומית; הקמת תנועות נוער.

התארגנות - בחירת הנהגה והקמת מוסדות.

הקמת מדינה - מאבק עממי ומאבק צבאי נגד שליטים מקומיים ו/או זרים לצורך השגת עצמאות; ניהול מאבק נגד כוחות מעכבים בארצם; איחוד יחידות פוליטיות נפרדות לכלל יחידה לאומית פוליטית אחת; כריתת בריתות עם כוחות חיצוניים שיסייעו למאבק הלאומי.

שלבי ההתפתחות של הפעילות הלאומית

שלב ההיערכות: פעילות של מאות בודדות של אנשים מקרב אנשי רוח ומשכילים, בדרך כלל מהמעמד הבינוני, לגיבוש המסגרת הלאומית ולהנחת היסודות לתרבות לאומית. בשלב זה התגבשה השפה, היה איסוף שיטתי ועבוד של שירים, אגדות, מוסיקה מסורתית, וגיבוש אוסף של דימויים עצמיים אודות העבר, ההווה והעתיד של בני הלאום. בשלב זה גם נכתב מחקר ראשוני של העבר והמורשת של בני הלאום.

שלב ההרחבה - בשלב זה מתרחב מעגל השותפים. בשלב זה התבססה רשת של אגודות לאומיות המגייסות כספים, מייסדות בתי ספר, מוציאות לאור עיתונים לאומיים, מארגנות טקסים לאומיים, לרוב על בסיס וולונטרי-התנדבותי, למען הגשמת הזכויות הלאומיות וחיזוק הקשרים בין בני הלאום. אלו היו ניצני הפעילות הפוליטית אך עיקר הפעילות הייתה בתחומי התרבות והחברה במטרה לטפח זהות לאומית ואת השייכות לארגונים והאגודות הלאומיים. פעילות זו עודדה את בני הלאום לפעול למען המטרה הלאומית.

שלב המאבק העממי - הרעיון הלאומי קנה אחיזה באזורים שונים ובקרב שכבות אוכלוסייה רחבות. שלב זה מאופיין בגיוס ההמונים למאבק על השגת זכויות לאומיות. התנועות הלאומיות מארגנות הפגנות המונים כדי לקדם את המטרות הפוליטיות שלהן. כמו במהפכות 1848 - "אביב העמים", שבה הניפו התנועות הלאומיות את נס המרד בשליטים זרים. מאבקים אלו שהחלו "מלמטה" נכשלו. (מלמטה-בהנהגת העם-ללא אמצעים וכוח). המאבק הלאומי מתנהל גם נגד השליטים המקומיים או הזרים המתנגדים לשינוי הלאומי ומנסים לשמר את הסדר הפוליטי והמדיני הישן.

שלב המאבק המדיני-דיפלומטי וצבאי - בשלב זה הכוחות בעלי היכולות המדיניות והצבאיות- "מלמעלה"- קובעים את אופי המאבק ואת תוצאותיו. עושים שימוש בבריתות ובמלחמות כדי לסלק את השליטים הזרים ולכבוש טריטוריות השייכות בהגדרתן ללאום. (מלמעלה- ע"י השליטים שהיה להם כוח ואמצעים, צבא ונשק).

לאחר הקמת המדינה הלאומית הריבונית- נמשכה הרחבת והפצת התודעה הלאומית, התחזק הקשר בין היחיד לאומה ולמדינה תוך הפעלת מנגנונים המחייבים (ולא על בסיס התנדבותי כפי שהיה לפני הקמת מדינת הלאום) על היחיד להוכיח הזדהות ונאמנות למדינה ומוסדותיה.

המדינה הפעילה אמצעים משפטיים, כלכליים, חינוכיים ותרבותיים כדי לחזק את הזהות והלכידות, וכדי לפעול נגד גורמים עוינים ומסוכנים לזהות הלאומית של החברה והמדינה.

תנועה לאומית לדוגמא: יוון

- מי שלט במדינה?

יוון נשלטה על ידי האימפריה העות'מאנית (התורכית) מאז המאה ה-15. בין יוון לבין התורכים היו הבדלי דת, שפה ותרבות ניכרים. בניגוד לתורכים שהיו מוסלמים דוברי תורכית, היוונים היו נוצרים אורתודוקסים ודוברי יוונית.

- מטרת המאבק

המטרה של המאבק הייתה לפעול ברוח רעיונות ההשכלה כדי לשחרר את יוון מן השלטון התורכי ולהחיות את התרבות היוונית העתיקה.

- הגורמים המסייעים - הכוחות שהניעו את המאבק

אגודות ה'החברים' – אגודות מהפכניות אשר פעלו ביוון ומחוצה לה. האגודות הורכבו ממשכילים, סוחרים ואנשי רוח ממוצא יווני, אשר הושפעו מרעיונות ההשכלה והלאומיות. אגודות אלה זכו לסיוע ארגוני וכספי מצד רוסיה ובריטניה ומצד סוחרים יוונים עשירים שהיגרו מיוון.

הכנסייה היוונית – ובמיוחד **אנשי הכמורה הנמוכה**, ראתה את המרד היווני כמאבק דתי של היוונים הנוצרים-אורתודוקסים כנגד האימפריה העות'מאנית המוסלמית.

הנסיך איפסילנטי – קצין רוסי ממוצא יווני שהנהיג את אחת האגודות החשובות במאבק היווני, אגודה שנלחמה באימפריה העות'מאנית ובסיסה היה באודסה.

פילהלנים - אנשי רוח, משכילים וסופרים ממערב אירופה, שהעריצו את התרבות היוונית העתיקה - ביוונים יורשי יוון העתיקה. רבים מהם הגיעו ליוון ונטלו חלק פעיל במאבק כדוגמת המשורר האנגלי הלורד ביירון.

המצמות הגדולות – רוסיה, צרפת ובריטניה, שאפו להחליש את האימפריה העות'מאנית במזה"ת.

- הגורמים המעכבים

האימפריה העות'מאנית – הפגינה עליונות בעזרת צבא סדיר גדול ומצוייד היטב בנשק. בעוד שליוונים לא היה נשק, ולא היה צבא.

מוחמד עלי שליט מצרים - סייע לתורכים. התורכים דיכאו באכזריות את המרד היווני וטבחו ביוונים.

הכנסייה היוונית הכמורה הגבוהה – שהתנגדה למאבק בשל החדרת רעיון החילון.

- תוצאות המאבק

לאחר כשבע שנים של מאבק עקוב מדם, השמידו המעצמות הגדולות את הצי העות'מאני לי האי נברון והביאו לסיומה של המלחמה. בשנת 1832 הוקמה מדינה עצמאית בשם הלאס (יוון). המדינה כללה רק חלק קטן מן השטחים בהם ישבו היוונים. כדי להבטיח שאף אחת מהמעצמות שסייעו למאבק העצמאות לא תשלט ביוון, הוסכם שהנסיך אוטו הראשון (הגרמני) יוכתר כמלך יוון. המדינה שהוקמה שמה דגש על הלאומיות האתנית היוונית על העבר המפואר של יוון העתיקה, על המוצא, על ההיסטוריה, השפה, הדת והתרבות המשותפים לכל היוונים. זה לקח עוד חמישים שנה נוספות נדרשו כדי להרחיב את השטח, באמצעות הסכמים שונים וגם בעזרת מאבק מזוין.

התנועה הלאומית היהודית המודרנית – הציונות.

הגורמים לצמיחתה של הציונות

אכזבה מכישלון האמנציפציה – השתלבותם של היהודים עודדה התפתחות של אנטישמיות חדשה, מודרנית (שתחילתה בעיקר בסוף המאה ה-19). הקנאה כלפי היהודים המצליחים בערים, בעיקר מצד האיכרים שהפכו לעירוניים, עודדה את התפתחות השנאה החדשה כלפי היהודים החדשים: אלו שהשתנו והשתלבו והצליחו, בעיקר בערים האירופאיות.

היהודים נתפסו כבעלי ההון המנצלים את העובדים ובעזרת כוחם מצליחים להשפיע על ממשלות, תקשורת והעם כולו. גם תורת הגזע תרמה לקבלת הרעיונות האנטישמיים בכך שסיפקה בסיס מדעי לכאורה לאנטישמיות ולצורך במלחמה ביהדות ובהשתלבות היהודים. ההתפתחות של תקשורת ההמונים והדמוקרטיה עזרו גם הן להפצת האנטישמיות ולהתפתחות מפלגות, ארגונים ועיתונים אנטישמיים.

התגברות האנטישמיות – במדינות מזרח-אירופה האנטישמיות הייתה מכוונת מהשלטון והיו לה מאפיינים ישנים ולא מודרניים, כלומר היא התבססה על עניינים דתיים והגיעה לא פעם לאללימות, כמו בפוגרומים שנקראו "סופות בנגב" ב-1881, גירוש מוסקבה ועוד. בעקבות הייאוש מהאנטישמיות, התפתחה הציונות בתחילה במזרח-אירופה. ידעו שעליהם לדאוג לעצמם במקום משלהם שם לא יפגעו

השפעת הלאומיות האירופאית על הלאומיות היהודית – ההוגים הציונים הושפעו מאד ממאבקייהם של עמים אחרים כמו היוונים והפולנים (שהיהודים שבינם לקחו חלק במאבקם לעצמאות). בהשפעת מאבקים אלו ואחרים הבינו היהודים שאם ברצונם במדינה עצמאית עליהם להיאבק גם הם. גם הרצל הושפע מהמאבקים של העמים באימפריה האוסטרו-הונגרית בה נולד וחי וזה היה אחד הדברים שהביא אותו להגיע לפיתרון הלאומי שהציע בסוף המאה ה-19. היהודים ראו את עצמם, בהשפעת העמים האחרים, כעם ככל העמים בעל מאפיינים מאחדים.

החילון – בעקבות האמנציפציה וההשכלה החלו תהליכים של חילון גם באוכלוסייה היהודית. תופעה זו הייתה גורם מאיץ לקבלת הרעיונות הלאומיים, משום שרוב הממסד הדתי התנגד לרעיון הציוני בשל היותו התערבות ברצון האל, אשר רק הוא ברצותו יביא את העם היהודי בחזרה לארצו ויחזירו לחיים עצמאיים ("קירוב הקץ"). הציונות הייתה ברובה תנועה חילונית.

פועלו של בנימין זאב הרצל לבניית התנועה הציונית ולארגונה

פרשת דרייפוס – אלפרד דרייפוס היה קצין יהודי במטה הכללי של הצבא הצרפתי, אשר הואשם במסירת סודות צבאיים לגרמניה. דרייפוס הועמד למשפט בבית דין צבאי ב-1894 בעוון ריגול ובגידה במולדת.

במשפט טען דרייפוס כי הוא אזרח נאמן לצרפת ודחה את אשמת הריגול. **אולם, בפסק דינם קבעו השופטים כי הוא אשם ובגד בצרפת. בטקס צבאי פומבי נשללו ממנו כל זרקותיו הצבאיות, בעוד**

הקהל שצפה בו זעק "מוות ליהודים". דרייפוס הוגלה מצרפת והושלך לבית כלא באי השדים שבאוקיינוס האטלנטי. משפט דרייפוס עורר סערה ציבורית בצרפת, וזו התגברה בעקבות פרסום מכתבו הגלוי של הסופר אמיל זולה לעיתון 'ל'אורור': "אני מאשים", ובו האשים את קציני המטה הכללי וקציני המודיעין בעיוות המשפט ודרש להעמיד את דרייפוס למשפט חוזר. אמיל זולה הואשם על הוצאת דיבה נגד הצבא והורשע בדין. הפרשה עוררה סערה בצרפת, ובלחץ ציבורי כבד נערכה חקירה חוזרת ובה התגלה שדרייפוס צדק והמסמכים שעל פיהם הואשם זויפו, וכי המרגל היה פרדיננד אֶסְטֶרְהַאזִי. אולם, במשפט חוזר נמצא דרייפוס שוב אשם. גם כאשר הנשיא חנן את דרייפוס הוא המשיך להילחם לטיהור שמו. ב-1906 טוהר שמו לחלוטין והוחזרו לו דרגותיו הצבאיות. **הפרשה השפיעה על בנימין זאב הרצל, שסקר את המשפט כעיתונאי של עיתון אוסטרי.**

כתיבת ספר: 'מדינת היהודים' - עיקרי תפיסתו הציונית מדינית של הרצל כפי שבאו לידי ביטוי בספרו "מדינת היהודים". לדעת הרצל בעיית היהודים היא האנטישמיות, כלומר בעיה לאומית ולכן הפתרון הינו פתרון לאומי. הרצל מסביר כי מקור הבעיה הלאומית היא באנטישמיות. ההתעוררות הלאומית ובהתגבשות עמים באירופה, עוררו את הרגשות האנטישמיים. היהודי נתפס כמיעוט זר בכל מקום וכמתחרה כלכלי של המקומיים, עובדה שמעצימה עוד יותר את האנטישמיות. בעיית היהודים מתרחבת בעקבות קבלת האמנציפציה משום שהם מואשמים בתפיסת משרותיהם של האזרחים ובגרימת אבטלה. הצלחת היהודים מעוררת קנאה ושנאה מצד האוכלוסייה והיהודים נדחים. הרצל סבור כי כל הפתרונות לבעיית היהודים כגון אמנציפציה, התבוללות או הגירה נכשלו וכי בכל מקום בו יהיו יהודים – תהיה אנטישמיות. הסימנים המזהים שלהם כיהודים ילכו איתם לכל מקום ולכן הפתרון לבעיית היהודים היא הקמת מדינה. ולשם כך נפנה אל המעצמות שיתנו לנו טריטוריה, וצ'רטר (אישור להגר לארץ משלנו).

הרצל מציע את א"י, המולדת ההיסטורית, אך גם את ארגנטינה... "צריך להינתן חבל ארץ שיספיק לכל העם היהודי. היהודים ידאגו להגירה, לשיכון בטריטוריה החדשה ולכל הנושאים הכלכליים באופן עצמאי". הרצל טוען שלמדינות העולם יהיה אינטרס למצוא פתרון טריטוריאלי ליהודים, כדי לפתור את בעיית האנטישמיות שמזיקה גם לחברה שלהן.

האמצעים לפתרון בעיית היהודים היא בבניית מוסדות:

- "אגודת היהודים": גוף שינהל את המגעים הדיפלומטיים עם מדינות העולם לשם השגת הצ'רטר.
- "החברה היהודית": גוף כלכלי שמטרתו לארגן את ההגירה היהודית ולכוונה, לעזור במכירת נכסי היהודים הרוצים להגר, לרכוש אדמה בטריטוריה שתושג ולנהל בה את הפעילות הכלכלית.

כינוס קונגרס באזל (1897)

קונגרס באזל – הרצל יזם ומימן כינוס קונגרס בעיר באזל בו השתתפו נציגים של קהילות יהודיות מכל העולם. וכך ב- 29 באוגוסט 1897 התכנסו 197 צירים, נציגי אגודות ציוניות מ- 16 מדינות, בעיר באזל, לקונגרס הציוני הראשון. הקונגרס נמשך שלושה ימים, ובסיומו הוצגה התוכנית. מטרת כינוס הקונגרס היו אישור התוכנית הציונית שתוארה בספר מדינת היהודים והגדרת הציוניות, הקמת מוסד שייצג את היהודים וקביעת מוסדות כלכליים. פרסום הציונות בעולם והבאת הבעיה היהודית לתודעת העולם כולו. להראות כי גם לעם היהודי, על כל תפוצותיו, יש ארגון אחד והנהגה אחת והוא נמצא בדרך להקמת מדינה.

תוכנית באזל - המטרה: "הציונות שואפת להקים לעם ישראל בית מולדת בארץ ישראל, לפי משפט העמים".

האמצעים להגשמת התוכנית

- הגברת הרגש הלאומי וההכרה הלאומית היהודית - אחרי שנים של התבוללות ואיבוד הזהות היהודית
- פיתוח ארץ ישראל ע"י יישובה בעובדי אדמה ובבעלי מלאכה
- ארגון היהדות כולה וליכודה על ידי מפעלים יעילים, מקומיים וכלכליים, בהתאם לחוקי כל ארץ וארץ.
- פעילות דיפלומטית כדי להשיג צ'רטר - הסכמת הממשלות כדי להגיע אל המטרה הציונית.

מוסדות וכלים לביצוע תכנית באזל

בעקבות הצלחתו של קונגרס באזל הוחלט על הקמת מוסדות וארגונים שונים:

- קונגרס – המשך פעילות ההתכנסות של נציגי הקהילות היהודיות בעולם גם בשנים הבאות על בסיס קבוע, וזאת במטרה לדון בבעיות היהודים בגלויות השונות ובמציאת פתרונות.
- וועד פועל – של התנועה הציונית. גוף שיכין ויתאם את פעילות התנועה.
- קק"ל – קרן קיימת לישראל, גוף שיעסוק ברכישת אדמות בא"י.
- בנק שייקרא "אנגלו-פלשתינה" שיגייס וינהל את הכספים לשם רכישת האדמות.
- המשרד הארצישראלי של ארתור רופין – שתפקידו יהיה להכשיר גרעיני עליה לא"י.

הפעילות הדיפלומטית של הרצל להשגת צ'רטר:

גרמניה - הרצל פונה לקיסר הגרמני כי יש לגרמניה קשרים דיפלומטיים וכלכליים עם האימפריה העות'מאנית בבקשה שישפיע על הסולטאן לקבל צ'רטר בארץ ישראל. האינטרס של גרמניה

לסייע ליהודים שיהיה חיסול הבעיה האנטישמית בגרמניה ויציאת היהודים ממנה. קשרים כלכליים\תרבותיים עם עם יהודי ארץ ישראל יוצאי גרמניה. הקיסר הפסיק את המגעים עם הרצל כשראה שאין שיתוף פעולה עם הסולטאן.

האימפריה העות'מאנית - הרצל פונה לסולטאן שהוא בעל הבית של שטח ארץ ישראל, האינטרסים של האימפריה העות'מאנית: האימפריה שרויה בחובות והרצל מציע תשלום לכיסוי החובות מיהודים עשירים. לסולטאן תהיה נאמנות מלאה מצד היהודים שהתיישבו בארץ ישראל. כמו כן היהודים יפריחו את שממת ארץ ישראל והצלחתם תביא לפיתוח המזרח התיכון, דבר שממנו ייהנו הטורקים.

לאחר קיום מספר פגישות, נענה הרצל בשלילה על ידי הסולטאן מהסיבות הבאות: הסולטאן הבין שהיהודים העשירים מתנגדים לתשלום החובות ולרעיון הציוני. הסולטאן טען ששטח ארץ ישראל לא שייך לו באופן פרטי ואינו יכול לתת אותו, כי יקומם עליו את העולם הערבי. הסולטאן חושש מדרישה דומה לעצמאות מצד לאומיים אחרים שחיים ברחבי האימפריה העות'מאנית. הסולטאן חושש שהעולם המוסלמי יתקומם, כי בשטח ארץ ישראל יש מקומות קדושים לאסלאם.

רוסיה - הרצל פונה לצאר הרוסי וחושב שאם היהודים יעזבו את רוסיה תיפתר שם בעיית האנטישמיות. אולם גם הצאר לא סייע.

אנגליה - הרצל פונה לבריטניה (שר המושבות הבריטי) שיש לה כאימפריה שטחים נרחבים תחת שלטונה ומבקש שטח. בריטניה נענית לו ומציעה: שטח קפריסין - ההצעה נופלת, כי יש שם כבר אנטישמיות. אולם בעיקר משום שמדובר באי קטן. שטח אל-עריש בחצי האי סיני - לאחר בדיקה חוזרת, הסתבר כי כמות המים באזור לא תספיק גם להתיישבות יהודית וגם מצרית. לבסוף מוצעת להרצל התיישבות באוגנדה והרצל מעביר את ההצעה להחלטת הקונגרס.

פולמוס אוגנדה

"הקונגרס השישי" – 1903/קונגרס הדמעות - הרצל מביא בפני באי הקונגרס את הצעתו של שר המושבות הבריטי ליישב יהודים באוגנדה, כדי לקבל את הסכמתם. מה היו הסיבות לקבלת ההצעה ב-1903: פוגרום קישינב (1903) שהתחולל ברוסיה והתחושה של קטסטרופה העומדת להתרחש כלפי יהודי מזרח-אירופה. כישלונות הרצל במגעיו עם תורכיה ובריטניה (סיני, קפריסין). הרצל חושב שניתן להצליח במקרה זה. עצם ההצעה של הבריטים, האימפריה הגדולה, אשר פורסת את חסותה על התנועה הציונית.

הרצל מחליט להביא הצעה לקונגרס השישי (באזל) 1903, על שליחת משלחת לבדיקת ההצעה. הוא מאמין כי ההצעה תעבור ללא קשיים מיוחדים. אולם לאחר הודעתו של הרצל מתחוללת סערה שנמשכת שנים. בקונגרס עלה ויכוח גדול, אנשים רבים בכו ונהגו מנהגי אבלות.

נימוקים בעד הצעת אוגנדה - פתרון זמני - אוגנדה תשמש כפתרון זמני ליישוב יהודים מעבר לקראת א"י. "מקלט לילה", אוגנדה תשמש כפתרון זמני שמיועד להצלת היהודים, הנמצאים

במצוקה, במיוחד בזמנים אלו לאחר פוגרום קישינב. הכנה לקראת המדינה שבדרך- היהודים חיו במשך 2000 שנה מפוזרים בעולם. אוגנדה תאפשר להם להכשיר עצמם כמדינה. לחיות כעם ולומד להקים מוסדות עד קבלת א"י. הצעת בריטניה היא הצ'ארטר שהרצל ציפה לו. ולא כדאי לסרב להצעה של מעצמה.

נימוקים נגד הצעת אוגנדה – 1. כל דבר זמני הופך בסופו של דבר לקבוע, ומזה נבע החשש הגדול שיהודי מזרח אירופה יתאקלמו "טוב מידי" באוגנדה ויסרבו להגר משם לא"י לאחר מכן. **2.** "אין ציונות ללא ציון"- מתנגדי רעיון אוגנדה, טענו שא"י היא לב הרעיון הציוני אליה שואפים להגיע היהודים. **למעשה** תוכנית מנוגדת ל"תוכנית באזל" שמגדירה את יעד התנועה הציונית כארץ ישראל (בית מולדת בא"י) **3.** אין תקציב לנהל שני מקומות להתיישבות וצריך להפנות את המשאבים הכלכליים והאנושיים לא"י.

לאחר המשבר בקונגרס החלו המתנגדים לקרוא לעצמם "ציוני ציון", הרצל הבין כי ההצעה לא תצא אל הפועל, חשב על התפטרות וניסה לפייס את המתנגדים. הועדה שנשלחה מצאה כי האזור אינו מתאים להתיישבות ולאחר מותו של הרצל דעכה היוזמה. הקונגרס ב-1905 אסר על כל פעילות מחוץ לא"י.

דפוסי הפעילות הציונית בארץ ישראל עד מלחמת העולם הראשונה

מבוא/העשרה - עליה ראשונה (1881-1903) ועליה שניה (1904-1914). עוד לפני הרצל ולפני בניית התנועה הציונית החלה העלייה הראשונה - בשנת 1882 החלו להגיע לארץ עולים מארצות מזרח אירופה: רוסיה, ליטא, פולין, רומניה. כמו כן, הגיעו בשנים אלה עולים מתימן. רוב העולים היו בעלי משפחות, מסורתיים ובלי רכוש גדול אבל קוו לקנות בית ולבנות בית.

למרות שרוב העולים היו מסורתיים, הם לא התייחסו לעלייה כאל מימוש מצווה דתית, אלא מטרת עלייתם- ניסיון להגשים את האידיאל הציוני ולבנות לעם היהודי חיים חדשים בארץ ישראל. ליצור טיפוס יהודי חדש, חלוץ, עובד אדמה הקשור לאדמתו בניגוד ליהודי הגולה או בניגוד לאנשי "הישוב הישן בא"י, בשל הגישה החדשה הזו, נקראה עלייה זו "העלייה הראשונה".

רוב העולים לא היו מאורגנים ולא בעלי אידיאולוגיה מגובשת. רק מיעוט מקרב העולים היו חדורי אידיאולוגיה סוציאליסטית-לאומית. גרעין זה, צעירים ממזרח אירופה, על אף גודלו הקטן, השפיע רבות על היישוב בארץ ישראל והוביל את ההתיישבות החלוצית בישראל בנחישות, במטרה ליישב את הארץ ולעבד את אדמתה כערך עליון.

סיסמאות העולים צעירים היו כייבוש העבודה- עבודה עברית! כיבוש השמירה- שמירה עברית! כיבוש השפה- שפה עברית! סה"כ עלו כ-70.000 אלף עולים בעליה הראשונה והשנייה.

מפת התיישבות- המתיישבים חיפשו לשבת באדמות שיש מים-פירושו של דבר התיישבו באדמות שהיו ביצות. האדמות היו בעיקר בגליל המערבי והתחתון, אזור השפלה[מישור החוף]ואזור יהודה.

הגורמים לעליות הראשונה והשנייה

התגברות האנטישמיות - הפרעות-פוגרומים ביהודים החל משנת 1881 ("הסופות בנגב", פוגרומים קשים בדרום רוסיה שנמשכו שלוש שנים), ובהמשך פוגרום קייסניב (1903) שמוזעזע את התנועה הציונית. היהודים סובלים גם מחוקים מפלים והגבלות שונות בקיסרות הרוסית וכן סובלים מקשיים כלכליים קשים ועוני מחפיר. ואכזבה מכישלון האמנציפציה במערב ורכז אירופה

התעוררות הציונית – פעילות התנועה הציונית וארגוני חובבי ציון דחפה את הציונים לצאת לארץ ישראל. חשיבות רבה הייתה לפרשת אוגנדה ולצורך של צעירים להוכיח כי רק ארץ ישראל היא היעד של התנועה הציונית, דבר אותו ניסו להגשים באמצעות עלייה לארץ ישראל.

פולמוס אוגנדה - תכנית אוגנדה שהביא הרצל בדבר יישוב היהודים באוגנדה, איימה לפג את התנועה הציונית. בתנועה הציונית הצעירה פרץ משבר חמור שאיים לקרוע את התנועה ולפצל אותה. חובבי ציון, התנגדו להצעה בתוקף. הם דבקו ברעיונותיהם בדבר יישוב הציונות באופן מעשי, כלומר – הגשמת הרעיון הציוני ע"י קביעת עובדות בשטח ועלייה לארץ ישראל. ולכן רבים הזדרזו לעלות כדי להמחיש מי צודק בוויכוח לגבי אוגנדה או א"י. זו הייתה פעולת מחאה נגד ההצעה להתיישבות באוגנדה.

מות הרצל - (1904) הביא לזעזוע נוסף שפקד את התנועה הציונית וגרם לרבים להחליט לעלות לא"י.

פנייה מארץ ישראל - "קול קורא" – ב-1905 פרסם המורה יוסף ויתקין קריאה שהופצה בקרב צעירים מרוסיה. הוא האיץ בצעירים לעלות: "עורו. עורו צעירי ישראל, קומו לעזרת העם!" ויתקין הציע לצעירים יהודים לעלות ארצה בשביל לשנות את חייהם, למצוא משמעות חדשה, לאומית לחייהם. הכל בלי שום תמורה כי תנאים בארץ ישראל הם תנאים קשים. מניחים שקריאה זו הגבירה את העלייה.

השאפה להקים חברה שוויונית סוציאליסטית – רבים מקרב אנשי העלייה השנייה, היו צעירים משכילים, אשר תמכו ברעיונות של סוציאליזם (יצירת חברה שוויונית ללא פערים מעמדיים וכלכליים בין חבריה). נוכח האנטישמיות הגואה במזרח אירופה, הם נואשו מן התקווה לכונן שם חברה סוציאליסטית-שוויונית, בה ליהודים יוקנה מעמד שווה לשאר האוכלוסייה. עלייתם לארץ ישראל נבעה מן המניע האידיאולוגי ומן השאיפה להקים בה את החברה הסוציאליסטית המיוחלת. כשלוש המהפכה ברוסיה 1905 – ברוסיה הוקם פרלמנט. אך לא רק שהיהודים לא קיבלו אמנציפציה אלא האנטישמיות גברה.

*העלייה מתימן- עלו כ- 2,500 יהודים מתימן. הסיבות שדחפו אותם לעלות: *חלקם עלו לארץ ישראל מטעמים דתיים. שנת 1882 [תרמ"ב] נתפסה כשנה בא עתיד להופיע המשיח והדבר גרם לרבים להקדים ולהגיע לא"י. *חלקם עלה מצבם הכלכלי הקשה (ובכלל זה תקופות רעב ובצורת) ויחסו העוין של השלטון ליהודים בתימן [הגיעו שמועות לתימן שהעולים מקבלים עזרה מהברון*

רוטשילד.]*גורם מסייע נוסף היה שמואל יבנאלי שהגיע לתימן ב-1913 לשכנע יהודים נוספים להגיע לאחר שהסתבר שהעולים שעלו בגל הראשון[בעליה הראשונה] היו פועלים טובים.

קשיי העולים

- חוסר ניסיון – במקרים רבים הם קנו אדמות לא מתאימות לחקלאות וגידלו זנים לא מתאימים. קשיי אקלים, מחלות, חוסר מים, התנכלויות מצד שבטי בדואים.
 - חוסר תמיכה כספית מצד "חובבי ציון" בארצות הגולה.
 - תחושת הבדידות, הניכור והייאוש שמקורה היה הן הגעגועים לבית ולמשפחה במזרח אירופה והן בהרגשת הספק, שכרסמה בלבות המתיישבים, אם יוכלו להתמיד במפעלם החלוצי.
 - עוינות "הישוב הישן" כלפי הישוב החדש (לפחות בשנים הראשונות)
- בתקופת העלייה הראשונה והשנייה 1881 – 1914 היו ארבעה דפוסי פעילות ציונית בא"י (הישגים של הישוב היהודי בא"י בארבעה תחומים שונים): הוקמו צורות התיישבות חדשות כמו: המושבה, הקבוצה, החווה החקלאית. הוקמו מסגרות פוליטיות מפלגות הפועל הצעיר ופועלי ציון. כמו כן הוקמו מסגרות ביטחוניות כמו אגודת בר גיורא שהפכה לארגון השומר. מסגרות חינוכיות ותרבותיות בא"י, הקמת מוסדות חינוך עבריים והמאבק על השפה העברית. בהקמת מפעלים אלו סייעו אנשים פרטיים כמו הברון רוטשילד, הברון הירש והתנועה הציונית באמצעות המשרד הארצישראלי בראשות רופין.

צורות התיישבות חדשות - הקמת צורות התיישבות חדשות חקלאיות בעליות הראשונות:

- מושבה - בשנתיים הראשונות לעליה הראשונה הוקמו 7 מושבות שנקלעו לקשיים ועמדו בפני פשיטת רגל והברון רוטשילד הצילם ואף עזר בהקמת מושבות חדשות. 28 מושבות הוקמו בעלייה הראשונה, ביניהם: ראשון-לציון, ראש-פינה, זיכרון-יעקב, פתח-תקווה, כפר סבא. מדובר בצורת התיישבות שהתבססה על בעלות פרטית על הקרקע. האיכר קנה את הקרקע והקים משק פרטי על אדמה פרטית. על הקרקע הוקם בית מגורים ולצידו משק חקלאי. המושבה התבססה על עבודה חקלאית, עבודת האדמה. האמינו כי העבודה היא זו שתחזיר את היהודי לקיומו הטבעי ותקשור אותו שוב לקרקע. במושבות הועסקו פועלים שכירים. והמשק היה מבוסס בעיקר על ענף חקלאי אחד
- הקבוצה הקטנה - הצעירים בעליה השנייה רצו להקים חברה חדשה המבוססת על שוויון וצדק חברתי. ולכן הקימו את הקבוצה הקטנה- הקבוצה הראשונה הייתה דגניה. ב-1909 12 איש עלו לאדמת אום ג'וני והקימו את דגניה. אנשי דגניה חשו כי הם "אנשי בראשית", חיל חלוץ, המניחים את היסוד להתיישבות חדשה ולכיבוש אדמת הארץ. הקבוצה הייתה מסגרת להתיישבות חקלאית ועבודה עצמית ללא שכירים. צורת התיישבות זו הייתה מבוססת על שיתוף בתחומים רבים של המתיישבים ועל השוויון בין חברי הקבוצה. האדמות שעליהן

הוקמו הקבוצות נרכשו ע"י קק"ל. היו אלה אדמות לאום והמתישבים קיבלו עזרה מהמשרד הארצישראלי. אנשי הקבוצה התנגדו התנגדות עקרונית לעבודה השכירה.

- העיר העברית- בארץ היו ערים כמו יפו, ירושלים, צפת. ערים עתיקות אך מוזנחות. העולים רצו להקים עיר מודרנית וכך הוקמה העיר ת"א. זו הייתה ההתפתחות העירונית החשובה ביותר, העיר העברית הראשונה. 60 משפחות אמידות קנו קרקע ליד יפו ושם החלו אנשי "אחוזת בית" בסיועו של ארתור רופין, לתכנן את הקמת היישוב העברי. במאי 1910 קיבלה אחוזת בית את השם "תל-אביב". לשכונה החדשה הועברה הגימנסיה העברית מיפו – גימנסיה "הרצליה", שעמדה בקצה רחוב הרצל (הרחוב הראשון של ת"א). הקמת מסגרות פוליטיות: "פועלי ציון" – ו" הפועל הצעיר"

מפלגות פועלים הפועלות למען הגשמת הציונות וליכוד הישוב - הם עסקו בחיפוש דרכים ומציאת פתרונות כדי להקל את תהליכי הקליטה וההשתלבות של העולים בא"י. חשיבותן היא ביצירת תשתית להקמת מפלגות בעתיד (מפלגות שישדרו עד ימינו) ובבניית מערכת של עזרה הדדית לעובדים. באמצעים להשגת מטרותיהם הם מפרטים: ייסוד מטבחים משותפים, חנויות משותפות, קופות מלווה ועזרה, מכבסות ודירות, הקמת לשכות עבודה, מציאת עבודות חדשות ולימוד העבודה, הקמת קרנות לעזרה למובטלים ולחולים ייסוד ספריות ושעורי ערב, ארגון נסיעות וטיולים, דאגה להקלת הכניסה לא"י, עידוד ההתיישבות בא"י.

העשרה - רקע: במושבות העלייה הראשונה דאגה הפקידות של הברון רוטשילד לשמירה על המושבות. הפקידים נהגו למסור את השמירה על המושבות לידי ערבים בעלי כוח בסביבה. אולם בעיית הביטחון לא נפתרה והתרבו מעשי השוד והגזל מצד ערביי הסביבה. צעירי העלייה השנייה לא הסכימו עם תלות זו בערבים וחשבו שעבודת ההגנה היא חלק בלתי נפרד מן המהפכה הציונית וזהו צעד חשוב לקראת עצמאותו של היישוב. "כיבוש השמירה" לא מספיק להתיישב על הקרקע ולעבוד את האדמה יש גם להגן עליה. חוסר האונים של הישוב הכעיס את צעירי העלייה השנייה שהחליטו, בספטמבר 1907 ביפו, להקים ארגון שמירה חשאי.

מסגרות ביטחוניות

- "בר-גיורא" - סיסמתם: "בדם ואש יהודה נפלה, בדם ואש יהודה תקום". חברי הארגון, אלכסנדר זייד, ישראל שוחט, יצחק בן-צבי, ישראל גלעדי ויהושע חנקין, תבעו העסקתם של פועלים עבריים והדגישו בכך את הקשר בין כיבוש העבודה לכיבוש השמירה. ההתחלה הייתה בסג'רה. מנהל החווה במקום העסיק שומר צ'רקסי. אנשי "בר-גיורא" גנבו את סוסתו של מנהל החווה והוכיחו כי השומר הצ'רקסי אינו עירני ולא ממלא את תפקידו כהלכה. השומר פוטר ואנשי הארגון קבלו את השמירה בחווה ומאוחר יותר ביישובים נוספים בגליל. נוכח גידולו של הארגון והתנגשויות דמים עם הערבים החליטו אנשי "בר-גיורא" להקים ארגון שומרים גדול יותר. באסיפת חברים שהתכנסה במסחה (כפר תבור).

- בשנת 1909, נוסד ארגון "השומר" - מטרות הארגון - לצמצם את מספר השומרים הלא יהודיים במושבות כחלק מכיבוש העבודה והשמירה – אנשי העלייה השנייה טענו שכל עבודה, כולל עבודת השמירה, צריכה להיעשות בידי יהודים. הם גם רצו לשנות את הדימוי של היהודי המוכה והנרדף לדמות של יהודי גאה ועצמאי שמסוגל להגן על עצמו ומהווה מופת ליהודי העולם. להקים תשתית ארגונית של שמירה עברית – בראייה לטווח רחוק בהשגת המטרה הציונית היה ברור שיש ליצור כוח מגן יהודי. ארגון ההגנה שנוסד ב-1920 התבסס על הגרעין של אנשי השומר. כמו כן לאלץ את המושבות להעסיק פועלים יהודיים – בחוזי השמירה עם המושבות הוכנס סעיף לפיו כל מושבה צריכה להעסיק מספר מסוים של פועלים עבריים כהגשמת הערך של עבודה עברית, רצו ליצור כוח עברי מגן שיעביר את השמירה במושבות לידי שומרים עבריים ויהיה מסוגל למלא גם משימות התיישבותיות. הושם דגש על קשר הדוק בין משימות השמירה ועבודת האדמה.

העשרה לארגון נקבע אופי צבאי למחצה. נלמדו טקטיקות קרב, רכיבה על סוסים ועוד. חלה חובת אימון בנשק על כל החברים והשומרים צוידו בנשק אישי. הונהג שוויון בשכר. הם זכו ליחס של כבוד והערכה מצד הערבים על אומץ ליבם. הדרכים בהם פעל הארגון לקידום מטרותיו: 1. קביעת תקנון לארגון, הכשרה ואימון של חברי הארגון למשימות הגנה ושמירה. 2. כיבוש הדרגתי של השמירה במושבות היהודיות. 3. הקמת גדודי עבודה למילוי משימות העבודה וההכשרה.

חשיבות ארגון השומר: (הישגיו) 1. ארגון זה הניח את היסודות לארגון ההגנה שקם מאוחר יותר. הם חינכו את היישוב להגנה עצמית. 2. חברי הארגון עסקו גם בכיבוש הקרקע ולא רק בכיבוש השמירה. הם עסקו בכיבוש שטחי קרקע והכשירו את חבריו להתיישבות. 3. אנשי השומר גרמו לערבים להעריך את היהודים ואת יכולתם להגן על רכושם.

העזרה של הברון רוטשילד למושבות והביקורת עליה.

בין השנים 1881-1900 לקח הברון אדמונד דה-רוטשילד תחת חסותו את מפעל ההתיישבות היהודי בא"י. כמעט כל היישוב היהודי הציוני בא"י קיבל עזרה כלשהי מהברון בשנים אלה, למעט מספר מושבות שסירבו להיות תלויות בכספי הברון. רוטשילד השקיע בא"י הון רב מכספו הפרטי. כמחצית מכלל ההשקעות של הון יהודי בא"י עד למלחמת העולם ה-I הגיעה מרוטשילד. תמיכתו במושבות מנעה את קריסתן והייתה חיונית להתחדשות היישוב היהודי בארץ ישראל בראשית שנות השמונים של המאה ה-19.

הברון רוטשילד הביע נכונות לתמוך במתיישבים בא"י מכיוון שהוא האמין שעזרה למתיישבים וחיוזוק היישוב היהודי בא"י יביאו לקליטתם של יהודים נוספים בעיקר מרוסיה וזה יפתור את מצוקתם.

שיטת האפוטרופסות (חסות) - כיצד סייע רוטשילד למושבות

רוטשילד שלח לא"י פקידים מצרפת, שהיו מומחים לחקלאות וכלכלה על מנת לפתח את היישוב היהודי ולהציל את המושבות. תפקידם היה לפקח על הנעשה במושבה ולנהל אותה בשמו של רוטשילד. רוטשילד קיבל דיווח שוטף מהפקידים על הנעשה במושבות, העניק להם גיבוי מלא ואף איים שאם בני המושבות לא יצייתו להוראות הפקידים הוא יפסיק את התמיכה שנתן. הפקידים היו אחראים על ללמד את המתגוררים את עבודת האדמה ושיטות חדשות לעיבוד חקלאי. הפקידים הם אלו שהחליטו אלו גידולים חקלאיים לגדל ומה תהיה כמותם ללא התחשבות בדעת המתגוררים. הפקידים שילמו משכורות לאיכרים ולמעשה הפכו את האיכרים לשכירים העוסקים בחקלאות כפועלים. דבר זה גרם לכעס גדול מצדם של האיכרים.

אולם "שיטת האפוטרופסות" סייעה למתגוררים: הצלה מאסון כלכלי: עזרתו של רוטשילד הייתה משמעותית ביותר והיא הצילה את המושבות מפני פשיטת רגל. מומחיות מקצועית - הפקידים ששלח רוטשילד לימדו את המתגוררים שיטות חדשות של עיבוד האדמה וזה העניק להם את הידע שהיה חסר להם. מכונות: רוטשילד מימן רכישת מכונות חקלאיות חדשות שלא היו מצויות עדיין בא"י. תמיכה בענפי תעשייה חדשים: בזכות עזרתו של רוטשילד התפתחו בארץ ענפי תעשייה חדשים כמו – תעשיית היין בראשון לציון ובזיכרון יעקב. תעשיית משי בראש פינה, תעשיית זכוכית ובשמים. כמו כן ביוזמתו ובמימונו של רוטשילד הוקמו בארץ בתי חרושת ומפעלים שונים: מבנים ציבוריים, שירות לציבור ומקומות עבודה - חינוך, בריאות ובתי כנסת: רוטשילד הקים במושבות מוסדות חינוך, בתי כנסת ומרפאות. עבדו בהם מורים, גנות, רופאים ועוד שמשכורתם שולמה על ידי רוטשילד.

ביקורת על "שיטת האפוטרופסות"

יחסים מתוחים בין בני המושבות לפקידים – פקידי הברון נהגו בבני המושבות ביד קשה ומתנשאת. הם הגבילו את עצמאותם הכלכלית, ובמקרים רבים לא אפשרו להם חופש פעולה. היו מקרים שבהם ויכוחים בין הפקידים לאיכרים הגיעו לכדי מהומות של ממש. בראשון לציון, זיכרון יעקב וראש פינה פרצו מרידות של ראשי המושבות נגד הפקידים. הברון איים להפסיק את תמיכתו במושבות אם לא יסולקו המורדים מהמושבות.

חוסר יעילות כלכלית / חוסר הצלחה כלכלית – היו מושבות שמספר הפקידים בהן היה רב ממספר המתגוררים, כך שכסף רב יותר הושקע במנגנון הפקידות מאשר בשיקום המושבה. כמו כן, ענפי ייצור כמו היין והמשי לא זכו להצלחה כלכלית, והמושבות שהתבססו על ענפי ייצור אלה המשיכו לסבול ממצב כלכלי קשה.

אדישות מצד המתגוררים – המתגוררים היהודים מצאו עצמם נתונים לשליטתם המוחלטת של פקידי הברון. הם קיבלו מהפקידים קצבה חודשית קבועה, ללא קשר לאיכות עבודתם, ולא הרגישו שותפים בניהול וארגון המושבה. את העבודה ביצעו בעיקר פועלים ערבים, והיהודים הפכו למשגיחים עליהם. הם הרגישו שאינם קשורים עוד לאדמה ולייצור החקלאי, והפכו לאדישים ומתוסכלים.

- מסגרות חינוכיות ותרבותיות - הנהגת חינוך עברי במושבות : עד שנת 1900 הוקמו במושבות 20 בתי ספר יסודיים בהם למדו עברית. כמו כן הוקם גן ילדים ראשון בעולם בראשון לציון. בית הספר הראשון שלמד "עברית בעברית" הוקם בראשון לציון 1887. עד אותו זמן היו במושבות חדרים ותלמודי תורה או בתי ספר בצרפתית. הוכנסו מקצועות חדשים כגון חקלאות או גיאוגרפיה. בשנת 1903 התארגנו המורים העבריים להסתדרות המורים - 68 מורים שהיו כל המורים העבריים בארץ. הקשיים היו רבים : העדר ספרי לימוד ותוכניות לימודים בעברית, העדר מורים יודעי עברית, מחסור במילים, הסביבה כולה דיברה שפות זרות (בעיקר יידיש), היו רבים שהתנגדו להוראה בעברית שכן ראו בה שפת קודש ולא שפת חול, חשבו שעדיף ללמד ילדיהם בצרפתית שהיא שפה שימושית יותר. בישוב הוקם ביי"ס העברי הראשון בראשון לציון וגם גן ילדים עברי. הוקמה גימנסיה עברית ביפו (שעברה בהמשך לתל אביב) ובירושלים, התפתחו התיאטרון הספרות והעיתונות העברית.
 - החייאת השפה העברית - את תחילת המאבק על השפה העברית התחיל אליעזר בן יהודה איש העלייה הראשונה שהתיישב בירושלים וראה בחידוש השפה העברית תנאי הכרחי לתחייה הלאומית היהודית בא"י. הוא החיה את השפה העברית והפך אותה לשפה מדוברת ולא רק נכתבת. פעולותיו של אב"י היו :
 - הוצאה לאור של שני עיתונים : הצבי והמבשר.
 - חידוש מילים בשפה העברית לשימוש יומיומי.
 - ייסוד ועד הלשון העברית שמטרתו הפצת השפה וחידושי לשון.
 - חיבור מילון ללשון העברית.
- כמו כן התרחש בטכניון במה שמכונה מלחמת השפות. מלחמת השפות היא המשך למאבקו של אליעזר בן יהודה על כיבוש השפה והפיכת היישוב היהודי בא"י לעברי עצמאי. ריב השפות-בשנת 1912 נוסד הטכניון בחיפה ע"י "חברת העזרה" הגרמנית ובמימונה. כאשר הרוב הלא-ציוני של הוועד המנהל של הטכניון החליט ששפת ההוראה תהי, ה גרמנית ושפות זרות אחרות ולא עברית, פרץ סכסוך בינו לחברי הוועד הציוניים. המחלוקת התפשטה בכל היישוב וכללה איומים, שביתות והפגנות. בסופו של דבר נכנעה "חברת העזרה" והושגה פשרה. ניצחון זה חרג בהרבה מריב מקומי בטכניון. למעשה זה היה אות הפתיחה של תהליך כפול, שהיווה מהפכת תרבות גמורה ביישוב : הלאמת החינוך ע"י ההסתדרות הציונית והשלטת השפה העברית כשפה לאומית בלעדית. בשנת 1924 נערכו בטכניון הקורסים הראשונים בעברית והשפה תפסה מקום עיקרי בארץ יותר ויותר. זו הפעם היחידה בעידן המודרני, שלאום מצליח להחיות לחלוטין שפה "מתה".

מדיניות השלטון העות'מאני(ג'מאל פאשה) כלפי הישוב היהודי בזמן מלה"ע ה-1

השלטון הטורקי העות'מאני לא ראה בעין יפה את בואם של העולים ממזרח אירופה משתי סיבות עיקריות:

- הטורקים חששו שהתיישבות יהודית תיצור בעיה לאומית חדשה באימפריה העות'מאנית, מה שיכול להביא לידי הוצאת א"י מידי הטורקים.
- כמו כן, מוצאם של העולים היה רוסי. השולטן חשש מקיומו של "גיס חמישי" רוסי, שישתתף את האינטרסים של רוסיה הגדולה שבאוויבות טורקיה.

יעדי השלטון הטורקי בארץ - פגיעה בפעילות התנועה הלאומית היהודית, הציונות. וסיפוק צורכי המלחמה.

צעדים שנקט השלטון העות'מאני נגד העולים - גורמים אלה הובילו את ג'מאל פאשה להטיל גזרות שמטרתן הייתה להקפיא את הישוב היהודי בא"י, כגון: גירוש למצרים או לטורקיה, הטלת מיסים למימון הוצאות המלחמה(מלה"ע ה-1), גיוס בכפיה לצבא הטורקי ודרישה מן העולים לעבור תהליך של התעת'מנות. אך העולים עקפו את הגזרות בדרכים שונות (בקשת אישור שהיה זמני ואחר כך נשארו בארץ, שוחד ועוד).

הצהרת בלפור

נוסח ההצהרה - בתאריך ה-2/11/1917 פורסמה הצהרת בלפור, בתור מכתב מאת שר החוץ הבריטי, בלפור, לרוטשילד: "ממשלת הוד מלכותו רואה בעין יפה יסוד בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל ותעשה כמיטב מאמציה להקל על הגשמת מטרה זו, בתנאי ברור שלא יעשה דבר העלול לפגוע בזכויות האזרחיות או הדתיות של העדות הלא יהודיות הקיימות בארץ ישראל או בזכויותיהם ובמעמדם המדיני של היהודים בכל ארץ אחרת".

ההצהרה גורסת כי ממשלת בריטניה "רואה בעין יפה" הקמת "בית לאומי בארץ-ישראל" וכי היא תעשה כל שביכולתה להגשים השגת מטרה זו. ההצהרה כוללת שני תנאים: שלא יפגעו הזכויות של העמים שאינם יהודים בא"י (כלומר הערבים) ולא יפגעו זכויות היהודים היושבים בארצות הגולה.

הקשיים בהצהרה – 1. ההצהרה כולה מעורפלת ואינה מחייבת ("רואה בעין יפה", "תעשה כמיטב מאמציה להגשים"). 2. היא אינה מגדירה את השטח המדויק בו יקום הבית הלאומי היהודי, ומסתפקת באמירה כי הוא יהיה בארץ ישראל (כלומר בתוך הארץ ולא כולה). 3. ההצהרה גם אינה מבהירה מהו אותו "בית לאומי" האם הוא מדינה או משהו שפחות ממנה? התנאי הראשון (שלא יפגעו זכויות הערבים בארץ-ישראל) הוא בעייתי מאד וקשה שלא להפר אותו.

מצד שני למעשה יש בהצהרה הכרה ראשונה של מעצמה בין לאומית בזכות מסוימת של העם היהודי על טריטוריה – בארץ ישראל. וגם אם ההצהרה היא יותר כללית פוליטית ואין לה משמעות מחייבת בכל זאת היה לה ערך רב בעיניי היישוב היהודי והתנועה הציונית שביקשה הכרה בין לאומית

האינטרסים הבריטים במתן ההצהרה - לדעת הבריטים, ההצהרה הייתה עשויה לקדם אינטרסים בריטיים מכמה סיבות:

- פרסומה ישפיע על דעת הקהל היהודית העולמית: בריטניה הייתה מעוניינת לזכות באהדה בקרב הציבור היהודי החזק בארצות הברית, הצהרה כזו, האמינה בריטניה, תביא להשפעת יהודי ארה"ב על ממשלתם להצטרף למלחמת העולם הראשונה. הבריטים חששו גם מנטישת רוסיה את מעצמות ההסכמה הנלחמות וסברו כי הצהרה כזאת תשכנע את היהודים הקומוניסטים למנוע פרישה כזאת.
- אינטרס בריטי נוסף היה תקיעת יתד לקידום אינטרסים במזרח התיכון – הבריטים חשבו שאם תקום מדינה יהודית בחסות בריטית בשטחי ארץ ישראל היא תסייע לאינטרסים הבריטים ובראש ובראשונה תשמור ותבטיח לה מעבר חופשי להודו, תגן על תעלת סואץ ותהיה בעלת ברית של הבריטים באזור.
- סיבה נוספת שהביאה לפרסום ההצהרה היא הצורך בהתנערות מהתחייבויות לצרפתים – לבריטים היה רצון לבטל את ההסכמים שלהם עם הצרפתים בנושא השליטה באזור ארץ ישראל (הסכם סייקס-פיקו בין שתי המעצמות לא הבטיח שליטה בריטית בארץ). הבריטים חשבו שאם יצרו גוף יהודי בא"י הוא יהיה תחת השפעה בריטית וכך ישלטו הם על האזור הרגיש.

התגובות לפרסום ההצהרה

- הציונים: מבחינת התנועה הציונית היה זה הישג גדול, למעשה זה היה הצ'רטר שחיפש הרצל: הכרה של מעצמה בתנועה הציונית והבטחת שליטה של הציונות בשטח ארץ ישראל. היו צעירים שראו בהצהרה ובכיבוש הארץ בידי בריטניה סימן חיובי ועלו לארץ ישראל בעקבות שני האירועים. יהודים רבים, ביניהם גן-גוריון, ראו בכך שלב חשוב בהתפתחות הציונות.
- היהודים המתבוללים: יהודים אלו, אשר נהנו משוויון הזכויות בארצותיהם (בעיקר במרכז ומערב אירופה), חששו מפרסום ההצהרה ומכך שכעת ייפגע מעמדם השווה והם יידרשו לעזוב את ארצם ולעבור ל"בית הלאומי" שבארץ ישראל, כפי שהובטח בהצהרת בלפור.
- הערבים: מבחינת הערבים הצהרת בלפור היא אירוע מכונן באובדן שליטתם על ארץ ישראל. הם רואים בפרסום ההצהרה בגידה של בריטניה, הפרת הבטחות והעדפת מיעוט יהודי על הרוב הערבי שכבר יושב בארץ ישראל. יש ערבים המציינים עד היום את ה-2 בנובמבר כיום אבל. כאשר כבשו הבריטים את הארץ, ב-1918, החלו הערבים בדרישה לביטול הצהרת בלפור, ואף ליוו דרישה זו בפעולות אלימות, החל משנת 1921.

משמעות ההצהרה - למרות הערפול, הצמצום והתנאי זו ההכרה הראשונה של מעצמה בשאיפות הלאומיות של היהודים וקישורם לא"י. זו הכרה ראשונה של היהודים כעם, זה גם הצ'רטר שחיפש הרצל למרות שאינו רשמי ואינו נותן שטח אדמה בברור. הבריטים ינסו לממש את ההבטחה בשנות

העשרים. זאת נקודת מפנה בציונות, כמו פרסום "מדינת היהודים" אך זו רק תחילת הדרך הארוכה לשליטה על הארץ וגם תחילת היחסים עם בריטניה ותחילת הסכסוך הגלוי עם הערבים.

קווי דמיון ושוני בין התנועה הציונית לבין תנועות לאומיות אחרות

ייחודה של הלאומיות היהודית (הציונות) היה בכך, שהיהדות הייתה מפוזרת על-פני ארצות רבות, וחבריה היהודים הגיעו מרקעים תרבותיים שונים ודיברו בשפות שונות. הבעיות העיקריות שעמדו בפני התנועה הציונית היו: השגת טריטוריה, החייאת השפה ובנייה של חברה מלוכדת. ביחס לתנועות לאומיות אחרות, חסרו לתנועה הציונית בעיקר שני דברים, שהיו אבני יסוד של תנועות לאומיות אחרות: טריטוריה ושפה.

נקודות שוני	הציונות	תנועות לאומיות אחרות
טריטוריה	הזיקה לארץ ישראל שאפיינה את היהודים שחיו בגולה, הייתה ייחודית לעם היהודי.	תנועות לאומיות אחרות נהנו מכך שטריטוריה כבר הייתה להם ומרבית בני עמם כבר ישבו על טריטוריה זו.
שפה	ליהודים במהלך המאות ה-18 וה-19 לא הייתה שפה אחת. הם דברו יידיש, לדינו ואת שפות העמים שחיו בקרבם.	בני העמים האחרים נהנו משפה אחת יחידה ואחידה
התקבלות התנועה ע"י בני העם שלה	הרי שדרכה של הציונות הייתה דרך חתחתים. הציונות הייתה מפולגת לזרמים שונים, שהתווכחו ביניהן על דרכה של התנועה: מרבית היהודים שסבלו מן האנטישמיות, מיהרו לאמץ את פתרון ההגירה לארצות רחוקות על-פני	בעוד התנועות הלאומיות האחרות התקבלו מיד וזכו לתמיכה רחבה ע"י בני עמן

נקודות דמיון

כמיהה לזהות חדשה והשתייכות למסגרת חדשה - ההתעוררות הלאומית בקרב עמי אירופה סחפה גם את היהודים אחריה. כשם שכל עם מצא ברעיון הלאומיות אפשרות לזהות חדשה ומסגרת השתייכות חדשה, כפתרון למצוקות השונות שפקדו את העמים. כך בחרה גם קבוצת יהודים ברעיון הלאומיות כפתרון לכישלון האמנציפציה והאנטישמיות המודרנית.

היסטוריה – בדומה לניסיונם של התנועות הלאומיות האחרות להדגיש את ייחודם ההיסטורי ולפאר את עברם, כך גם הציונים בקשו להדגיש את העבר הרחוק של היהודים וללמד את הצעירים על גיבורים יהודים כמו בר-כוכבא ויהודה המקבי. בנוסף החייאת השפה העברית, מהווה גם היא ביטוי לייחוד ההיסטורי של העם היהודים.

תרבות – בדומה לתנועות לאומיות אחרות, גם הציונות אמצה לעצמה סמלים לאומיים למען טיפוח האידאולוגיה וליכוד החברה סביב רעיונות משותפים. כמו-כן תמכה הציונות ביצירה עברית כגון: ספרות, תיאטרון, אוניברסיטה ועיתונות.

מנהיגי הלאומיות – התנועות הלאומיות הונהגו ע"י משכילים, אנשי רוח וחזון. כך גם התנועה הציונית הונהגה ע"י אישים משכילים ובעלי חזון כמו פינסקר, הרצל, רופין ואחרים.

פרק שני

השוואה ומלחמת העולם השנייה

האידיאולוגיה הנאצית ומרכזיות שאלת היהודים

עקרון המנהיג - יש להקים משטר שיישלט על ידי מנהיג, (פיהרר בגרמנית), אשר יפעל למען צרכיו האמיתיים של העם ובהתאם לאידיאולוגיה הנאצית. הפיהרר מגלם באישיותו את רצונו "האמיתי" של העם. לפיכך יש לציית ללא עוררין לכל הוראותיו, גם אם הן עומדות בניגוד גמור לאינסטינקטים האנושיים הבסיסיים ולשיפוט המוסרי של האדם הנדרש לציית.

היטלר טען שהוא פיהרר כזה, היודע מה באמת דרוש לבני הגזע הארי. האידיאולוגיה הנאצית לא הבחינה בין המפלגה הנאצית, מנהיג המפלגה, המדינה הגרמנית, הגזע הארי והעם (הפולק) (הגרמני). המפלגה הנאצית ומנהיגה נתפסו כמייצגים את האינטרסים של העם הגרמני, של הגזע הארי ושל המדינה המייצגת אותם. לפיכך התנגדות למנהיג כמוה כבגידה ואין לגלות כלפיה סלחנות.

תפיסה זו עמדה ביסוד ההתנגדות למשטר הדמוקרטי שהתקיים בגרמניה עד לעליית הנאצים לשלטון (1933) וסיפקה הצדקה אידיאולוגית למשטר הטוטליטרי שהוקם בגרמניה לאחר מכן.

עקרון תורת הגזע - תורת הגזע, מלחמת הגזעים והדרוניזם החברתי האידיאולוגיה הנאצית מדרגת את האנושות לשלושה גזעים עיקריים. לכל גזע מראה חיצוני קבוע ותכונות נפשיות ואינטלקטואליות פנימיות קבועות שאי אפשר לשנותן: **גזע עליון** – גזע של אדונים ושל יוצרי תרבות, הגזע הארי: גזע זה מאופיין ביופי ובשלמות חיצונית - עור בהיר, שיער בהיר ועיניים בהירות. מבחינה נפשית ואינטלקטואלית גזע זה מאופיין בשלמות פנימית; בני גזע זה הם יוצרי מוזיקה, אמנות, ארכיטקטורה ומדע. הם הגונים, אמיצי לב ונכונים להקרבה עצמית. לגזע זה משתייכים הגרמנים, האנגלים ובני ארצות צפון אירופה המתאפיינים במראה חיצוני בהיר. ייעודו של גזע זה הוא לשלוט כדי להנהיג את האנושות ולקדמה. **גזע תחתון** – של משמרי/נושאי תרבות - בני גזע זה אינם מסוגלים ליצור תרבות כמו בני הגזע הארי, אך הם מסוגלים ללמוד ולקיים אותה. הם אינם ראויים להנהיג את עצמם ולקיים מדינה ושלטון משלהם. לגזע זה משתייכים בעיקר בני העמים הסלאבים, ובהם הרוסים והפולנים, החיים במזרח אירופה. בני גזע זה ראויים לשמש עבדים לבני הגזע הארי. בתחתית המדרג יש **תתי** – **גזע** - הורסי תרבות, בני גזעים שונים שהם כה נחותים עד שאינם מסוגלים ללמוד ולקיים את התרבות שבני הגזע הארי יצרו. הגזע השמי הוא הבולט מבין גזעים אלה, והענף הנחות ביותר בו הוא הגזע היהודי.

אנטישמיות - הנאצים האמינו כי קיימת קנוניה יהודית בינלאומית שמטרתה להשתלט על העולם. על פי תפיסה זו, היהודים משתלבים בחברות שבהן הם חיים, מנצלים אותן לטובתם, משתלטים על העיתונות העולמית ומנצלים את השפעתם כדי לקדם את ייעודם הגנטי - החרבת האנושות. לצורך כך הם משתמשים בארגון מתוחכם וכן במעשי עורמה ובגידה ובהם. ניצול כלכלי - היהודים מבצעים ספקולציות המזיקות לכלכלה של העמים שבקרבתם הם חיים, מתעשרים על חשבונם וגורמים לאוכלוסייה שאלה הם נטפלים לחיי עוני.

השתלטות על הפוליטיקה - היהודים מנצלים את הדמוקרטיה ומשחדים פוליטיקאים . כך הם משבשים את פעולת המדינה וגורמים להריסתה.

עקרון מרחב מחיה -

כבוש! שלוט! נצל! - מרחב מחיה וסדר חדש האוכלוסייה של כל עם הולכת וגדלה. כדי לספק את צרכיו הכלכליים הגדלים על העם להתפשט ולהשתלט על שטחים חדשים, שבהם ימצאו מקורות מחיה חדשים, כגון אדמות חקלאיות, חומרי גלם ומקורות אנרגיה. הגידול המספרי של העם הגרמני יצריך השתלטות על מקורות מחיה נוספים. לצורך כך על הגרמנים להתפשט מזרחה ולהשתלט על האדמות הנשלטות על ידי בני הגזע הסלאבי. יש ליישב את האדמות שייכבשו במזרח בחקלאים גרמנים ארים, לשעבד את בני העמים הסלאבים הנחותים ולטהר את אירופה מהיהודים, מהרסי התרבות. תפיסה זו שילבה בין שני מרכיבים הקשורים זה בזה : מרחב מחיה : השתלטות של הגזע הארי על מקורות מחיה חדשים . סדר חדש : השלטת עקרונות תורת הגזע בשטחים שייכבשו, תוך חלוקת בני האדם לפי מדרג התואם את עקרונות תורת הגזע : הארים יהיו לאדונים ; הסלאבים יהיו לעבדים שתפקידם לשרת את בני הגזע הארי . כדי לממש יעדים אלה יש צורך במלחמה, שכיוונה העיקרי הוא מזרח לכיוון ברה"מ .

שליטת עקרונות הדמוקרטיה והקומוניזם - הנאצים טענו שעקרונות הדמוקרטיה, ההומניזם, הקומוניזם, הצדק והרחמים מפריעים למלחמת הגזעים ומכשילים את ניצחון החזק, ומאפשרים ליהודים להרוס את הגזע הארי מבפנים. הדמוקרטיה - שלטון העם והכרעת הרוב הם מאפיינים יסודיים במשטר הדמוקרטי. האידיאולוגיה הנאצית ראתה בדמוקרטיה שיטת ממשל בלתי ראויה הפועלת בהתאם לרצון העם ואינה משרתת את טובת העם. הנאצים האמינו שהעם אינו יודע את טובתו, ועליו לאמץ את רצון המנהיג ולהישמע להוראותיו ללא עוררין. היטלר ראה בעצמו מנהיג מיוחד ונדיר, המבין את טובת הגזע הארי. ההומניזם, הצדק והרחמים : על פי האידיאולוגיה הנאצית עקרונות אלה נתפסו כעקרונות העומדים בבסיס הדמוקרטיה ועל כן הם מנוונים את האומה.

הקומוניזם - על פי האידיאולוגיה הקומוניסטית, כל בני האדם שווים. בעוד שעל פי האידיאולוגיה הנאצית בני האדם אינם שווים. הנאצים תפסו את הקומוניזם כאידיאולוגיה המשבשת את סדרי הטבע ומסיתה את הדעת מההבדלים הגזעיים הקיימים בין בני האדם. הנאצים ניצלו את שנאת היהודים, אשר הייתה רווחת מאוד בגרמניה, להפצת מסרים אלה בדעת הקהל. הנאצים טענו שרעיונות הדמוקרטיה, הקומוניזם, ההומניזם, הצדק והרחמים הוחדרו על ידי היהודים, וזאת כדי להשתלט על הגזע הארי ולהשמידו. כך למשל תוארה הדמוקרטיה כשיטה יהודית והקומוניזם תואר כבולשביזם יהודי.

המעבר של גרמניה מדמוקרטיה לנאציזם

טרור

- שריפת בניין הרייכסטאג והוצאת צווי חרום - ב-28/2/1933 נשרף בניין הרייכסטאג בגרמניה. היטלר האשים את הקומוניסטים בשריפה של הבניין והציג אותם כאויבי העם והמדינה. הוא טען

שצריך להחזיר למדינה את הסדר. לכן היטלר ביטל את הבחירות שהיו אמורות להתקיים והוציא צווי חרום להגנת העם והמדינה. במסגרת צווי החרום המפלגה הקומוניסטית הוצאה מחוץ לחוק, רבים מחבריה נאסרו, חלק מהעיתונים במדינה נסגרו, ונאסר לקיים אסיפות פוליטיות. **פעולות אלו מיישמות את עקרון שלילת הדמוקרטיה והקומוניזם.**

- ליל שריפת הספרים - בשנת 1933 הוציאו מהספריות הציבוריות את כל הספרים שנכתבו ע"י יהודים או מי שמזוהה עם יהודים, בברלין היה טקס פומבי של שריפת הספרים, בין הספרים היו ספרים של היינה, גטה, איינשטיין, פרויד ומארקס. מיד לאחר מכן הופצה רשימה שחורה של ספרים ויצירות אומנות אסורות. **בפעולה זו יש יישום של עקרון תורת הגזע.**

- ליל הסכינים הארוכות – את השלטון בגרמניה השיג היטלר על ידי השלטת טרור ברחבי גרמניה וערעור הדמוקרטיה השברירית ממילא באמצעות ארגון חצי צבאי של בריונים שנקרא 'החולצות החומות' (ה-SA). לאחר שעלה לשלטון היטלר חשש מאנשי ה-SA מכוון שחלקם לא היו מרוצים מהדרך של המפלגה הנאצית והם פעלו על דעת עצמם והקימו עשרות מחנות מעצר, השליטו טרור ובריונות ברחובות, המפקד שעמד בראשם, ארנסט רוהם, לא אהב את דרכו של היטלר ולא מעט דבר בגנותו. העיתון של ה-SA התמקד במנהיג רוהם ופולחן אישיות התפתח סביבו. בנוסף, ה-SA כלל כ-2 מיליון חברים בעוד שבצבא הגרמני היו מאה אלף חיילים בלבד. והיה ברור שהיטלר מתכוון לחזק את הצבא. ה-SA דרשו להיות הבסיס לצבא הגרמני, והיטלר לא רצה שזה יקרה מחשש שה-SA ימרדו נגדו. ב-30/6/1934 היטלר נתן הוראה לראשי ה-SS: הימלר והיידריך, להוציא להורג את ראשי ה-SA. בפעולה זו נרצחו בלילה אחד ובפעולה מתואמת היטב כל מפקדי החולצות החומות, כ-1000 איש, ביניהם מפקד ה-SA ארנסט רוהם. התוצאה היא שלהיטלר לא נותרו מתנגדים, ה-SS התחזק והפך לגרעין איכותי של הצבא, והצבא הפך לתלוי יותר בהיטלר. **פעולה זו תואמת את עקרון המנהיג.**

צווים וחקיקה

- חוק ההסמכה – בעקבות שריפת בניין הרייכסטאג וחתימה על צווי חירום, עשה היטלר שימוש בצבא על מנת לעצור את חברי הפרלמנט הקומוניסטים. היטלר הצליח להשיג רוב ברייכסטאג וכך הוא העביר את חוק ההסמכה. חוק שקבע שלהיטלר יש סמכות לחוקק חוקים בגרמניה. החוק מבטל את הפרדת הרשויות (הרשות המחוקקת, המבצעת והשופטת) ואת החוקה הדמוקרטית שהייתה נהוגה בגרמניה. מכוון שהיטלר הפך להיות רשות מבצעת ומחוקקת. למעשה, חוק ההסמכה הפך את הרייכסטאג לחסר תוכן, משום שלא היו לו סמכויות. **חוק זה מיישם את עקרון הפיהרר ועקרון שלילת הדמוקרטיה והקומוניזם.**

- אוסף של חוקים שעניינם פגיעה בזכויות אדם ובדמוקרטיה - **חוק ההאחדה** נחקק ב-במרץ 1933, והעניק לממשלות המדינות השונות (המרכיבות את גרמניה) סמכות דומה לזו שבחוק ההסמכה. בבמאי 1933 הוצא **האיגוד המקצועי אל מחוץ לחוק**, כאשר נציגים של ארגון העבודה הנציונל-סוציאליסטי תפשו את מתקני האיגוד ומנהיגיו נאסרו. ביולי 1933 נחקק **חוק נגד הקמת מפלגות**

פוליטיות (נקרא גם "החוק לביטול המפלגות"), אשר אסר הקמת מפלגות פוליטיות חדשות. **(אין צורך לשנן תאריכים)**

המדיניות כלפי היהודים בגרמניה בשנים 1933-1939

מטרות המדיניות הנאצית

בידוד ונידוי חברתי - הרחקת היהודים מהחברה הגרמנית.

נישול כלכלי (אריזציה) - המדיניות הנאצית נועדה לנשל את היהודים מרכושם, ולנצל אותו לתוכנית הכלכלית שנועדה לחלץ את כלכלת גרמניה מהקשיים.

הגירה כפויה - מדיניות זו נועדה לעודד הגירה מגרמניה, במטרה "לנקות" את גרמניה מהיהודים.

חקיקה

ברוך עקרון תורת הגזע חוקקו הנאצים ב-1935 בעיר נירנברג, **חוקי גזע**. חוקים שמטרתם ליצור הפרדה גזעית ולבודד את היהודים. כך למשל:

- **חוק אזרחות הרייך** - החוק קבע שרק בעלי דם ארי זכאים לאזרחות גרמנית, כלומר שלילת האזרחות הגרמנית מהיהודים, וגם מעמדם המשפטי. התקנה הראשונה לחוק אזרחי הרייך-תקנה זו קובעת מי נחשב ליהודי - מי שמוצאו שלוש דורות של יהודים.
- **החוק להגנת הדם והכבוד הגרמני** - איסור נישואים בין גרמנים ארים לבין יהודים. ביטול נישואים מעורבים שנערכו בגרמניה או מחוצה לה. איסור קיום יחסי מין בין יהודים לארים. איסור על יהודים להעסיק נשים אריות בעלות דם גרמני במשק בית אצל יהודי אם הן מתחת לגיל 45 (על מנת למנוע אפשרות שאישה ארית תתעבר ע"י יהודי). איסור ליהודים להניף את דגל הרייך או אף להציג את צבעי הרייך.
- **חוק הפקידות** - החוק להחזרת הפקידות המקצועית על כנה. על-פי חוק זה רק אריים תומכי המפלגה הנאצית יכולים לשרת בשירות הציבורי. בעקבות החוק פוטרו מהשירות הציבורי אנשים שאינם ארים ובמקומם הוכנסו לעבודה ארים. דבר אשר חיזק את המשטר מכוון שאנשים של היטלר שירתו בתפקידים חשובים. בנוסף, זה הוסיף לתמיכה הציבורית בהיטלר מכוון שסופקו מקומות עבודה לאנשים. **חוק זה מיישם את עקרון תורת הגזע.**

משמעותם של חוקי נירנברג

הקביעה מי רשאי להיות אזרח גרמני, על-פי תורת הגזע.

שלילת האזרחות של יהודי גרמניה כמו גם מעמדם המשפטי.

הצעדים העיקריים שננקטו נגד יהודי גרמניה בשנים 1935-1939

את האות להחמרת המצב כלפי יהודי גרמניה נתן המשטר הנאצי באפריל 1933 כשהכריז על **יום חרם כלכלי** על יהודי גרמניה. אנשי החולצות החומות עמדו בפתחם של בתי עסק יהודיים וגירשו את הקונים הפוטנציאליים. החרם נכשל מיד בשל אי ציות של אזרחי גרמניה ובשל חרם נגדי שהכריזו מדינות אירופה וארה"ב על כלכלת גרמניה.

פעולות טרור שונות נגד יהודי גרמניה בשנת 1938 היא שנת מפנה

גירוש זבונשין 1938 - באוקטובר 1938 גורשו יהודים בעלי אזרחות פולנית שישבו בגרמניה – 17 אלף יהודים. הפולנים סרבו לקבל אותם והגרמנים סרבו להחזיר אותם, והם נתקעו בעיירת גבול בשם זבונשין. כמה אלפים מהיהודים הצליחו להסתכן לפולין, והרוב נתקעו באותה עיירה. באותו זמן חי בפריז נער בן 17 שנקרא הרשל גרינשפן. הוריו היו בין המגורשים והוא ירה במזכיר השגרירות הגרמנית בפריז. זו הייתה עילה להתפרצות אלימה נגד יהודי גרמניה – ליל הבדולח.

ליל הבדולח 9-10/11/1938 - בלילה זה התבצע פוגרום ביהודי גרמניה. במסגרת הפוגרום התנפל המון גרמני בהנהגת אנשי ה-SS על יהודים מגרמניה. קרוב ל-1000 בתי כנסת הוצתו, אלפי חנויות ובתים של יהודים נהרסו. 91 יהודים נרצחו מאות נפצעו. כ-30 אלף נשלחו למחנות ריכוז. הנזקים שנגרמו לרכוש היהודי היו כבדים מאוד והיהודים נדרשו לשקם אותם בעצמם. בנוסף הוטל על היהודים קנס בסכום של מיליארד מארקים לכיסוי הנזקים.

המשמעות הנוראה של ליל הבדולח: לראשונה תוכנן פוגרום ביהודים על-ידי השלטון עצמו ולא בא מלמטה, מצד האספסוף. עד ליל הבדולח השלטון עסק בחקיקה ובצעדים תיאורטיים בלבד כנגד היהודים, וכעת עבר השלטון הגרמני לפעילות אלימה פיזית כלפי יהודים. בנוסף, ליל הבדולח מהווה נקודת מפנה ביחס אל היהודים – לראשונה יהודים נאסרו בשל יהדותם, הוחרמו כספי היהודים והוטל עליהם קנס. (וברקע הדברים, אין להתעלם משתיקת העולם. העולם לא הגיב באופן משמעותי לאירועי ליל הבדולח, וזה נתן לגרמנים אור ירוק להמשיך בפעולותיהם נגד היהודים)

חרם כלכלי - על חנויות ועסקים יהודיים, החרם הוטל על ידי המפלגה הנאצית. החרם נמשך יואחד מכוון שהאוכלוסייה הגרמנית לא כל-כך שיתפה פעולה בנושא וגם מכוון שהוטל חרם נגדי על סחורות גרמניות מחוץ לגרמניה. במהלך החרם נתלו כרזות נגד היהודים. חברי ה-SA עמדו ליד חנויות וניסו למנוע מאנשים להיכנס. החרם היה מפגן כוח של המפלגה הנאצית. **חוק זה מיישם את עקרון תורת הגזע.**

תעמולה

- תליית העיתון דר שטרימר מידי שבוע על לוחות המודעות בכל הערים והעיירות הקטנות ובכלי תחבורה ציבוריים, שילוט אנטישמי ברחובות ובדרכים
- שינויים בתוכניות הלימודים והדפסת ספרי לימוד חדשים התואמים את האידיאולוגיה הנאצית

מלחמת העולם השנייה - מהלכים עיקריים ויישום 'הסדר החדש'

מבוא עם פרוץ מלחמת העולם השנייה כבשה גרמניה את פולין ומיד לאחר מכן את דנמרק, הולנד, נורבגיה, בלגיה וצרפת. בהמשך נכבשו ארצות נוספות. ברית המועצות חתמה עם גרמניה על הסכם אי התקפה ושיתפה עמה פעולה בחלוקת מזרח אירופה במסגרת הסכם ריבנטרופ - מולוטוב (ביוני 1941 הצטרפה ברה"מ למלחמה לצד בעלות הברית, לאחר שגרמניה הפרה את הסכם ריבנטרופ - מולוטוב ופלשה לשטחה). בסוף תקופה זו נמצאה גרמניה בשיא עוצמתה הצבאית והמדינית. עוצמה זו נבעה משיטת הלחימה שפיתחה בתקופה זו ואשר זכתה לכינוי בליצקריג - מלחמת בזק. שיטה זו מבוססת על העקרונות הבאים: תקיפה בהפתעה ובעוצמה רבה, שילוב של כוחות אוויר ויבשה, חדירה לעומק שטח האויב תוך התקדמות מהירה והתמקדות בחזית אחת.

כיבוש פולין – בראשון בספטמבר 1939 פלש הצבא הגרמני במפתיע לפולין וכבש אותה תוך שלושה שבועות ובכך החלה מלחמת העולם השנייה. ההפתעה נבעה מהסכם אי ההתקפה שנחתם בין פולין לגרמניה (1934). הסכם שגרם בפולין לתחושת שאננות. אמנם היחסים בין שתי המדינות היו מתוחים, אולם מנהיגי פולין לא העריכו כי המלחמה תפרוץ בזמן הקרוב. בריטניה וצרפת התחייבו לסייע בהגנת פולין במקרה שתותקף על ידי גרמניה. ואכן לאחר הפלישה הגרמנית הן מיהרו להתייצב באופן רשמי לצדה של פולין והכריזו מלחמה על גרמניה אולם נמנעו מלתקוף את גרמניה ופולין נאלצה להתמודד לבדה עם עוצמת הצבא הגרמני. הצידוד של הצבא הפולני היה מיושן, הצבא הפולני היה קטן ביחס לצבא הגרמני. בשנים שקדמו למלחמה השקיע הצבא הפולני משאבים רבים לחימוש הצבא, אולם השקעות אלה לא היו יעילות. פולין הגדילה את חיל הפרשים שלה ולא פיתחה חיל שריון גדול. הפרשים הפולנים היו חדורי מוטיבציה וגילו נכונות להקרבה עצמית, אך לא היה די בכך כדי לעצור את חיל השריון הגרמני.

כיבוש דנמרק ונורבגיה (צפון אירופה) - אפריל-מאי 1940 - דנמרק נפלה לידי הגרמנים ללא התנגדות, אבל בנורבגיה הצבא הגרמני נתקל בהתנגדות שהובילה להקמת ממשלה בהנהגתו של קוויזלינג שהיה נורבגי פרו נאצי (השם "קוויזלינג" הפך מאז לשם נרדף לבגידה ושיתוף פעולה עם האויב). כיבוש נורבגיה העניק לגרמניה את האפשרות לשלוט על הים הצפוני. הכיבוש סיכן את עורפה של אירופה ומנע סיוע בריטי דרך הים. המפלה הבריטית בנורווגיה הביאה לנפילת ממשלת צ'מברליין וצ'רצ'יל עלה במקומו ב-9 למאי 1940.

כיבוש הולנד ובלגיה (השתלטות על מערב אירופה) – במאי 1940 פלש הצבא הגרמני להולנד ובלגיה והשתלט עליהן בקלות יחסית. בריטניה וצרפת אמנם שלחו להן סיוע, אך לכוח הגרמני הייתה

עדיפות. כוחות בריטים וצרפתים שחנו בנמל דנקרק - מול תעלת למנש, הצליחו לפנות את כוחותיהם הנצורים והחשופים למרות שהכוח הגרמני תקף אותם מהאוויר. הבריטים ניצלו את המצב שלא הותקפו יבשתית ופינו כ-340,000 אלף חיילים. מבצע הפינוי, אשר שם הקוד שלו היה מבצע דינמו, נעשה באמצעות מאות כלי שיט צבאיים וכלי שיט אזרחיים, ובהם סירות דייגים רבות שגויסו במהירות למטרה זו. הצלחת המבצע, שנודע לימים כנס של דנקרק, חיזקה את רוחם של הבריטים וסייעה להם לשמור על כוחם הצבאי.

בחזית הצרפתית עקף הצבא הגרמני את קו מזיינו דרך בלגיה והגיע לצרפת דרך ארצות השפלה. ביוני 1940 הכוח הגרמני נכנס לפאריס וגם צרפת נפלה לידי גרמניה הנאצית. על פי הסכם הכניעה חולקה צרפת לשני אזורים: החלק הצפוני (כולל העיר פאריס) היו תחת שלטון כיבוש גרמני ובחלק הדרומי, הוקם "משטר וישי" (על שם העיר בה שכנו השלטונות בדרום צרפת - וישי), שהתנהל כביכול כמדינה עצמאית בהנהגתו של הגנרל פטן, משתף פעולה עם גרמניה הנאצית.

הקרב על בריטניה - בין יוני לספטמבר 1940 - היטלר שאף להילחם בברית המועצות ורצה למנוע מלחמה בשתי חזיתות. לכן בנאום ברייכסטאג ביולי 1940 הציע לבריטניה להגיע להסדר על חלוקת אזורי השפעה בעולם, גרמניה תשלוט על אירופה ואילו בריטניה תשמור על האימפריה שלה מעבר לים. צ'רצ'יל דחה את הצעת גרמניה והודיע שבריטניה תלחם בגרמניה הנאצית. כשהתברר להיטלר שלא יוכל להגשים יעד זה, החל בחודש אוגוסט בקרב על בריטניה וניסה להכניע את בריטניה באמצעות מלחמה בים ובאוויר בלי לפלוש לאי הבריטי.

מטרת הגרמנים הייתה: להרוס את התשתית הכלכלית והצבאית של בריטניה, לפגוע במורל של העם ולהביא לכניעתם. לצורך זה הגרמנים הפציצו את בריטניה ובמיוחד את העיר לונדון במשך כמה חודשים. מדובר בהפצצות כבדות באמצעות מאות מטוסים, הן על אזורי התעשייה והן על אוכלוסייה אזרחית ("הבליץ"). הגרמנים פתחו בהתקפות אוויריות על שדות תעופה ומתקני מכ"ם בריטים במטרה לערער את כושר ההתנגדות הבריטית. בספטמבר החל לתקוף את לונדון. חיל האוויר הבריטי התאושש ותקף את המטוסים הגרמנים. למרות כל ניסיונותיו של היטלר להכניע את בריטניה היא עמדה במערכה ולא נכנעה. בריטניה החזירה מלחמה בהפצצות על ערים בגרמניה במהלך שנת 1941.

לכך תרמו **עליונות** של הטייסים הבריטיים אשר הפגינו נחישות, נכונות להקרבה עצמית ורמה מקצועית גבוהה. **המורל** הבריטי והנהגתו של צ'רצ'יל שהיה מנהיג בעל שיעור קומה שמיזג באישיותו תכונות של אומץ לב, כושר פעולה, כריזמה ויכולת רטורית גבוהה. **עבודת מודיעין משובחת** - פענוח הצופן של המודיעין הגרמני: הבריטים נהנו ממידע מודיעיני מוקדם על תכניות הצבא הגרמני. דבר זה עזר להם לצפות מראש את תנועות הצבא הגרמני ולהיערך להם מראש. מידע זה נשען על הצלחת המודיעין הבריטי לפצח את הצופן הגרמני (האניגמה) ועל שימוש ברדאר, אשר זיהה את המטוסים הגרמניים והביא לפגיעה ואבדות כבדות של חיל האוויר הגרמני.

כישלונם של היטלר בהכנעת בריטניה, השפיע על מהלכיו הבאים במלחמה. זו הייתה הפעם הראשונה מתחילת המלחמה בה הפסידו הגרמנים בקרב, ונשבר המיתוס של גרמניה הבלתי מנוצחת. בעקבות קרב זה החלה מלחמת הצוללות באוקיינוס האטלנטי.

הקרבות בבלקן (יוגוסלביה ויוון) והמערכה במרכז אירופה – אוקטובר 1940 שאיפותיה של גרמניה הנאצית להשתלט על הבלקן נבעה מן הרצון להקל עליה, בעתיד, את התקיפה של ברית המועצות. יוגוסלביה נכבשה תוך ימים אחדים וחולקה בין גרמניה לאיטליה, כשקרוואטיה הפכה לגרורה גרמנית. יוון וכרתים נכנעו גם כן, וכך ביססו הגרמנים את שליטתם גם בים התיכון. בולגריה, רומניה והונגריה חתמו על הסכם שיתוף פעולה עם היטלר.

החזית הרוסית - מבצע ברברוסה - ביוני 1941 הפרה גרמניה את ההסכם ריבנטרופ-מולוטוב, ופלשה לברית המועצות במה שכונה "מבצע ברברוסה".

על-אף התנגדותם של כמה ממפקדי הצבא הגרמני, היטלר חשב כי מדובר במהלך חשוב ביותר, וזאת מן הטעמים הבאים:

היבט אסטרטגי – כיבוש ברה"מ ישחרר את גרמניה מן המתיחות במזרח (אויב אפשרי בגבול המזרחי). בנוסף חיסול ברה"מ יביא לבידודה של בריטניה במערכה נגד גרמניה.

היבט צבאי – היטלר היה בטוח שהצבא של ברה"מ הוא חלש ויהיה קל לנצח אותו.

היבט כלכלי – ניצול משאבים ואוצרות טבע הקיימים באדמת ברית המועצות.

היבט אידיאולוגי – מלחמה נגד ברית המועצות היא למעשה מאבק אידיאולוגי: האידיאולוגיה הנאצית מאמינה בהיררכיה של גזעים לעומת הקומוניסטים המאמינים בשוויון בין בני אדם. בנוסף העם הרוסי נחשב היה לחלק מן הגזע הסלבי. בהתאם לתורת הגזע הנאצית יש לשעבד ולנצל את הגזע הזה.

תחילת מבצע ברברוסה - המבצע הצבאי הגדול בהיסטוריה

ביוני 1941 פלש הצבא הגרמני לרוסיה משלושה כיוונים שונים בו זמנית. בצפון התקדם הצבא לכיוון העיר לנינגרד, בדרום לכיוון אוקראינה ובמרכז לכיוון העיר מוסקבה. במהלך חצי השנה הראשונה של המלחמה הצליח הצבא הגרמני לתקוף ולהתקדם, ולכבוש את המדינות הבלטיות ואוקראינה מידי הרוסים. לצבא הרוסי נגרם נזק רב, הוא נסוג לאחור, תוך שהוא משאיר אחריו "אדמה חרוכה" (שטח שהוחרב ע"י חיילים לפני נסיגתם). כחצי שנה לאחר פרוץ המלחמה נתקל הצבא הגרמני בקשיי החורף הרוסי. ככל שעבר הזמן כוחו נחלש והרוסים שהיו עד אז במצב של מגננה עוברים להתקפה.

החורף הרוסי היה הפתעה גדולה לצבא הגרמני. הטמפרטורה ירדה ל-30 מעלות מתחת לאפס. חיילים גרמנים רבים מתו מקור, דלק הטנקים קפא והתגלה מחסור גדול במזון.

בתחילת מבצע ברברוסה התקדם הצבא הגרמני במהירות וכבש שטחים רבים כולל אוקראינה, תוך כדי טבח באוכלוסייה. הצבא הרוסי נאלץ לסגת, כאשר הוא משאיר אחריו "אדמה חרוכה": שריפת כל היבולים, והשחתת בתים, מפעלי תעשייה וצבא וכל מה שיכול לשמש את הישרדות הגרמנים בשטח הרוסי. במלחמה שהתנהלה בסטלינגרד, בלנינגרד ובמוסקבה נחל הצבא הגרמני הפסדים. לאחר שלא הצליח לחדור אליהן נמנע גם כיבוש כל רוסיה, בשל התנגדות נחושה מצד הרוסים.

ההצלחה המהירה של היטלר בתחילה, גרמה לו לזלזל בצבא הרוסי. היטלר לא העריך נכונה את כוחו והיקפו של הצבא הרוסי, שהצליח לשבש את תוכניתו. בדצמבר 1941, בשיא החורף הרוסי, החלה מתקפת נגד של הרוסים. הגרמנים נאלצו להתמודד עם "הגנרל חורף" – שלג וקור עז. בנוסף נקטו הרוסים בחבלה בדרכי האספקה של הגרמנים, ובכך מנעו מהם להיערך מחדש. כתוצאה מכך מתו רבים מקור, טנקים רבים יצאו משימוש משום שהדלק קפא, וגם התותחים לא יכלו לירות. תוצאות מבצע ברברוסה בסופו של דבר, לאחר כמויות עצומות של הרג והרסה, היו נסיגה גרמנית ומפנה נוסף במלחמת העולם השנייה לאחר כישלון כיבוש בריטניה.

המתקפה היפנית על פרל הארבור והצטרפות ארה"ב למלחמה

המתקפה על פרל הארבור הייתה מתקפת פתע של האימפריה היפנית על הבסיס האמריקאי בפרל הארבור שבהוואי אשר שימש כבסיס המרכזי של חיל הים של ארצות הברית באוקיינוס השקט, בבוקר יום ראשון, 7 בדצמבר 1941, במהלך מלחמת העולם השנייה. את המתקפה ביצעו מטוסים של הצי הקיסרי היפני, שהמריאו מנושאות מטוסים. בשעה 7:55 בבוקר הוביל מיטסואו פושידה היפני את המתקפה. במתקפת פתע זו איבדה ארצות הברית 12 ספינות מלחמה, 188 מטוסים ו-2,459 חיילים ואזרחים, אולם נושאות המטוסים וצי הצוללות לא נפגעו, כיוון שלא עגנו בבסיס באותה עת. ההתקפה על פרל הארבור נצרכה בתודעה האמריקאית כאירוע של קלון לאומי, והיא נחשבת לכישלון המודיעיני הגדול ביותר בתולדות ארצות הברית, עד פיגועי 11 בספטמבר. כמה שעות אחרי המתקפה הכריזה יפן מלחמה על ארצות הברית. למחרת נשא נשיא ארצות הברית רוזוולט את נאום הקלון, וארצות הברית הכריזה מלחמה על יפן שהסתיימה בכניעת האימפריה היפנית.

קרבות מפנה

סטלינגרד – השלישי מבין קרבות המפנה במלחמה הוא קרב סטלינגרד. בקרב (23 באוגוסט 1942 – 2 בפברואר 1943) נלחמו גרמניה הנאצית ובעלות בריתה בברית המועצות על השליטה בעיר סטלינגרד (כיום וולגוגרד) בדרום רוסיה, בגבולה המזרחי של אירופה. קרב סטלינגרד היא מהקרבות הקטלניים ביותר במלחמת העולם השנייה וההיסטוריה בכלל, הן מבחינת חיילים הרוגים ובעיקר מבחינת אזרחים שהיו קורבנות ישירים של הקרבות.

המתקפה הגרמנית לכיבוש סטלינגרד החלה בסוף קיץ 1942, עם מתקפת מאסיבית של טנקים ומטוסים שהפכה חלקים גדולים מהעיר להריסות. עם כניסת הגרמנים אל תוך העיר הידרדרו הקרבות ללחימה מבניין לבניין ושני הצדדים הזרימו תגבורת לעיר. בתחילה הייתה יד הגרמנים על העליונה אך בנובמבר הגיבו הרוסים במתקפת נגד והצליחו לכתר את הכוחות הגרמנים בתוך העיר עד שאלו, ללא מזון ותחמושת, נכנעו. האבדות הכבדות שנגרמו לוורמאכט הגרמני הופכות אותו ללא ספק לקרב המכריע ביותר מבחינה אסטרטגית של המלחמה כולה. זה היה נקודת מפנה בתיאטרון האירופי של מלחמת העולם השנייה; הכוחות הגרמניים מעולם לא השיבו את היוזמה במזרח התיכון והוציאו כוח צבאי עצום מהמערב כדי להחליף את אבדותיהם.

אל עלמיין - מתחילת המלחמה הצליחו הגרמנים להתקדם בצורה משמעותית בצפון-אפריקה ואף התקרבו לארץ ישראל. אך במצרים באל-עלמיין פרצו הכוחות הבריטיים תחת הגנרל ברנרד מונטגומרי את קווי של הגנרל הגרמני רומל. שבועות לאחר מכן, פתחו בעלות הברית במבצע לפיד, הפלישה לצפון אפריקה. בפיקודו של הגנרל אייזנהאואר, כוחות בעלות הברית התקדמו מזרחה דרך מרוקו ואלג'יריה. הם נעצרו בפברואר 1943 במעבר קאסרין שבתוניסיה, אבל הגנרל פאטון ריכז אותם מחדש וניצח באופן מרשים בשורה של קרבות. עד מאי 1943 נמלט רומל מצפון אפריקה והותיר אחריו 300,000 חיילים גרמנים.

הצעדים שנקטו הנאצים כדי לקדם את הגשמת רעיון "הסדר החדש"

- היטלר קבע מדיניות הסדר החדש: **"כבוש! שלוט! נצל!" ברוח עקרון מרחב מחיה**
- עיקר הרעיון היה – הקמת סדר חברתי-כלכלי-מדיני על בסיס האידיאולוגיה הנאצית, שיחליף את הסדר הקיים, במבנה חדש ובחוקים חדשים אשר יקבעו אלו עמים זכאים לחיות בעולם, מה מקומו של כל עם ועם, מהם גבולות המדינות, כיצד יתפתחו העמים ומה יהיה אופי היחסים ביניהם.
- סדר חדש זה ניתן להקים רק לאחר הרס העולם הישן והוא יבטיח את קיומו של הרייך הגרמני בן אלף השנים.
- המיון של העמים האירופיים נעשה בהתאם לתורת הגזע: עמים המשתייכים לגזע העליון, הגזע הארי של 'יוצרי תרבות' (הולנדים, דנים, נורבגים וכד') יהיו שותפים שווים זכויות ברייך הגרמני. עמים סלביים במזרח אירופה, (למשל פולנים ורוסים), נועדו לשרת את הגזע הארי, בשל היותם גזע נחות – 'נשאי תרבות'. באשר לנחותים ביותר, תתי – גזע, אליהם משתייכים יהודים וצועניים (בני הזיגן בלבד), אין מקום בסדר החדש. הם מייצגים את כוחות ההרס בהיותם טפילים ו'הורסי תרבות' לפיכך יש להשמידם.
- **עבודות כפייה** - במהלך המלחמה הועסקו בכפייה, כשבעה מיליון עובדי כפייה מפולין ומיתר הארצות הכבושות כדי לשרת את הכלכלה של הרייך הגרמני. הם הועסקו בתנאים קשים ביותר בתעשייה, במכרות, בכבישים ובשדות. מיליוני סלבים, שבויי מלחמה, יהודים ואחרים נתפסו והועסקו במחנות כפייה.
- **העברות אוכלוסין** - אוכלוסיות שונות הועברו בכפייה ממקום מגוריהם על מנת לאפשר יישוב גרמנים במקומם. עם חלוקת פולין, יישבו הנאצים אוכלוסייה ארית במקום האוכלוסייה הפולנית.
- **"המתות חסד"** - כדי "לטהר" את הגזע הארי, אישר היטלר בספטמבר 1939, את מבצע "המתת החסד" בגרמניה של חולי רוח, נכים, מפגרים וחולים במחלות סופניות ותורשתיות. עשרות אלפי גרמנים "ארים" נרצחו במבצע זה.

- **ניצול כלכלי של המדינות הכבושות** – מזון, מוצרי תעשייה וחומרי גלם הועברו מהארצות הכבושות לגרמניה. הנאצים שדדו סחורות, שטרי כסף, זהב, אוצרות אומנות ועוד.

הקמת גיטאות בפולין

גנרל גוברנמן - עם פרוץ המלחמה וכיבוש פולין, הכריזה גרמניה על מזרח פולין כשטח צבאי ששמו: גנרל גוברנמן. באזור זה בעיקר ובמזרח אירופה בכלל – הקימו הגרמנים גיטאות וריכוזו בהם יהודים **ברוח עקרון תורת הגזע והאנטישמיות, וברוח 'הסדר החדש'.**

המטרות בהקמת הגטאות

קיימת הבחנה בין מטרות מוצהרות(שקר) למטרות לא מוצהרות(אמת) בהקמת הגטאות.

<u>מטרות לא מוצהרות (אמת)</u>	<u>מטרות מוצהרות (שקר)</u>
יישום האידיאולוגיה הנאצית - הנאצים בעצם מיישמים חלק מהאידיאולוגיה הנאצית והיא שהיהודים אינם מהווים חלק מהחברה האנושית ולכן הם בעצם מפרידים אותם מהחברה ומרחיקים אותם ממנה וזאת על-ידי הקמת הגטאות וריכוז היהודים בהם.	הגנה על היהודים - האנטישמיות רק הולכת ומתחזקת וכתוצאה מכך יהודים רבים נפגעים וברגע שמרכזים אותם יחד בגטאות בעצם מגנים עליהם מפני האוכלוסייה העוינת.
שליטה - באמצעות הקמת הגטאות ניתנה לנאצים אפשרות לשלוט ולפקח על היהודים ועל מעשיהם מכוון שהם היו מרוכזים במקומות מסוימים.	מלחמה במגיפות - הנאצים האמינו שהמקור למגפות המדבקות הוא היהודים וכדי לעצור בעדם מלהפיץ את המגפות בחברה בודדו וריכוזו אותם בגטו- כך בעצם הם הגנו על האוכלוסייה הסובבת אותם.
פתרון 'בעיית' היהודים - הגטאות בעצם שימשו עבור הנאצים אמצעי הכחדה בלתי ישיר של היהודים וזאת על-ידי מניעת אמצעי קיום בסיסיים מהיהודים. באמצעות הגטאות בעצם מספר רב של יהודים מתו כי הם לא שרדו בתנאים קשים.	מלחמה בשוק השחור - הנאצים האמינו שהיהודים פוגעים בכלכלה על-ידי הספסרות של מצרכי המזון- השוק השחור. הם בקשו למנוע זאת באמצעות ריכוז ובידוד היהודים בגטאות. כך הם יכלו לפקח על מעשי היהודים ולהבטיח שהיהודים לא יפגעו בכלכלה.

דרכי הפיקוח על הגטאות הגרמנים פיקחו על הגיטאות בשלושה מעלים:

- בתוך הגטו - פעל יודנראט (מועצה יהודית) - הנהלת היודנרט כללה אנשי קהילה מוכרים ומכובדים. בכך הבטיחו הנאצים כי דרישותיהם יקוימו. כמו כן פעלה משטרה יהודית - שהוקמה בפקודת הגרמנים כחלק מהיודנרט והייתה אחראית על: שמירה על הסדר, איסוף אנשים לעבודות כפייה, גביית קנסות ומיסים, גירוש אנשים להשמדה בשלב מאוחר יותר של

המלחמה. ברוב המקרים הייתה המשטרה היהודית נתונה לפיקוח והכוונה של המשטרה הפולנית או הגרמנית.

- גבולות ושערי הגטו – הוטלה על המשטרה הפולנית. הם שמרו על השערים ופיקחו על החומה המקיפה את הגטו.

- מחוץ לגטו – היה פיקוח גרמני של הצבא הגרמני.

שמירה על הסדר ועל ביצוע ההוראות, ע"י האס אס, הגסטאפו ומחלקה מיוחדת לניהול הגטו בראשה עמד פקיד נאצי. היו הגבלות על היציאה והכניסה מהגטו, הייתה שמירה מבפנים ומבחוץ על-ידי כוחות גרמניים, פולנים משתפי פעולה וכן משטרת הגטו. שומרים עמדו בשערי הגטו ופטרלו לאורך הגדרות/ החומות אשר הוקמו בחלק מהגטאות. היציאה מהגטו הייתה רק באמצעות תעודות ואישורי מעבר.

תנאי החיים בגטו

צפיפות ורעב - הגטאות הוקמו במכוון בשכונות עוני שהתאפיינו בתנאי סניטציה גרועים. שטח הגטו היה קטן מלהכיל את יושביו. במקומות מסוימים בכל חדר ישנן 6-8 נפשות.

קושי נוסף היה המחסור במזון - בגטאות שרר רעב כבד. מנות הרעב שחילקו השלטונות היו פחות מ- 10% מתצרוכת מינימאלית של קלוריות לאדם. קבוצות מבריחים הבריחו לגטו מצרכים חיוניים דרך צינורות תת קרקעיים, ובעגלות המתים. רבים מצאו את מותם במהלך הברחת המזון.

תברואה לקויה, מחלות, ומוות - מצב התברואה הקשה בגטאות, נבע מהעדר תשתית תברואתית הולמת באזורים שנקבעו כתחום הגטו. תושבי הגטו התקשו לשמור על ניקיון בסביבת מגוריהם ולהקפיד על ניקיונם האישי, כתוצאה מהרעב, והלחץ היום יומי להישרדות. כתוצאה מכך פרצו בגטו מחלות מידבקות ומגיפות, שגרמו לתמותה המונית. גם לקור הייתה השפעה על ממדי התמותה, לגטאות סופקו מעט מאוד חומרי הסקה. אנשים החלו ברוב ייאוש לחפש חומרי הסקה בכל מקום אפשרי, הם פרקו בתים הרוסים דלתות פנימיות ומשקופי בתים. ההנהגה הציבורית ניסתה להתמודד עם המגפות ונגעי התחלואה, אך המלאי המוגבל של התרופות והאמצעים הרפואיים לא אפשר מתן עזרה ממשית.

עבודות כפיה - למן ימי הכיבוש הראשונים הוטלה על היהודים החובה לעבוד בעבודות כפייה. עבודות אלו היו קשות פיזית ומשפילות מבחינה אנושית, אך רבים התנדבו אליהן, בשל ההטבות שהעניקו- בעיקר הקצבת מזון נוספת. ראשי היודנראט עודדו את האנשים לעבוד, כדי להוריד את רמת המצוקה, וכדי לשאת חן בעיני השלטונות הגרמנים.

השפעת החיים בגטו

על הפרט - רעב, מחלות, צפיפות, השפלה. ניסיון לשרוד בכל דרך - מציאת דרכים יצירתיות לשרוד, הברחות, ייצור חשאי.

על המשפחה - את מקום האב תפשה פעמים רבות האם, לאחר שהאב נשלח לעבודות, או שהוא חדל לתפקד. ילדים עסקו בהברחות כדי להביא הביתה אוכל. אימהות נאלצו להתמודד במציאות היום יומית של גידול משפחה, ילדים, והשגת מזון. הן ניסו לנסוך מעט נורמאליות בילדים בחיפושם אחרי פיסת דשא להנעים את זמנם.

השפעה על החברה - החיים בגטו הצמיחו בעיות חברתיות רבות כגון גניבות. כמו כן היו פערים כלכליים וחברתיים. אלו שהכסף היה מצוי בכיסם נהגו ללכת למקומות בילוי שנוסדו בגטו, מה שעורר ביקורת רבה, והיו בודדים שהשיגו כסף וסירבו עם זאת לעזור לזולת.

דרכי ההתמודדות של היהודים בגטאות -

הישרדות "קידוש החיים" – בניגוד לתפישת 'קידוש השם' שקידשה מוות על פני חיים כנוצרי שדתו הומרה בכפיה, היהודים אשר היו כלואים בגטאות ניהלו מאבק על מנת לשרוד ולהחזיק מעמד. מי שעודד אותם לכך היו הרבנים השונים אשר באו ואמרו להם תשרדו בכל מחיר ובכך אתם מחזירים מלחמה לנאצים, אשר עושים הכול כדי להשפיל את היהודים. חשוב לציין שבגלל גישה זו מספר המתאבדים היה קטן יחסית. בעצם גישה זו העניקה ל"קידוש החיים" גם ממד מוסרי ודתי.

אמצעי סיוע לאוכלוסיית הגטו - נקודה נוספת היא שהנאצים עשו כל שביכולתם למוטט את כל המערכות היהודיות, אך הם לא הצליחו כי היהודים ברובם נאחזו ביצר החיים ובתקווה לעתיד.

- ארגוני סיוע וסעד - מהימים הראשונים של הכיבוש הנאצי התארגן הציבור היהודי על מנת לעזור לפליטים ונזקקים מקרב הקהילה היהודית. וכך למשל הוקם **המוסד לעזרה עצמית** אשר הפעיל רשת של "ועדי בתים", אשר עזרו ותמכו במשפחות מצוקה שמספרם רק הלך וגדל עם הזמן. מוסד זה בעצמו נזקק לעזרה שאותה קיבל מארגון הג'וינט, שהוא ארגון עזרה אמריקאי. **ארגון הג'וינט** הפעיל מוסדות שונים שבאו לעזור ליהודים בצורות שונות: קיום מטבחים, שסיפקו מזון בסיסי, גני ילדים, בתי יתומים ועזרה רפואית.

- ארגון חינוך ותרבות - השלטונות הנאצים לא הסכימו שבחלק מהגטאות תימשך פעילותם של בתי הספר יהודים, לכן הם סגרו אותם ובתגובה לכך החליטו יהודים על הפעלת רשת תאי לימוד חשאיים ברמה של בתי ספר יסודיים ותיכונים. בנוסף, אורגנו בגטאות הרצאות בתחומים שונים.

- חיי תרבות – היו הופעות של תזמורות ומקהלות, החלו להעלות הצגות תיאטרון שונות הנוגעות לעם היהודי ולייחודיו שבו. עודדו יוצרים יהודים לכתוב ספרים ושירים.
- שמירה על חיי הדת - היהודים בגטו עשו כל שביכולתם להמשיך ולקיים את מצוות הדת היהודית. בנוגע לתפילה, הם המשיכו להתפלל בסתר ולפעמים הם הצליחו לעשות זאת גם במניין.
- פעילות תנועות הנוער בגטאות אופיינה בהיותה פעילות חינוכית ותרבותית – המדריכים העבירו פעולות במגוון נושאים יהודיים וציונים, כאשר העיניים היו נשואות תמיד לא"י. חברי התנועות המשיכו ללמוד את השפה העברית, העלו הצגות בעברית ושרו שירים בעברית.
- עזרה הדדית בין חברים – מדי יום נאספו פירורי מזון ותרופות על מנת לעזור לחברים נזקקים וחולים או כאלו שהיו רשומים ברשימות הגירוש והסתתרו. היה לכך לא רק ערך חומרי אלא בעיקר מוראלי. חברים בתנועה ידעו שהם לא לבד, אלא חלק מקבוצה ושיש מי שדואגים להם. כך למשל, ב'חזית הציונית' שילם כל חבר "מס" לתנועה: 10 גרם לחם, 5 גרם סוכר ו- 20 גרם מרגרינה. בתנאי התזונה בגטו הייתה זו הקרבה יוצאת דופן ובלתי נתפסת.
- כתיבת עלונים ועיתוני קיר - בהתאם למסורת שהייתה קיימת לפני המלחמה, תנועות נוער רבות פרסמו (בצורה מחתרתית) עלונים ועיתוני קיר. העלון הראשון נכתב ידנית ואחר כך הודפס בחשאי וחולק לחברים.
- פעילות במחתרות – תנועות הנוער היו הבסיס למחתרות שפעלו בגטאות. המבנה שלהן והמחויבות למטרה, יחד עם היותם של החברים צעירים תרמו לכך שהתנועות הובילו את ארגוני המחתרת, כמו למשל בגטו וורשה.

הקשר בין תחילת ההרג ההמוני למלחמה בבריה"מ

השמדת היהודים החלה עם פלישת גרמניה לשטחי ברה"מ. פלישה זו מכונה "מבצע ברברוסה". מאחורי החלטת הגרמנים להתחיל להשמיד יהודים בשטחי ברית המועצות, ניצבים ארבעה שיקולים עיקריים:

- **מלחמה אידיאולוגית נגד "הקומוניזם היהודי"** - הכיבוש יצר הזדמנות לחסל את הקומוניזם היהודי ובכך ליצור מרחב מחיה נקי מיהודים ומהאידיאולוגיה הקומוניסטית, משום שהיהודים והקומוניסטים נתפסו במחשבה הנאצית כאחד. עבור הנאצים המלחמה במזרח עמדה להיות מלחמה לחיים ולמוות נגד האויב הקשה ביותר ובמלחמה כזאת הכל היה מותר והותרו כל ההגבלות.

- **מספר היהודים בשטחי הכיבוש** - עם הכיבוש נוספו עוד כ-4 מיליון יהודים והיה צורך "לטפל" בבעיה זו בדרך אחרת מהמקובל עד כה. לא ניתן להמשיך עם הריכוז בגטאות והגירה בשל קשיים לוגיסטיים וכלכליים. כל התוכניות של הנאצים ל"טיפול בבעיית היהודים" נכשלו והייתה הבנה שניתן לנהוג באופן רצחני ושזו המדיניות של ההנהגה.
- **התעלמות מדעת הקהל המקומי** - הנאצים לא ייחסו כל חשיבות לאוכלוסייה המקומית (אוקראינים למשל) משום שראו את העמים הסלאבים כנחותים ולכן לא ייחסו כל חשיבות למקרה של התערורות דעת הקהל המקומי כנגד רצח היהודים. גם כאן באה לידי ביטוי שבמלחמה במזרח ניתן לנהוג באופן שונה ממה שהיה בצרפת, הולנד ואפילו פולין.
- **שיתוף פעולה של התושבים המקומיים** - חלק מהאוכלוסייה המקומית שיתפה פעולה עם הנאצים ולקחה חלק ברצח של יהודים על ידי הקמת משטרה מקומית שלקחה חלק בהסגרת יהודים ובהריגתם. בנושא זה הייתה תרומתם של הליטאים, האוקראינים ואחרים גדולה במיוחד.

ועידת ואנזה (ינואר 1942)

עד כה הייתה מדיניות הנאצים כלפי היהודים: בידוד, נישול ו**הגירה כפויה**. אולם עם פתיחת מבצע ברברוסה (יוני 1941) לכיבוש רוסיה נחשפו הגרמנים לכמות הגדולה של יהדות רוסיה והבינו כי אין די בגטאות שהוקמו בשטחי גנרל גוברנמן בכדי לגרש אליהם את יהדות רוסיה ולכן כינסו ועידה שתפקידה למצוא את הפתרון הסופי ליהדות אירופה.

הוועידה שהתכנסה בוילה ואנזה שבברלין, הייתה מפגש של בכירים נאצים בו התקבלו ההחלטות והתכנון על השמדה שיטתית של יהודים ברחבי אירופה. מכיוון שבמהלך המלחמה היו אינטרסים שונים בתוך גרמניה, היה צורך לעשות מפגש שיאחד את הכוחות לקראת השמדת יהודי אירופה כולה ולהביא לשיתוף פעולה בין כל הגורמים. לשם כך ערך היידריך ועידה שהתקיימה בינואר 42. בוועידה סקר את המטלה שהוטלה עליו להציע פתרון סופי ליהודים וזאת לאחר שדרכים אחרות של הגירה נסגרו. תחת המילים הגבוהות של ועידת ואנזה עמדה ההחלטה להביא לחיסולם הפיזי של כל יהודי אירופה. המערכות נרתמות לשירות הפתרון הסופי, הרעיון של הפתרון הסופי הצריך שיתוף פעולה של כל המערכות השונות. משטרה, פקידי רכבות, מפעלי תעשייה לניצול ולייצור מכשירי ההרג, רופאים ועוד.

מטרת הוועידה:

- *עם הפלישה לבריה"מ בשנת 1941 (מבצע ברברוסה) נרצחו מאות אלפי יהודים בקברי אחים. הנאצים יכלו להעלים את מעשיהם האלה מעיני העולם הרחב, להכחישם או לתארם כחלק מן המאמץ המלחמתי, כלומר – שהיהודים נהרגו במהלך הקרבות. אולם, כוונת הנאצים הייתה להשמיד את כל יהודי יבשת אירופה כ- 11 מיליון יהודים, ורצח בממדים כאלה לא ניתן לבצע בשיטת ההשמדה בקברי האחים, שכן הוא המוני יותר ומצריך הכנות מיוחדות,*

מבחינה ארגונית וטכנית. לשם כך כינס היידריך (סגנו של הימלר ראש ה-ס.ס.), ששימש כממונה על ההוצאה לפועל של "הפתרון הסופי של העם היהודי".

- מאחר ומבצע הרצח עמד להתרחב לא ניתן היה להמשיך ולנהל אותו ע"י ה-ס.ס. והזרוע הרצחנית שלו "פלוגות המבצע" בלבד, אלא צריך לשתיף קבוצות נוספות. אלו כללו את אנשי צבא, ראשי המפלגה הנאצית, נציגים ממשד החוץ ונציגים נאצים מהממשל האזרחי בארצות הכיבוש באירופה ונציגים אזרחיים. על כן היידריך החליט לכנס את ועידת ואנזה כדי לתאם בין כל המוסדות והגופים את מלאכת השמדת העם היהודי.

בהתכנסות ואנזה נתן היידריך "אור ירוק" לביצוע "הפתרון הסופי" של העם היהודי. כלומר – לחסל את הגטאות ולהעביר את היהודים ובכלל זה את כל יהודי אירופה היישר למחנות ההשמדה ובכך לפתור את הבעיה היהודית אחת ולתמיד, באופן מהיר חשאי ויעיל מבחינת הנאצית, לאור הקשיים בהשמדה שהתבצעה עם הפלישה לבריה"מ, כל זאת תוך ניצולם הכלכלי של היהודים קודם המתתם.

החלטות הדו"ח של הוועידה

בועידה הוחלט על פינויים של היהודים ממערב אירופה ודרום-מזרחה, אל מחנות הריכוז וההשמדה שהוחל בהקמתם על אדמת פולין. דובר על כ- 11 מיליון יהודי אירופה שיושמדו והוכנו טבלאות מדוייקות לגבי מספרם של היהודים בכל אחת ממדינות אירופה. תוכניות אלו כללו לא רק את הארצות שהיו תחת כיבוש נאצי, אלא גם שילוחם להשמדה של יהודים ממדינות נייטרליות כגון – שווייץ, שבדיה, ספרד ופורטוגל.

בועידת ואנזה נערך דיון שנועד לפתור את בעייתם של צאצאי נישואי התערובת (בני התערובת) מתוקף חוקי נירנברג, ולהחליט האם לכלול גם אותם במסגרת "הפתרון הסופי". אחת ההחלטות שהתקבלו בענין זה היתה שיש לעקור עיקור כפוי.

בועידה הוחלט שיש לסרוק את כל יבשת אירופה הכבושה לצורך פינויים של היהודים. הוחלט שיובלו למזרח ברכבות משא לבהמות.

הוחלט שבהגיע היהודים למחנות הריכוז, תתבצע סלקציה: והבריאים והחסונים מבין היהודים ילקחו לעבודות כפיה לצורך ניצולם הכלכלי לטובת מכונת המלחמה הנאצית, והאחרים יומתו בגאזים. יש לציין שהנלקחים לעבודות כפיה ינוצלו עד לאפיסת כוחותיהם, כלומר עד מותם. כמו כן הוחלט על הקדמת ביצוע הפתרון הסופי בנוגע ליהודי פולין בהיותם בלתי כשירים לעבודה.

מגמת ההשמדה הטוטאלית – ועידת ואנזה נקראת "הפתרון הסופי" משום שהודגש בה הממד של חיסול טוטאלי של העם היהודי כולו על אדמת אירופה תוך התייחסות לצאצאי נישואי התערובת בהתאם להחלטות חוקי נירנברג. כלומר המטרה הייתה לא להתיר זכר לעם היהודי, אפילו מי שיש בעורקיו מעט דם יהודי. אנו למדים זאת גם מהנתונים המדויקים בדו"ח שכללו מניין של 11 מיליון יהודים כולל מדינות שחיו בהן מאות בודדות של יהודים כמו – פורטוגל ונורבגיה לצד מדינות שחיו בהן מיליוני יהודים כגון – בריה"מ ופולין. מכאן כל היהודים אמורים בסופו של דבר להיכלל במסגרת "הפתרון הסופי". זו עדות לכך שהייתה כוונה מראש לחסל את כל יהודי אירופה עד האחרון שבהם.

מקום ההשמדה של יהודי אירופה נקבע במזרח ובפרט על אדמת פולין, שכן: במזרח אירופה חיו רוב בני העם היהודי (כ- 9 מיליון יהודים). כמו כן פולין היוותה צומת מרכזית (אמצע) בתשתית מסילות הברזל בין מערב אירופה ומזרחה. סיבה נוספת נעוצה בעובדה שזהו אזור המרוחק מדעת הקהל העולמית ובו יוכלו הנאצים להשיג שיתוף פעולה מרבי מצד שונאי ישראל כגון – הפולנים, הליטאים והאוקראינים.

Land	Zahl
A. Altreich	131.800
Ostmark	43.700
Ostgebiete	420.000
Generalgouvernement	2.284.000
Bialystok	400.000
Protektorat Böhmen und Mähren	74.200
Estland - judenfrei -	
Lettland	3.500
Litauen	34.000
Belgien	43.000
Dänemark	5.600
Frankreich / Besetztes Gebiet	165.000
Unbesetztes Gebiet	700.000
Griechenland	69.600
Niederlande	160.800
Norwegen	1.300
B. Bulgarien	48.000
England	330.000
Finnland	2.300
Irland	4.000
Italien einschl. Sardinien	58.000
Albanien	200
Kroatien	40.000
Portugal	3.000
Rumänien einschl. Bessarabien	342.000
Schweden	8.000
Schweiz	18.000
Serbien	10.000
Slowakei	88.000
Spanien	6.000
Türkei (europ. Teil)	55.500
Ungarn	742.800
UdSSR	5.000.000
Ukraine	2.994.684
Weißrußland aus- schl. Bialystok	446.484
Zusammen: über	11.000.000

רשימת 11 מיליון היהודים המועמדים להשמדה

לעבור עם התלמידים על הרשימה, לראות מדינות כמו פולין עם מיליוני יהודים, מול אלבניה עם 200 בלבד, ובכך להבין את הטוטליות שברצון להשמיד את יהדות אירופה.

השלבים בפתרון הסופי

בכיבוש פולין הופעלו 4 עוצבות מבצע – אייזנצגרוֹפֿן, מטרתן הייתה לטהר את השטחים הכבושים במזרח אירופה מאוכלוסייה עוינת. ומן האויבים האידיאולוגים של הרייך. הם התקדמו בעקבות הצבא הגרמני והוציאו להורג מנהיגים ובעלי מעמד גבוה בשטחים שנכבשו בבריה"מ, בנוסף לכך היו אחראים על טיהור השטח מיהודים. [הרצח התבצע קודם כל בשטחי פולין שסופחו לבריה"מ בתחילת מח"ע 2 על פי הסכם ריבנטרופ מולוטוב]. מפקדי האייזנצגרוֹפֿן קיבלו הנחיות מפורשות להשמיד את היהודים. מה היו השלבים בביצוע הפתרון הסופי ?

- רצח בבורות ירי - במהלך הכיבוש של בריה"מ הוקמו לפעמים על ידי הגרמנים גטאות ויודנראטים לזמן קצר, ולאחר מכן נשלחו היהודים אל מותם. לעיתים רצחו את היהודים מיד עם כיבוש האזור. בוילנה בירת ליטא היו 57,000 יהודים. לאחר כיבושה הוציאו הנאצים צווים לנשיאת טלאי, הגבילו את תנועת היהודים, ציוו עליהם להקים יודנראט. תוך מספר ימים נערכו מספר אקציות ובכל אחת מהן נרצחו אלפי יהודים. במקביל הוקמו בוילנה שני גטאות, אחד מהם יצרני ואחד לאילו שאינם עובדים. עד סוף 1943 חוסלו רוב יהודי וילנה. הרצח בבורות הירי בוצע בדרך זו: יחידת האייזנצגרוֹפֿן הייתה מגיעה לכפר או קהילה יהודית, מודיעה ליהודים להתייצב כדי להישלח למחנות העבודה. היהודים שהתאספו לוו על ידי הגרמנים ועל ידי מקומיים לער הקרוב או לגיא ליד העיר, שם נחפרו בורות על ידי היהודים עצמם או על ידי הגרמנים והמקומיים. היהודים הצטוו להתפשט ולעמוד ליד הבורות ואז נורו ונפלו לתוך הבורות. הרצח הונצח על ידי צלמים גרמניים. הבור כוסה על ידי הגרמנים. בדרך זו נרצחו על ידי הגרמנים בשטחי בריה"מ למעלה ממיליון יהודים עד סוף 1941.

העשרה - סיפור הרצח בבאבי-יאר - בקייב, בירת אוקראינה חיו כ-160,000 יהודים. הנאצים החליטו לרצוח את כולם בעקבות חבלה שארעה במתקנים של הצבא הגרמני הכובש. יהודי קייב [אילו שלא הספיקו להימלט] הצטוו לצאת לער, להתפשט ושם נרצחו תוך יומיים 33,000 יהודים מיריות בנשק אוטומטי. הרצח טושטש על ידי שריפת הגופות. סיפור הרצח בויטבסק – בעיירה זו הוקם יודנראט לצורך ריכוז היהודים בגטו, רישום היהודים, העברתם לעבודות כפייה. זמן קצר לאחר הקמת הגטו נרצחו רב היהודים וגופותיהם הושלכו לנהר.

אולם הגרמנים החליטו להפסיק שיטה זו לחיסול יהודים מכמה סיבות: **השפעה נפשית קשה על חלק מהחיילים** שביצעו את הרצח בצורה ישירה, המפקדים חשבו כי יש לעבור לשיטת רצח "סטריילית" יותר כזו שלא תשפיע נפשית על החיילים. בנוסף **היה קושי בהסתרת הגופות** וחשש כי מעשי הרצח יתגלו בסופו של דבר. הנאצים רצו לייעל את השיטה, הנאצים היו מעוניינים בשיטה חסכונית ומהירה יותר.

- רצח במשאיות גז ברחבי בריה"מ. מחנה חלמנו – **מחנה ההשמדה הראשון** בו נרצחו יהודים במשאיות גז - היהודים הוכנסו למשאיות גז שתא המטען שלהן היה אטום. אל תוך המשאית הסגורה הוכנס צינור האגוז והגז נפלט אל תוך המשאית. היהודים שהיו דחוסים במשאית מתו כתוצאה מחנק. בבריה"מ פעלו כ- 20 משאיות גז. הן חיסלו אלפי אנשים, בשיטת רצח זו השמדה בשיטה זו

הייתה איטית ומסורבלת, נתגלו תקלות שונות במשאיות והוחלט שיש לעבור לשיטה יעילה יותר. במקביל לרצח במשאיות הגז המשיכו הגרמנים לרצוח יהודים גם על ידי ירי ישיר.

- **מחנה חלמנו** – מחנה ההשמדה הקבוע הראשון בו התבצעה ההשמדה במשאיות גז מחנה ההשמדה הראשון הקבוע שהוקם היה מחנה חלמנו בפולין, ליד העיר לודז'. אליו נשלחו יהודים להשמדה מלודז' ומהסביבה. ההשמדה התבצעה בו באמצעות 3 משאיות גז. ההשמדה בחלמנו החלה ב- 12/1941, נרצחו בו כ- 200,000 יהודים.

- מבצע ריינהרד – **הקמת מחנות ההשמדה נוספים בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה - רצח יהודים בתאי גזים במחנות השמדה.** המבצע נקרא כך על שם הגנרל הגרמני ריינהרד אשר נרצח על ידי אנשי מחתרת צ'כים. בראש המבצע הועמד ראש הס.ס באזור לובלין, לרשותו הועמדו 400 חיילים וכן אנשים בעלי ניסיון שעסקו קודם לכן במבצע "אותנסייה" – רצח מתוך רחמים של גרמנים נכים באמצעות גז. על מטה מבצע ריינהרד הוטל לארגן ולבצע את הגירושים אל המחנות, להקים ולהפעיל מחנות השמדה, להחרים את חפצי הערך של הקורבנות ולהעבירם לרייך. במבצע זה הוקמו שלושה מחנות השמדה קבועים - בלז'ץ, סוביבור, טרבלינקה. במחנות אלו הוקמו תאי גזים ובהם הוזרמו הגזים אל התאים באמצעות צינורות. לא נבנו משרפות לגופות, הגופות נקברו בבורות ענק. בכל מחנה הועסקו מספר יהודים בעבודות שונות כמו מיון חפצי הקורבנות וקבירת הגופות. בבלז'ץ נרצחו כ- 600,000 יהודים. בסוביבור נרצחו כ- 250,000 יהודים. בטרבלינקה נרצחו כ- 700,000 יהודים וכ- 100,000 צוענים. היה בו מרד של אסירים שהביא לחיסול המחנה. המחנות פעלו בשיטתיות ומטרתם היחידה הייתה השמדה. האנשים הורדו מקרונות הרכבת, לא נערכו סלקציות.

בטרבלינקה הגיעו היהודים למעין תחנת רכבת כדי להטעותם. הם נשלחו לרחצה וחיטוי, כהכנה לשליחתם כביכול למחנה עבודה. לאחר מכן הובלו לתאי הגזים, הם ננעלו בתוך התאים ולתאים הוזרם גז ציקלון B. לאחר מכן פונו הגופות על ידי עובדי המחנה היהודים ונקברו בבורות.

המחנות הוקמו בפולין ב- 1942 בשטח ה"גנרל גוברנמן" – שטח הממשל הכללי, הגובל עם ברית המועצות. את היהודים הטעו וסיפרו להם כי הם נשלחים לעבודה בבריה"מ. המחנות הוקמו באזורים מרוחקים, בביצות וביערות, רחוק מריכוזי אוכלוסיה, כדי להסתיר ולהסוות את הרצח מתושבי הסביבה. כדי שידיעות על הרצח לא יגיעו למדינות מערב אירופה. המחנות הוקמו סמוך למסילות רכבת כדי להקל את העברת היהודים אליהם. פולין ממוקמת במרכז אירופה כך שהיה נוח לשלוח אליה יהודים מכל מדינות אירופה ולבצע שם את ההשמדה. לגרמנים היה שיתוף פעולה עם הפולנים האנטישמים. עד סוף 1942 הושמדו רוב יהודי פולין ואז מחנות ריינהרד נסגרו. קבלת ההחלטה על השמדת כל יהודי אירופה בוועידת ואנזה, חייבה להקים מחנה גדול וכך הפך מחנה אושוויץ לאתר המרכזי של השמדת יהודי אירופה. הוא נפתח ב- 1940 כמחנה ריכוז של אויבי המשטר והפך למחנה ההשמדה הגדול ביותר.

- **הקמת מתקני השמדה המוניים במידנק ואושוויץ** - לאחר שנתקבלה החלטה על השמדת כל יהודי אירופה, הורה הימלר לסגור את מחנות מבצע ריינהרד ולרכז את ההשמדה באושוויץ. מחנה

אושוויץ פעל מאז 1940 ונכלאו בו מתנגדי המשטר הנאצי. לאחר ועידת ואנזה הוחלט להפוך אותו לאתר ההשמדה המרכזי של יהדות אירופה מכיוון שנמצא קרוב למסילות הברזל שהובילו יהודים מרחבי אירופה. לצורך ביצוע התוכנית היה צריך להגדיל את המחנה ולהקים בו מתקנים להשמדה בגז. באושוויץ הוחלט על השימוש בגז ציקלון B להמתת היהודים.

בעקבות ההוראה על ביצוע הפתרון הסופי הוקם מחנה נוסף ליד אושוויץ בשם בירקנאו ונבנו בו מתקני השמדה. לבירקנאו הגיעו משלוחים של יהודים מכל רחבי אירופה ונשלחו ישירות להשמדה. חלק קטן מן היהודים הושארו בחיים ושימשו כעובדים במחנה. רב היהודים נרצחו מיד עם הגיעם למחנה. באושוויץ נרצחו כמיליון יהודים. מחנה מיידנק הוקם עבור שבוי מלחמה רוסיים ובני עמים אחרים. ב 1942 הוקמו במיידנק תאי גזים ומשרפות. במיידנק נרצחו כ - 360,000 איש יהודים ושבויי מלחמה.

- **צעדות מוות (1944 - 1945)** - הכוונה להובלת אסירים יהודיים מן המחנות אל יעד לא ידוע, בשלבים הסופיים של המלחמה. היו לכך שתי מטרות: המשך השמדת יהודי אירופה והעלמת ראיות. בזמן המתקפה של בעלות הברית על גרמניה, החל שלב של פינוי מחנות השמדה. חלק מן הפינוי נערך ברכבות, אך היו גם צעדות מוות רבות בהם צעדו מאות אלפי יהודים ברגל, בתנאים קשים בקור, ללא מזון ושתיה. ללא מקום ללון בו וללא עזרה רפואית. בדרך נרצחו על ידי המלווים הנאצים אותם יהודים שנחלשו ולא יכלו להמשיך ללכת לפעמים הגיעו הצעדות למחנות מסוימים שסירבו לקבל את היהודים. ב-1944 נערכה צעדת מוות מבודפשט במשך חודש ימים ובה הובלו עשרות אלפי יהודים במסע רגלי אל גבול אוסטריה, ומשם למחנות השמדה שונים. אלפים נורו בדרך, אלפים מתו בדרך מתשישות ומחלות. אלפי יהודים ניצלו בצעדה זו בידי ראול ולנברג, דיפלומט שבדי, שחילק להם תעודות חסות, לבוש חם ומזון. יהודים מעטים הצליחו להימלט מן הצעדות ולהציל את חייהם. ב-11/1944 הופסק הרצח במחנה אושוויץ בהוראת הימלר, הוא רצה להשאיר יהודים בחיים כנראה מכיוון שרצה למצוא דרך לקיים מו"מ עם המערב. הוא צפה את תבוסת גרמניה ורצה להציל את עורו באמצעות הצלת יהודים. כ - 60,000 אסירים, רובם יהודים, שניצלו מן ההשמדה באושוויץ הוצאו מן המחנה בשיירות מוות. כ- 15,000 מהם מתו במהלך הצעדות. הם הגיעו למחנות אחרים ושם הועסקו בעבודות שונות. לא ברור אם ניתנה הוראה מגבוה להוציא את אסירי המחנות לצעדות ולהוביל אותם ליעדים. נראה כי לרוב הצעדות לא היה יעד ברור. מסוימים או שזאת הייתה יוזמה אישית של מספר קצינים נאצים. לא ברור מה הדיוק הייתה המטרה של צעדות אילו. בחלק מן המקרי רצו הנאצים להשתמש ביהודים ככוח עבודה. יתכן כי המטרה הייתה להעלים את מעשי הזוועה של הנאצים במחנות. יתכן כי הנאצים רצו להשתמש ביהודים כבני ערובה, במשא ומתן שינהלו עם בעלות הברית בסיום המלחמה, ולהינצל בזכות העובדה ששחררו חלק מן היהודים. חלק מן הצעדות הסתיימו במפתיע כאשר המלווים הגרמנים נעלמו והשאירו את האסירים היהודים לבדם.

דילמות ודרכי התמודדות של יודנראט בגטאות במז' אירופה בזמן ביצוע הפתרון הסופי

(הצעה לתרגול : <https://meyda.education.gov.il/files/Pop/0files/historya/Chativa-Elyona/Suggestions-for-evaluation/dilemmas-Judenrat.pdf>)

את מי לשלוח אל הרכבות? - היודנראטים נאלצו לפרסם מודעות על הגירוש, ולעיתים להשתתף בסלקציות של המגורשים. הם ידעו היטב שהרכבות מסיעות את היהודים אל מחנות ההשמדה. היה עליהם לבחור את מי לשלוח אל המוות! את הילדים והזקנים? את החולים? לשלוח משפחות או יחידים? מה אמורה להיות המדיניות שעל פיה יפעלו? כמה ימותו או כמה ניתן להציל? הייתה זו הדילמה הקשה ביותר שלהם.

לית מאן דפליג שכולם שת"פ עם הנאצים, אולם מסיבות שונות: היו יודנראט שניצלו את קשריהם עם הנאצים להצלת יהודים ככל הניתן בעוד היו יודנראט שניצלו את קשריהם עם הנאצים ע"מ לצבור כוח. היו כאלה שסברו שיוכלו לעכב את גירוש כולם ואת חיסול הגטו אם ימלאו אחר הוראות הגרמנים וימסרו לידיהם את הגורמים "הלא-יצרניים" שאינם עובדים כמו הילדים, החולים והזקנים. היו ראשי יודנראט, כמו יעקב גנס מווילנה וחיים רומקובסקי מלודז', שבחרו לשתף פעולה באופן מלא עם הנאצים, ופעלו בנחישות במטרה לקיים גטו ייצרני. הם האמינו שכך יוכלו להציל כמה שיותר יהודים. לטענתם, כל זמן שיהודי הגטו יעבדו וייצרו לטובת מכונית המלחמה הגרמנית - רבים מהם יישארו בחיים. הם העדיפו שהיודנראט והמשטרה היהודית יבצעו את "העבודה השחורה" של איסוף היהודים לגירושם ולאקציות (במקום הנאצים) ובחרו לשלוח להשמדה את הזקנים והחולים. היו חברי יודנראט שלא השלימו עם חלקם בתהליך ההשמדה ולכן ויתרו על תפקידם והתפטרו - חלקם נרצחו בידי הנאצים. היו שבחרו להתאבד כי לא יכלו לשאת את ההוראה הנאצית, כי ידעו כנראה מה היעד האמתי של השילוחים מהגטו, כך פעל ראש גטו ורשה צ'רניאקוב. היו שניסו להתמקח עם הגרמנים על הקטנת המכסות, אך בד"כ ללא הצלחה.

כיצד להתייחס למחתרות בגטו? (לשתף איתן פעולה או למסור את חבריהן לנאצים?) - חברי המחתרות היו צעירים שהתנגדו לנאצים ובכך סיכנו את חייהם של כל תושבי הגטו. **הנאצים הגיבו לפעולות המחתרות בעונשים קולקטיביים קשים.** חברי היודנראט לא ידעו כיצד עליהם לנהוג ביחס למחתרות - לתמוך במורדים, להתעלם מהם או אולי אפילו להסגירם לנאצים. חלק מן היודנראטים החזיקו בהנחה שניתן להציל את יושבי הגטו ע"י עבודה ("הצלה באמצעות עבודה") למען הגרמנים, שסבלו ממחסור בידיים עובדות בזמן המלחמה. לכן, סירבו לסייע לדרך הלחימה שהיה ברור שתביא לחיסול הגטו. כך למשל, יעקב גנס בגטו וילנה נדרש להסגיר את מפקד הארגון הלוחם היהודי יצחק ויטנברג לידי הגרמנים. גנס פנה לציבור שתמך בהסגרתו כדי להציל את הגטו, שהגרמנים איימו לחסלו כליל. ויטנברג הוסגר, ומיד התאבד. אחרים בחרו לשתף פעולה עם המחתרות בגטו כמו למשל ראש היודנראט בגטו ורשה צ'רניאקוב, נקט בעמדה ליברלית (פתוחה וחופשית) כלפי תושבי הגטו והמחתרות. הוא אפשר פעולות של הברחה, וניסה למנוע ככל שניתן את התערבות הגרמנים בנעשה בגטו. פעולותיו של צ'רניאקוב הונחו בעיקר ע"י תחושת השייכות לעם היהודי, והניסיון המתמיד לעשות ככל שניתן לטובת היהודים בגטו.

האם לפתח גטו יצרני? - הייתה זו דילמה מרכזית מבחינת היודנראטים שהנהיגו את הגטו וניהלו את החיים בו. מצד אחד, גטו יצרני יאריך ימים מכיוון הוא ישרת את האינטרסים של הנאצים. כך יהיה ליהודים העובדים סיכוי לשרוד עד שתסתיים המלחמה. מהצד השני, גטו ייצרני משרת את מכוונת המלחמה הנאצית ומקשה בעקיפין על בעלות הברית לנצח במלחמה. מעבר לכך העבודה הקשה מתישה את היהודים הרעבים, החולים והחלשים. ראש היודנראט בגטו לודז' רומקובסקי ניסה להציל כמה שיותר יהודים, באמצעות כוח העבודה של הגטו. רומקובסקי ניסה לשכנע את הגרמנים כי כוח העבודה של יהודי הגטו הנו חיוני ויכול לסייע רבות לצבא הגרמני. כלפי היהודים טען, כי רק באמצעות עבודה ניתן יהיה להינצל.

האם לומר את האמת לתושבי הגטו? - דילמה נוספת של היודנראט הקשורה בדילמה השנייה הייתה, האם לשתף את היהודים בגטו בידיעותיהם בנוגע למדיניות השמדת היהודים של הנאצים. שיתוף תושבי הגטו בידיעה על הפתרון הסופי, עשוי היה ליצור פאניקה ובהלה, כך שהיודנרט לא היו יכולים להמשיך ולשלוט בחיי הגטו. מצד שני, הידיעה הייתה קשה מדי ושמירה בסוד על הפתרון הסופי, יצרה אצל היודנרט תחושה של בגידה באחיהם היהודים. במקרים מסוימים הם העדיפו להזהיר את יהודי הגטו מפני מה שמחכה להם ובכך לאפשר להם לבחור את גורלם בעצמם. במקרים אחרים בחרו חברי היודנראט שלא לשתף את אנשי הגטו בידיעות השונות וזאת כדי למנוע פאניקה ואי-סדר.

לסיכום - דרכי ההתמודדות של חברי היודנראט עם הקשיים והדילמות שניצבו בפניהם היום קשים על גבול הבלתי אפשריים. רבים מן הציבור היהודי האשימו את היודנראטים בשיתוף פעולה עם הנאצים, גם משום שהם היו הכתובת היחידה שהכירו להפנות אליה את ייאושם. כך למשל, לגנס היו לא מעט מתנגדים בתוך הגטו, בעיקר במחתרת היהודית שראו בו בוגד שכרת ברית עם השטן (הנאצים) ואפילו האשימו אותו בכך שחיפש הטבות לעצמו ולמקורביו. הביקורת שהופנתה כלפי היודנראטים לאחר המלחמה התעלמה מן העובדה, שעיקר תפקידם סבב סביב סוגיית המשך הקיום בגטאות. בתוך מציאות בלתי אפשרית ניסו היודנראטים לפעול לשירותה של הקהילה. המועצות פעלו במציאות כפויה, שאת כלליה קבעו הנאצים ואת עומק חוסר המוצא וחוסר התוחלת שפעולתם הם לא הבינו ולא יכלו לדעת. בתוך מציאות אנושית קשה הם ביקשו לעשות את מה שסברו שניתן לעשות.

המרד בגיטאות

הפרק שלפנינו עוסק בשאלות המרכזיות: מדוע חברי תנועות הנוער היו הראשונים להבין שמדיניות גרמניה היא השמדה טוטאלית? מה היו מאפייני המרד בגטו ומה היו הקשיים בפני אילו התלבטויות ודילמות ניצבו המורדים? מה היו מטרות המרד? מה היה ייחודו של מרד גטו ורשה בהשוואה למרידות שהתרחשו בגטאות אחרים?

מדוע חברי תנועת הנוער הם אלה שיזמו והובילו את המרידות ברוב הגטאות? - גילם הצעיר וחברותם בתנועה הכשירו אותם לדבקות אידיאולוגית ולנקיטת צעדים מהפכניים תוך מודעות חברתית – לאומית לציבור הגטו. הם היו משוחררים מעול המשפחה (אחריות ודאגה לקיומם) והתפנו לתור אחר פתרונות קיצוניים. הם היו משוחררים מקיבעון מחשבותי הן בחיפוש אחר פתרונות והן בראיית המציאות הקשה בגטו. לתנועות הנוער היה ארגון מובנה ומסודר היררכיה ומנהיגות, הנהגה

חזקה והם היו מאד מלוכדים. שררו ביניהם יחסי אמוּן, דברים שהקלו עליהם בהתארגנות למרד. יתרונם מול המבוגרים היה ארגונם התנועתי, שאפשר מעבר לתאים קטנים בפעילות המחתרנית. עם בוא השמועות על השמדה המונית של יהודים החלו חברי תנועות הנוער להקים ארגוני לחימה בגטאות. כך למשל, בוורשה הוקם ארגון אי"ל שהחל להיערך למאבק מזוין בגטו. ארגון זה הוקם על ידי שלוש תנועות נוער שפעלו בגטו- דרור, השומר הצעיר ועקיבא בנוסף אליהן הצטרפו מפלגות פוליטיות. בראש הארגון עמד מרדכי אנילביץ.

חברי תנועות הנוער היו הראשונים להבין שמדיניות גרמניה היא השמדה טוטאלית. הדור הצעיר היה מסוגל להפנים ביתר קלות את האפשרות שמדובר ברצח עם שיטתי ועל כן ממילא "אין לו מה להפסיד". חברי תנועות הנוער שהחליטו לחזור לפולין (כפי שעשו חברי תנועת 'השומר הצעיר'), העבירו ידיעות על הרצח ההמוני שביצעו הנאצים בשטחי רוסיה הכבושים. ידיעות אלו תרמו רבות להבנה שהמדובר בהשמדה טוטאלית והביאו להתגבשות חברי תנועות הנוער לקראת ההתנגדות בגטאות.

מטרות הלחימה בגטאות

הרצון לנקום בגרמנים על רצח היהודים – במקומות רבים שבהם נשרפו גטאות נכתבו כתובות נקמה בדם ופיח. רצון למות בכבוד ולא ללכת "כצאן לטבח", כדי להוכיח לכולם כי יהודים אינם נכנעים בקלות. "למען שלוש שורות בהיסטוריה" – כדי שהדורות הבאים יידעו שהייתה התנגדות יהודית לנאצים והיהודים לחמו ומתו כבני חורין. למות בדרך שנתנה ביטוי גם לתחושה לאומית - יהודית. רצון לשמש דוגמה ומופת לנוער בארץ-ישראל. רצון למצוא מפלט מהייאוש – הם התאכזבו מרעיון "קדוש החיים", שהתנפץ לנוכח הידיעה על השמדת העם היהודי.

הדילמות, לבטים שעמדו בפני חברי המחתרנות

האחריות הקולקטיבית - הגרמנים נהגו בגטאות בשיטה של אחריות קולקטיבית שמשמעותה הייתה: הקהילה כולה או חלק ממנה נותנים את הדין על מעשה של פרט אחד או יותר. חברי תנועות הנוער שרצו בהקמת מחתרות התלבטו בשאלה המוסרית האם מותר להם להסתכן בהקמת מחתרת העשויה לסכן אחרים שאינם מסוגלים ואינם רוצים להשתתף במרד.

ההתמודדות - יציאה ליער כמו בגטו וילנה והצטרפות של חלק מן המורדים לפרטיזנים. הסגרה עצמית של מנהיג המחתרת כמו בגטו וילנה, כשנודע דבר פעילותה של המחתרת לאנשי הגטו וגנס יושב ראש היודנראט, דרש להסגיר את מפקד המחתרת בגלל הסיכון להשמדת הגטו. כל אנשי הגטו תמכו בהסגרה מתוך תקווה שימשיכו לחיות. הימנעות מיציאה למרד. בוילנה הייתה התנגדות של תושבי הגטו למרד, הם לא רצו להאמין שיהודים נשלחים להשמדה ולכן התנגדו למרד.

מקום הלחימה - בקרב חברי המחתרת היהודית שבחלק מן הגטאות התנהל ויכוח נוקב על מקום לחימתם: יציאה אל היערות וניהול לוחמה פרטיזנית, או מרד בתוך הגטו. היו שיקולים לכאן ולכאן, וההכרעה הייתה קשה. מצדדי הלחימה בגטאות טענו, כי ליערות יכולים לצאת רק הצעירים והבריאים, ובעיקר גברים. הוצאת הנוער מן הגטו פירושו: הפקרת הורים וילדים למוות ולנקמת

הגרמנים. כמו כן ביערות יש יחידות פרטיזניות לא יהודיות ואז הלחימה היהודית לא תהפוך לסמל למלחמתו הלאומית של היהודי. לעומתם טענו מצדדי הלחימה הפרטיזנית: כי אין כל סיכוי להגן על הגטו. מרד בגטו תהיה התאבדות קולקטיבית, ללא כל סיכוי לנקום בגרמנים. מה גם שקיים קושי להתארגן ולהתאמן במסגרת צפופה עירונית וסגורה.

ההתמודדות - בוורשה הדעה הרווחת הייתה שמקום המאבק בנאצים צריך להיות בעיקר בתוך תחומי הגטו - מלחמה יהודית למען עניין יהודי ובפיקוד יהודי מקומה, כך טענו, בראש ובראשונה במקום שבו סובלים היהודים - הגטו. בנוסף לכך, טענו אנשי ורשה, שבגטאות לא קיים שום כוח לוחם אחר מלבד היהודים בעוד שמחוץ לגטו בצד הארי היו מחתרות פולניות. לעומת זאת, בקרקוב בחרו בדרך הפוכה. במקום להוציא בוגדים להורג ולהתנקש במשתפי הפעולה והיודנראט בתוך הגטו, דגלה המחתרת כי יש לעזוב את הגטו ולהתמקם בצד הארי של קרקוב. מפקדות שני הארגונים הלוחמים בקרקוב היו נחושות בדעתן שהגטו אינו מתאים לשימוש כשדה קרב. הרחובות צפופים מאוד ולכן חשופים במידה רבה לפיקוח גרמני.

האם לצאת למרד שתוצאותיו ידועות מראש - ברור הוא שהיסוד המשותף לכל הלוחמים היה הרצון העז ללחום בגרמנים, לנקום את נקמת הדם היהודי הנשפך, וברוב המקרים הייתה זו גם נקמה אישית על רצח המשפחות אך הייתה התלבטות האם לצאת למרד כשיודעים שאין סיכוי מול הנאצים.

התמודדות - אצל חלקם של יושבי הגטו הייתה התנגדות לצאת למרידה מתוך אמונה דתית. חלק גדול בציבור היהודי במזרח אירופה השתייך ליהדות החרדית. ביהדות מופיעה הגבורה כקידוש השם אצלם מושג הגבורה בא לידי ביטוי באומץ רוחני ובהקרבה למען הדת, הלחימה הפיזית הייתה זרה להם, ותפיסתם הייתה שאין להכריע את הרע בכוח פיזי, הכול תלוי בהשגחה האלוהית. לעומתם אלה שבחרו בלחימה בתוך הגטו, כדוגמת מרד גטו וורשה, מנהיגי המחתרת עשו זאת למרות שידעו שאין כמעט דרך להצלה. מטרת מלחמתם הייתה מלחמה על כבוד עם ישראל ועל מוות של כבוד. לגבי האוכלוסייה האזרחית בגטו וורשה נוצר שיתוף אינטרסים ביניהם לבין הלוחמים, שהיה מושתת על התקווה כי הלחימה בנסיבות הקיימות עשויה לשמש דרך להצלה והמרד הפך למרד עממי.

עיתוי (זמן) הלחימה - קושי בקביעת העיתוי למרד בגלל החשש מחיסול מידי של תושבי הגטו.

ההתמודדות - הלוחמים היהודיים החליטו שלא לפתוח בפעולה קרבית בגטו כל עוד הגרמנים לא פתחו בחיסולו הסופי של הגטו. מאחר שהגירוש למחנות ההשמדה התבצע בשלבים, היה קשה למורדים לדעת האם הפעם מדובר בפעולה סופית שמיועדת לחסל את הגטו. כל עוד לא היה ברור שהמדובר בחיסול מוחלט של הגטו הערכת המורדים הייתה שאין לפתוח בפעולה, שכן עדיין יש סיכוי להצלת חלק מיושבי הגטו על ידי הימנעות ממרד. ולכן המרידות בגטאות תוכננו סמוך לעיתוי המשוער של האקציה כשהיה ברור שהגרמנים באים לחסל את הגטו וממילא אין מה להפסיד.

מאפייני המרד בגטו

קשיים - מחסור בנשק וקושי להשיג נשק - היעדר האמצעים והניסיון הדרוש לבנייתו של גוף לוחם, כמוש וערוך לקרב: חברי המחתרות היו ברובם צעירים וחסרי כל הכשרה וניסיון צבאי. רק מעטים שירתו בצבא הפולני, ולכן לא היה ליהודים בגטו ניסיון בלחימה. בנוסף סבלו המורדים ממחסור חמור בכלי נשק מתאימים ומקושי רב בהשגת נשק.

להנהגת המחתרת לא היה עם מי להיוועץ: המנהיגות היהודית מלפני המלחמה פונתה, חוסלה, או ברחה, ולכן הפכו תנועות הנוער למאגר האנושי, ומהם צמחה מנהיגות המחתרת היהודית, אולם מנהיגותם לא הייתה מוכרת על ידי הציבור היהודי. מנהיגות תנועות – הנוער הוכרה רק לקראת סוף המלחמה כשכולם חשו שהקץ מתקרב, אבל אז כבר היה מאוחר.

סביבה עוינת/ אנטישמיות - רבים מהפולנים לא תפסו את היהודים כבני העם הפולני ואף החזיקו בתפיסות אנטישמיות. חלקם לא נרתעו מלהלשין על היהודים בגלוי בפני הנאצים (הלשנה על המחתרת הפולנית, לעומת זאת, נתפסה בחברה הפולנית כמעשה בלתי ראוי ונעשתה בדרך כלל בחשאי). דבר זה חשף את היהודים שביקשו למרוד לסיכונים רבים יותר מאלו שניצבו בפני המחתרת הפולנית. היהודים שביקשו למרוד לא יכולים היו לסמוך על שיתוף פעולה מצד הסביבה, שרבים בה היו עלולים להלשין על פעילותם.

ייחודו של מרד גטו ורשה בהשוואה למרידות בגטאות אחרים

זמן התרחשות המרד ומשך הזמן שלקח: יהודי גטו ורשה מרדו באביב 1943, ואילו רוב המרידות החשובות של עמי אירופה פרצו מאוחר יותר, כאשר בעלות הברית סיפקו תמיכה לתנועות ההתנגדות, או כאשר בעלות הברית עמדו לכבוש את האזורים האלה. לדוגמה מרד הפולנים פרץ רק בקיץ 1944, כאשר הצבא האדום ניצב בשערי ורשה כלומר יותר משנה לאחר מרד גטו ורשה. משך הזמן לו נזקקו הנאצים עד שחיסלו את הגטו היה ארוך במיוחד ונמשך כחודש ימים, מ-19 באפריל ועד 16 במאי 1943, חודש של קרבות בין הנאצים לבין הכוחות היהודים הלוחמים.

מספר גדול של אבדות גרמנים באופן יחסי למרידות אחרות - ב-18 בינואר בימי האקציה השנייה נפלו הגרמנים הראשונים בקרב. חיסולו הסופי של הגטו החל ב-19 באפריל 1943, ערב פסח תש"ג. הגרמנים הודיעו מראש על האקציה והכניסו בכוח צבאי כבד אל הגטו, אולם לא מצאו איש. בהתנגשויות הראשונות עם לוחמי הגטו נעצר טנק גרמני והובער, והגרמנים נאלצו לסגת כשהם סופגים אבדות בנפש. למעלה ממאה גרמנים נהרגו במרד זה.

למרד קדמו הכנות מקיפות - ההכנות למרד החלו זמן רב לפני שהוא פרץ. במשך חודשים ארוכים אספו היהודים בגטו נשק, תחמושת, תרופות, מזון ומים וחפרו מחילות ובונקרים לצורכי הסתתרות ומילוט. ההכנות למרד כללו אימונים בלוחמה בשטח בנוי וחלוקת אזורי פיקוד. לפחות 750 לוחמים השתתפו במרד באופן פעיל. בגטאות אחרים היה מספר הלוחמים מצומצם יותר. בגטו וילנה למשל מנה ארגון המורדים כ-300 חברים בשיאו.

השפעה - מרד גטו ורשה השפיע להמרצת ההתנגדות היהודית בגטאות ובמחנות ההשמדה ועודד את המאבק המחתרתי נגד הנאצים. המרד השאיר רושם רב גם על המחתרות בפולין ובעולם.

לוחמים יהודיים בצבאות בעלות הברית

כמיליון וחצי יהודים מרחבי העולם לקחו חלק בלחימה נגד גרמניה הנאצית מן הסיבות הבאות:

- מסירות למולדתם כאזרחי המדינה בה חיו.
- יהודים הנלחמים למען בני עמם.
- הלוחמים היהודים השתתפו בלחימה בכל החזיתות, בכל החילות (אוויר, ים יבשה), ובכל התפקידים (צנחנים, טייסים, רפואה, חימוש ועוד), חלקם היו בעלי דרגים גבוהים בצבא בו שירתו, וחלקם אף זכו לעיטורי גבורה. כרבע מיליון לוחמים יהודים נהרגו במהלך הקרבות.

דוגמאות לתרומתם של הלוחמים היהודים בצבאות השונים –

- **הצבא האדום (ברית המועצות)** - כחצי מיליון יהודים. רוב הגברים היהודים גויסו לצבא האדום ורבים אחרים התנדבו לשרת בו. כ- 150 חיילים יהודים קבלו את העיטור "גיבור ברית המועצות". הלוחמים היהודים מהצבא האדום לקחו חלק בשחרור מחנות ההשמדה ובכיבוש ברלין.
- **צבא ארצות הברית** - כחצי מיליון יהודים שהם כ- 11% מכלל האוכלוסייה היהודית בארה"ב. לקחו חלק בשחרור מחנות ההשמדה.
- **הצבא הבריטי** - כ- 62 אלף לוחמים. הלוחמים היהודים בצבא הבריטי כללו את יהודי בריטניה, פליטים יהודים שהגיעו לבריטניה ולוחמים יהודים שחיו ברחבי האימפריה הבריטית כגון: אוסטרליה קנדה, הודו ואח'. לוחמים יהודים מארץ ישראל לקחו חלק במלחמה נגד גרמניה הנאצית במסגרת הבריגדה היהודית. הלוחמים היהודים בצבא הבריטי לקחו חלק במערכות החשובות ביותר שניהלו הבריטים במלחמה- בקרבות בצרפת, בצפון אפריקה, באל עלמיין ובאיטליה.

דוגמא ללוחם יהודי (בצבא בריטניה) - בריגדיר בנימין ארנסט פרנק 1900-1969 - קצין יהודי בצבא בריטניה. שירת כמפקד ביה"ס למבצעים משולבים במפקדת מזרח- התיכון וכמפקד החטיבה היהודית הלוחמת (חי"ל/ הבריגדה). במאוס 1945 נכנסה הבריגדה בפיקודו לקו החזית באיטליה תחת דגל יהודי, במסגרת הקורפוס העשירי, בגזרת אלפונסיני ואזור נהר הסניו

יחס האוכלוסייה כלפי היהודים בארצות הכיבוש הנאצי

הגורמים שהשפיעו על יחס האוכלוסייה המקומית כלפי היהודים

- דימוי החברה והמשטר – במדינות לא דמוקרטיות, ללא מסורת של זכויות אדם, בהן האנטישמיות הייתה מושרשת בקרב אזרחים רבים עוד לפני המלחמה, אנטישמיות שהלכה וגברה במהלך המלחמה בעקבות התעמולה הנאצית, היו גילויי רבים יותר של אדישות ושיתוף פעולה עם הנאצים, ומידת הסיוע ליהודים היתה קטנה. לדוגמה: בפולין נמחקו קהילות יהודיות שלמות. לעומת

זאת במדינות דמוקרטיות, בעלות מסורת של שמירה על זכויות אדם ואזרח, כמו דנמרק ובלגיה שבהן האנטישמיות הייתה נמוכה מאד, נצלו יהודים רבים בשל סיוע שהגיש העם והשלטון, מתוך מניעים הומניים ומחובת השלטון לדאוג לאזרחיו.

- עוצמת שלטון הכיבוש הנאצי – במדינות כבושות בהן הנאצים אפשרו שלטון פנימי עצמאי בשל קרבה גזעית, לא נפגע מעמדם של היהודים והם היו נתונים להגנת העם והשלטון שראו בהם חלק מהעם. לדוגמה: דנמרק, שבה העם והשלטון התנגדו לגירוש יהודים והצליחו לדחות לזמן מה את שילוחם למחנות ההשמדה, ואף להציל יהודים רבים לאחר שהתקבלה החלטה סופית לגרשם. לעומת זאת, ככל שהמעורבות של הנאצים בשלטון הייתה גבוהה יותר, כך היו יותר גילויי עזרה לגרמנים בגירוש היהודים. לדוגמה: שטחי ברה"מ הכבושה.

- קיום מחתרות אנטי נאציות – באותן מדינות בהן היו מחתרות אנטי נאציות, היה סיוע רב יותר של האוכלוסייה ליהודים. חלק מהמחתרות ראות את הסיוע ליהודים כחלק מתפקידם. לדוגמה: בלגיה, שבה המחתרת פעלה להצלת יהודים ע"י מציאת מקומות מסתור, וחילוץ של מספר יהודים מתוך רכבת שעשתה דרכה למחנות ההשמדה, כך גם הסיוע של המחתרת להצלת עשרות אלפי יהודים דנמרק. בניגוד למחתרת הבלגית והדנית, הסיוע מהמחתרת הפולנית הכללית היה מועט ביותר והיא הסתייגה מכוונות המרד של היהודים.

- מספר היהודים במדינה ומיקומה של המדינה – במדינות מערב אירופה בהן מספר היהודים לא היה רב, והיהודים חיו בערים הגדולות ומנהלים חיים מודרניים, חיי שילוב ושיתוף פעולה עם האוכלוסייה המקומית, הגישה האוכלוסייה יותר עזרה ופעלה להצלתם. לכך יש להוסיף את מיקומה של המדינה על המפה. ככל שהיתה לה אפשרות להציל יהודים ע"י הוצאתם מהמדינה, כך גדל סיכויים של היהודים להינצל. לדוגמה: דנמרק הגובלת עם שוודיה, הצליחה בעזרת סירות להבריח 7,220 יהודים לשוודיה.

שלוש קבוצות התייחסות ליהודים שפעלו במדינות הכבושות

- **משתפי פעולה עם הנאצים** - לקבוצה זו היו ארבעה מניעים: אנטישמיות – במדינות בהן תופעת האנטישמיות הייתה מושרשת לפני המלחמה ובעקבות המלחמה, שבמהלכה התחזקה התעמולה האנטישמית הנאצית, היו יותר גילויי אדישות כלפי היהודים ויותר שיתוף פעולה עם הנאצים. לדוגמה: בפולין הייתה מידה רבה של אנטישמיות, והאוכלוסייה שיתפה יותר פעולה עם הנאצים. חמידת הרכוש היהודי – רצון לקבל חלק מן הרכוש היהודי שהוחרם: עסקים, בתים וכו'. זיהוי היהודים עם הקומוניזם – היהודים נחשבו לבולשביקים ובמקומות רבים אליהן נכנסו הסובייטים כמו בפולין ובלטא האשימו המקומיים את היהודים בתמיכה בצבא הרוסי, הנתפס כצבא כובש ומדכא. כך למעשה הואשמו היהודים בבגידה. קבלת טובות הנאה – הנאצים דאגו בחלק מן המקרים, להיטיב עם מי שהסגיר יהודים. משתפי הפעולה עם הנאצים פעלו באופן הבא: הרשויות והאיכרים דיווחו על אנשים חדשים שהגיעו לכפר, רשת של מלשינים פעלה נגד מגישי עזרה ליהודים. הסגרתם של יהודים לידי הנאצים וסיוע של המשטרה המקומית. בנוסף, השתתפו חלק מן האנשים גם ברצח של היהודים.

- **הרוב הדומם** - מרבית אזרחי המדינות הכבושות עמדו מן הצד בזמן השואה, הם נקראו "הרוב הדומם" מפני שהם לא עשו דבר במהלך המלחמה על-מנת לעזור ליהודים. המניעים של הרוב הדומם: מצוקה בשל המלחמה – תושבי המדינות הכבושות שחיו בתנאים קשים, דאגו לעצמם. עקב הכיבוש הגרמני הם נאלצו להתמודד עם מחסור במזון, מאסרים, ומוות של קרובים. פחד מפני הגרמנים - האוכלוסייה המקומית פחדה לסייע ליהודים מתוך דאגה לגורלם. כל מי שהגיש עזרה או רצה לסייע סיכן את חייו ואת חיי משפחתו או נידון לעונשים כבדים, כולל ענישה קולקטיבית (שריפת כפרים שלמים).

- **חסידי אומות העולם** - תואר שמעניקה מדינת ישראל, באמצעות מוסד יד-ושם לאנשים לא יהודים שהצילו יהודים בתקופת השואה. חסידי אומות העולם מונצחים ביד-ושם והם מקבלים תעודה ומדליה מטעם המדינה. האות מוענק בטקס רשמי בנוכחות האדם שהציל או בני משפחתו. חסידי אומות העולם זכאים לאזרחות כבוד של ישראל וחלק קטן מהם מתגורר בארץ. אלו הגרים בישראל זכאים לסיוע כלכלי.

הקריטריונים לקבלת התואר - על המציל להיות לא-יהודי אשר הציל יהודים. גם ניסיון הצלה שלא הצליח נחשב במסגרת זו. סיכון עצמי - היה עליו לסכן את עצמו בשעת ביצוע המעשה. ללא תמורה - המציל לא עשה זאת לצורך קבלת תמורה על מעשהו. קיימת עדות למעשה ההצלה - הבקשה נתמכת בעדויות מוצקות אשר מובאות לוועדה מיוחדת שדנה במקרים.

מניעים לפעילותם של חסידי אומות העולם - מניע מוסרי – הצורך לעמוד מול הרוע הנאצי כאשר היהודים סובלים מפגיעות קשות כל-כך. היו שעזרו ליהודים כחלק מהמאבק בשלטון הנאצי. מניע דתי – נוצרים שראו בפגיעה באדם באשר הוא אדם מעשה שאינו תואם את הנורמות הדתיות שלהם ולכן עזרו ליהודים. מניע אישי – היו שהכירו את היהודים עוד מלפני המלחמה וכאשר החלו לפגוע ביהודים עזרו לחבריהם משכבר הימים. כך היה לדוגמה במקרה של משפחת פרנק באמסטרדם.

דפוסי פעולה של חסידי אומות העולם - מתן מסתור – יהודים רבים יחסית הוחבאו בבתים, בחוות, במרתפים ובאתרים אחרים. המסייעים להם סיפקו להם מזון, לעיתים זהות בדויה באמצעות תעודות מזויפות ושמרו עליהם תקופות ארוכות יחסית תוך סיכון עצום, משום שגילויים עלול היה להביא עליהם ועל בני משפחתם עונש מוות. היו גם מנזרים שאימצו בעיקר ילדים והחביאו אותם. כך אימצו גם משפחות נוצריות ילדים יהודים והסתירו אותם. תעסוקה – היו שהצילו יהודים בכך שהעסיקו את היהודים במפעליהם ובכך דחו את שליחתם למחנות ההשמדה משום שהוגדרו כעובדים נחוצים. דוגמה לכך היא פעילותו של אוסקר שינדלר. ניצול מעמד דיפלומטי – היו דיפלומטים, בדרגות שונות ושל מדינות שונות, אשר ניצלו את מעמדם והזכויות המיוחדות שלהם כדי להציל יהודים. הדיפלומטים נתנו אשרות מעבר ליהודים לארצם, או העניקו להם תעודות המעידות על כך שהם אזרחי המדינה.

דוגמאות לחסידי אומות העולם

- אוסקר שינדלר 1908-1974. תעשיין גרמני אשר עם פלישת הגרמנים לפולין ב-1939 קנה שני מפעלים אשר היו בעבר בידי יהודים והעסיק בהם עובדי כפיה יהודיים. עם המשך המלחמה השתנו מניעיו של שינדלר להעסקת יהודים והוא החל לנסות ולהציל כמה שיותר מהם על-ידי הגדרתם כ"פועלים חיוניים" במפעלים שבראשם עמד. הוא השתמש בכאלף יהודים ממחנות עבודה שונים. באמצעות שוחד ושכנוע הוא הצליח בסופו של דבר להציל כ-1300 יהודים. שינדלר עבר לאחר המלחמה לארגנטינה, אך לאחר שפשט את הרגל חזר לגרמניה. הוא זכה להיות "חסיד אומות העולם" ולציון פעולתו על-ידי הניצולים ועל-ידי ממשלות ישראל וגרמניה. ספר וסרט בשם "רשימת שינדלר" זכו לפרסום רב בעולם.

- ראול וולנברג (נולד ב-1912) - בן למשפחת תעשיינים שוודית אשר היה נציג חברה הונגרית בשוודיה. עם תחילת מבצע ההשמדה של יהודי הונגריה ב-1944 הוא נשלח לשם במטרה להציל יהודים, תוך שימוש במעמדו הדיפלומטי. הוא הציל יהודים על-ידי הענקת דרכונים שוודיים והגנה עליהם בבתיים אשר הוגדרו כשטחים דיפלומטיים של שוודיה. יותר משלושים בתים כאלה פעלו בבודפשט, לצד מרפאות ובתי תמחוי שהקים וולנברג. הוא הציל כמה עשרות אלפים של יהודים ופעילותו גררה גם דיפלומטים אחרים לעזור ולהציל יהודים באמצעות זיוף תעודות והקמת "בתיים מוגנים". עם הכיבוש הסובייטי של הונגריה הוא נלקח למטה הצבא הרוסי ומאז נעלמו עקבותיו. הוא זכה בתואר "חסיד אומות העולם" מידי יד-ושם והוענקה לו אזרחות כבוד של ארה"ב, קנדה וישראל. כשנעצר היה בן 33.

יהודי צפון אפריקה במלחמת העולם השנייה

הכיבוש ומטרותיו - בראשית 1942 פתחו הגרמנים במתקפה חדשה בצפון אפריקה, ובתוך חודשים ספורים הגיעו כוחותיהם עד למאות קילומטרים ספורים מארץ ישראל, ששימשה כמקום אספקה והתארגנות לכוחות הבריטים שלחמו באזור המזרח התיכון. אך בזכות הכוחות הבריטיים והחשיבות המשנית שייחסו הגרמנים לחזית הים התיכון, הובסו כוחות ה'ציר' בנובמבר 1942 בקרב אל-עלמי. בד בבד עם עצירת תנועת הגרמנים מזרחה, נחתו כוחות בעלות הברית בצפון אפריקה ב-8 בנובמבר 1942, וכבשו את מרוקו ואת אלג'יריה במסגרת 'מבצע לפיד'. מטרות המבצע היו להשתלט על הקולוניות הצרפתיות בצפון אפריקה כצעד ראשון לקראת השתלטות על כל אגן הים התיכון. הפיקוד הגרמני הבין אף הוא את החשיבות האסטרטגית של השליטה בנמלי צפון תוניסיה, ואת האיום שיצרו נחיתות בעלות הברית במרוקו ובאלג'יריה על כוחות ה'ציר' בצפון אפריקה, ופעל במהירות רבה, עם הזרמת תגבורות גרמניות ואיטלקיות לתוניסיה. כוחות אלו מנעו מבעלות הברית לכבוש את תוניסיה וכך למשך חצי שנה שלטו הכוחות הגרמניים על תוניסיה..

המדיניות כלפי היהודים

השינוי הגדול במצבם של יהודי צפון אפריקה החל במאי 1940 לאחר כיבוש צרפת. ב-10 במאי תקפו הגרמנים בכוחות גדולים את מערב אירופה, וצבא גרמניה הצליח להבקיע במהירות את קווי ההגנה הצרפתיים. הצרפתים, שאיבדו חלק גדול מצבאם, נסוגו מול העליונות הגרמנית באוויר וביבשה, וב-

14 ביוני נכבשה פריז. אנרי פליפ פטן, מצביא צרפתי וגיבור מלחמת העולם הראשונה, הועמד בראש ממשלה חדשה שהוקמה ופתח מיד במשא ומתן על כניעת צרפת. ב-22 ביוני 1940 חתמה צרפת הסכם שביתת נשק עם גרמניה הנאצית, והמדינה חולקה לשני אזורים: בחלק הצפוני שלטו הגרמנים, והחלק הדרומי נמסר לממשלת פטן. ממשלת פטן קבעה את בירתה בווישי.

עמדת האוכלוסייה והאליטות הקולוניאליות כלפי היהודים

מושבות צרפת בצפון אפריקה, ובהן מרוקו, תוניסיה ואלג'יריה, נשארו בתחומה של "צרפת הלא כבושה" של וישי, וצבא צרפת, למעט הגנרל שרל דה-גול ונאמניו שהקימו באנגליה את כוחות צרפת החופשית, הוכפף לפטן. באזורים אלו, ממש כמו בצרפת, זכה פטן בתמיכה עצומה של האוכלוסייה האירופית, ומרבית הפקידים במוסדות השלטון מילאו את הוראותיו במלואן, בהן גם את הוראותיו שנגעו למעמד היהודים.

כבר בראשית מאי 1940 גברה ההסתה נגד היהודים בצפון אפריקה והיהודים הואשמו בין השאר בהתעשרות מן המלחמה "שגרמו אחיהם בני עמם באירופה". מדי פעם אף התקיפו מוסלמים וצרפתים ריכוזי יישוב יהודיים, ובהם נפגעו בתי עסק ועוברי אורח יהודיים.

הרוחות נרגעו במידה מסוימת רק לאחר שבמסגרת "הסדר החדש" של וישי הוצאה סדרת חוקים שהבדילה את היהודים משאר תושבי צרפת ובכללם גם את יהודי המושבות הצרפתיות בצפון אפריקה. ב-7 באוקטובר 1940 הוצא צו אשר ביטל את פקודת כרמיה ובכך שלל מהיהודים, למעט כמה חריגים כגון בעלי עיטורים צבאיים ואת אזרחותם הצרפתית. כמה ימים לאחר מכן פורסם "תקנון היהודים בצרפת" אשר הגדיר יהודי כל מי ששלושה מסביו היו יהודים או מי שרק שניים מהם היו יהודים אך היה נשוי לבן זוג יהודי. צו זה אסר על היהודים לעבוד במנהל הציבורי, בהוראה, בבתי משפט, בצבא, באמצעי התקשורת ועוד. באלג'יריה מומש התקנון במלואו, ואילו במרוקו ובתוניסיה הוא הוחל במידה מתונה בשל נסיבות מקומיות: במרוקו הוא מומש בפועל רק למי שדתו יהודית; כך היה גם בתוניסיה שבה הפעיל המושל הכללי את חוקי הגזע רק לאחר חודשים ארוכים.

בשנים 1941-1942 פורסמו בצפון אפריקה צווים אנטי-יהודיים נוספים והם מומשו במהירות. כך למשל הוקם באלג'יריה משרד להפקעת נכסים יהודים, הוגבל אחוז היהודים במקצועות חופשיים ובמוסדות להשכלה גבוהה, ותלמידים יהודים הורחקו ממוסדות החינוך היסודיים והתיכוניים. עומק הפגיעה של יהודי צפון אפריקה השתנה ממקום למקום. אם באלג'יריה הושפעו לדוגמה מרבית שכבות האוכלוסייה היהודית מהחוקים המפלים, הרי במרוקו הצטמצמה הפגיעה ליהודים העירוניים אשר היו להם קשרים רבים לתרבות הצרפתית. בלוב הוצאו מרבית הצווים האנטי-יהודיים במחצית השנייה של שנת 1942, ובהם גם חובת עבודת כפייה לבני שמונה עשרה עד ארבעים וחמש.

בלוב ובתוניסיה הוקמו מחנות מעצר וכפייה ואליהם נשלחו יהודים בלבד, לעתים על משפחותיהם, כמו שקרה למשל בג'אדו שבלוב. כמו כן במהלך המלחמה הגיעו לצפון אפריקה אלפי פליטים יהודים אשר נתפסו על ידי השלטונות המקומיים בחשד שעסקו בפעילות עוינת ונשלחו על פי רוב למחנות הסגר באלג'יריה ובמרוקו. מחנות אלו היו מיועדים לנתיני אויב למי שנחשד שהם מתנגדי משטר, והוכנסו אליהם יהודים ולא יהודים כאחד.

היהודים הועבדו במשך שעות רבות ובמזג אוויר קשה, וכל הפרת סדר גררה עונשים. את המחנות ניהלו קצינים צרפתיים של לגיון הזרים (באלג'יריה ובמרוקו), איטלקיים (בלוב) ואיטלקים וגרמנים (בתוניסיה), ומצבם של האסירים היהודים נגזר על פי רוב מהתנהגות השומרים. כך למשל לעתים קרובות לא היה יחס השומרים האיטלקים לעצורי מחנות ההסגר חמור כמו יחסם של הגרמנים ושל הצרפתים אשר לא הסתירו את שנאתם ליהודים. אף על פי כן ועל אף ההבדלים האלה בין המחנות, הביאו תנאי החיים הקשים - המחסור במים, התזונה הלקויה והמחלות הרבות - לידי מותם של רבים.

רק במרס 1943 בוטלו חוקי הגזע, בעקבות לחץ ארצות הברית, אך ביטול פקודת כרמיה נשאר על כנו במשך חצי שנה נוספת. יתר על כן, יהודים רבים נותרו במחנות המעצר עד קיץ 1944. בסופו של דבר העלו מעשים אלו שאלות קשות בדבר מקומם של היהודים בחברה הצרפתית ובאומות המוסלמיות ואף חיזקו את המגמות הציוניות בקרב יהודי צפון אפריקה. בה בעת הביאה השתלטותן של בעלות הברית על צפון אפריקה לידי פגיעה ניכרת בכוחות צבא גרמניה ואף אפשרה את פלישת הכוחות הבריטיים והאמריקניים לסיציליה ביולי 1943. בספטמבר 1943 נחתו כוחות בעלות הברית באיטליה, ובכך נפתחה חזית דרומית - אם כי מצומצמת - באירופה.

דוגמא ממדינה צפון אפריקאית

תוניסיה - החל מנובמבר 1942 ולמשך חצי שנה שלטו הגרמנים בתוניסיה. יהודי תוניסיה היו היחידים מבין כל יהודי צפון אפריקה שנאלצו להתמודד עם כיבוש נאצי ישיר. בתוניסיה הוקמו מחנות מעצר וכפייה ואליהם נשלחו יהודים בלבד, לעתים על משפחותיהם. כאמור לעיל היהודים הועבדו במשך שעות רבות ובמזג אוויר קשה, וכל הפרת סדר גררה עונשים. את המחנות ניהלו קצינים איטלקים וגרמנים, ומצבם של האסירים היהודים נגזר על פי רוב מהתנהגות השומרים. כך למשל לעתים קרובות לא היה יחס השומרים האיטלקים לעצורי מחנות ההסגר חמור כמו יחסם של הגרמנים ושל הצרפתים אשר לא הסתירו את שנאתם ליהודים. אף על פי כן ועל אף ההבדלים האלה בין המחנות, הביאו תנאי החיים הקשים - המחסור במים, התזונה הלקויה והמחלות הרבות - לידי מותם של רבים. הפגיעה בקהילה היהודית התוניסאית הייתה קשה וחלקם אף גורש לאירופה למחנות ריכוז.

פרק שלישי

המאבק להקמת מדינה

המנדט הבריטי מטעם חבר הלאומים על פלשתינה (ארץ-ישראל), המוכר בעברית בשם המקוצר "המנדט הבריטי" או פשוט "המנדט", הוא ייפוי כוח או פיקדון שהעניק חבר הלאומים לממלכה המאוחדת בוועידת סן רמו 1920. מטרת המנדט הייתה לסייע ליישוב היהודי ולהבטיח הקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל, ברוח הצהרת בלפור ועל פי הנאמר בכתב המנדט. הבריטים שלטו בארץ ישראל מקיץ 1917 ועד חודש מאי 1948.

תרומתו של המנדט לפיתוחה של ארץ ישראל – יש לציין כי בזמן שלטונה של האימפריה העות'מנית, סבל אזור זה במזה"ת מחוסר התעניינות מצד השלטון העות'מאני שלא פיתחו אותו, לא בנו אותו ולא השקיעו בהתיישבות, בחקלאות, בתשתיות, בכבישים ועוד. הדבר היחיד שעשו הטורקים היה בהנחת רשת של מסילות רכבת שנועדו לחבר בין אזורי השליטה שלהם בלבנון וסוריה למצרים דרך ארץ ישראל. לפיכך מטרת הבריטים לפי עיקרי טופס המנדט הייתה לשלוט באזור ולסייע להוציא אל הפועל את "הצהרת בלפור". זאת אומרת, להניח את אבן הפינה לבית לאומי לעם היהודי. לכן, על הבריטים לפעול לניהול תקין, לדאוג לסדר, לביטחון, לחוק ולמשפט. כל אלה יסייעו בהקמתו של אותו בית לאומי. כמו כן, על פי טופס המנדט, על הבריטים לשאת באחריות בנושאים כלכליים, עידוד שלטון עצמי מקומי ופיתוח הארץ.

מאבק הישוב היהודי במנדט הבריטי

הקמת תנועת המרי העברי - לאחר מלחמת העולם השנייה שינתה התנועה הציונית את מדיניותה ביחס למנדט הבריטי, ועברה למדיניות אקטיבית שמטרתה סיום המנדט והקמת מדינה יהודית עצמאית בארץ ישראל. לצורך כך הוחלט לאחד את שלוש המחתרות: הגנה, אצ"ל ולח"י תחת וועדה מיוחדת שתתאם בין פעולות המחתרות, ותאשר אותן - וועדת X. כך הוקמה תנועת המרי העברי שפעלה כ-10 חודשים. תנועה זו הקיפה את כל שכבות היישוב ופעלה בשלושה מישורים: 1. העפלה, 2. התיישבות, 3. מאבק צבאי נגד הבריטים.

הסיבות להקמת תנועת המרי - מלחמה בספר הלבן – שעניינו היה הגבלת עלייה יהודית ועצירת ההתיישבות היהודית בא"י. היישוב היה מאוכזב קשות ממפלגת הלייבור ומשר החוץ בוויין, שלא הראו שום נכונות לשנות את מדיניות הספר הלבן. הגיעה השעה להקים מדינה - היישוב היהודי גדל ומנה כ-600 אלף איש. מציאת פתרון לבעיית העקורים – שורדי השואה שהיו עקורים וחסרי כל, התרכזו במחנות בדרום צרפת ואיטליה לצורך שיקום. לרובם המכריע לא הייתה יכולת או רצון לשוב לבתייהם, בד בבד עם רצון היישוב היהודי בא"י להתחזק מבחינה דמוגרפית.

פעולות "תנועת המרי" נשאו אופי סמלי וכן נבחרו יעדים בעלי חשיבות צבאית ופוליטית. ההתקפות על מתקני רכבת, בסיסי צבא, תחנות משטרה וכ"ו שיבשו את המנהל הממשלתי והעסיקו חיילים ושוטרים רבים. על פי הגדרתו של בן גוריון המלחמה צריכה להישאר במסגרת הומנית: מתקפה נקודתית, יעילה, ללא קורבנות חפים מפשע, "אין אנו רואים בחייל, בשוטר, בפקיד הבריטי – אויב.

האויב הוא המשטר, הספר הלבן. "שחרור מעפילים ממחנה המעצר בעתלית – פלוגת אנשי פלמ"ח פרצה גדרות המחנה, השתלטה על השומרים, ושחררה כ-200 מעפילים והובילה אותם לקיבוצים יגור ובית אורן הסמוכים לחיפה. אלפי יהודים מחיפה הפריעו לכוחות הבריטים לחזור לקיבוצים ולאסור את המעפילים ששחררו. ליל הרכבות - יצאו כ-50 חוליות פלמ"ח וחיבלו בכ-150 נקודות על מסילות ברזל בכל רחבי הארץ, הם פוצצו את פסי הברזל וגשרים קטנים. ליל הגשרים - יחידות פלמ"ח פוצצו 11 גשרים המחברים את הארץ עם שכנותיה במבצע צבאי מורכב. באחד הגשרים נפגע מטען חומרי נפץ בחילופי האש ו-14 מאנשי הפלמ"ח נהרגו.

תגובת הבריטים, 'השבת השחורה' - (יוני 1946) - 3000 איש נעצרו, נערכו חיפושים למציאת סליקים ומחבואי נשק במהלכם הוחרם נשק רב, מסמכים רבים הוחרמו ורבים ממנהיגי היישוב נעצרו ונכלאו. בפעולה הזו בקשו הבריטים לחסל את תנועת המרי ובעיקר את הפלמ"ח, ולהשאיר את היישוב ללא הנהגה מדינית. המכה שהנחיתו הבריטים ב"שבת השחורה" הייתה קשה. לאחריה פרץ ויכוח בין מנהיגי היישוב האם להפסיק את המאבק בבריטים. בינתיים תנועת המרי העברי עצרה את הפעולות.

הסיבה לפירוקה של תנועת המרי, כתגובה לאירועי השבת השחורה האצ"ל פוצץ את מלון המלך דוד שבירושלים, שם הייתה המפקדה הראשית של הבריטים. כתוצאה מהפיצוץ נהרגו 82 איש: בריטים, יהודים וערבים. פיצוץ זה חולל רעש גדול ביישוב ובעולם. המנהיגות הציונית וראשי ההגנה הביעו הסתייגות מהפיגוע והטילו את האשמה על אצ"ל. המחלוקת החריפה שהתעוררה לאחר פיצוץ המלון גרמה לפירוקה הסופי של תנועת המרי העברי.

פיצולה של תנועת המרי - ארגון ההגנה, שפעל תחת המוסדות הלאומיים וההסתדרות הציונית, חדל מהמאבק הצבאי והמשיך "במאבק צמוד" – העפלה והתיישבות כלומר בצמוד לספר הלבן. לעומתו המשיכו האצ"ל והלח"י בגישת "המאבק הרצוף", כלומר מאבק צבאי מתיש בבריטים.

שתי צורות מאבק בבריטים

מאבק צמוד - מאבק בצמוד למדיניות הבריטית בתחום העלייה לא"י והמשך ההתיישבות. התומכים במאבק הצמוד היו אנשי ההגנה ותומכי המוסדות הלאומיים. פעילות מתונה ולא אלימה כדי ליצור תמיכה בדעת הקהל העולמית נגד המשך המנדט הבריטי, ובעיקר בעד הבאת הפליטים לארץ.

תחום העפלה – מבצעי ההעפלה התרחשו בשני מישורים: העפלה ימית - הובאו לארץ 65 ספינות מעפילים ועליהן כ-70 אלף עולים בלתי לגאליים, ניצולים מאירופה ועולים מצפון אפריקה. (רק ארבע מהן הצליחו לפרוץ את ההסגר הבריטי על חופי הארץ ואילו השאר נשלחו ברובם למחנות המעצר בקפריסין. העפלה יבשתית – מצפון הארץ, כ-5500 עולים. העלאת העקורים הייתה צורך לאומי של התנועה הציונית, לתת מענה למצוקת מאות אלפי פליטי השואה שרצו לבנות ביתם מחדש בא"י.

העשרה - להעפלה נועד תפקיד מרכזי בגיוס דעת הקהל בבריטניה בארה"ב ובעולם. מסביב לשאלה זו גם התלכדו כל הישוב היהודי והתנועה הציונית כנגד בריטניה. למרות לכידתן של רוב הספינות ע"י הבריטים ושליחת המעפילים לקפריסין המשיכו הספינות להגיע לחופי א"י. חיזוקו של הישוב-בן גוריון צפה את המאבק בין הישוב וערביי א"י ומדינות ערב. העפלה, בעיקר של אנשים צעירים, אמורה

הייתה לחזק את כוחו של הישוב לקראת המאבק העתידי. רתימת העם היהודי למאבק-העפלה אמורה הייתה לכלד את כל העם היהודי ציונים ולא ציונים למאבק המונים במדיניות בריטניה. לא היה יהודי, שיכול היה, אחר השואה להישאר אדיש לשאיפתם של שרידי השואה להגיע לא"י. כך ליצור הזדהות כלל יהודית עם מטרות הציונות. מאבק הבריטים בהעפלה החל עוד באירופה בה פעלו שליחי המודיעין שלהם לאתר העברת מעפילים. הבריטים הפעילו צי ומטוסי סיור בים התיכון כדי למנוע מהספינות להגיע ארצה. אולם העפלה גברה. במספר הספינות גודלן ומספר המעפילים. יתר על כן היא הפכה לנשק העיקרי במאבק נגד הבריטים.

קשיים בארגון ההעפלה - רכישת אניות: הממשלות פיקחו על ציי האניות שלהן ולכן נאלצו אנשי המוסד לקנות סירות דיג ואוניות סוחר ולהפכן לאוניות נוסעים. ארגון העולים והבאתם לנמלי המוצא לים.

העשרה - חשיבות ומשמעות ההעפלה - זוועות השואה היוו ההוכחה שרק א"י היא הבית ליהודי העולם. אכזריות הבריטים כלפי המעפילים הוכיחו שזו שאלת חיים או מוות לגבי עתיד מאבקו של הישוב להקמת מדינה עברית. ההעפלה הייתה הדרך העיקרית להצלת פליטי שואה בזמן המלחמה ואחריה. היא יצר את הקשר הראשוני בין הישוב לבין תפוצות יהודי האסלאם וחזקה את הקשר בין הישוב בארץ לבין התפוצות. ההעפלה היוותה גורם דמוגרפי חשוב ביותר לחיזוק הישוב. בעוד המאבק המזויין היה גורם מחלוקת בישוב הרי העפלה הייתה גורם מלכד. רבבות עסקו בארגון בארצות המוצא והקליטה. המונים גוייסו כדי למנוע תפיסת מעפילים וגירושם. ההעפלה השפיעה על דעת הקהל ארה"ב ועל וועדות החקירה מטעם האו"ם לאפשר העלאת מספר רב של עולים לא"י. ההעפלה הייתה אמצעי להביא לארץ כוח אדם חשוב, שידרוש כאן לקראת המאבק העתידי עם האוכלוסייה הערבית.

דוגמא בולטת **למבצע העפלה** - המקרה הוא של האונייה 'אקסודוס'. האונייה יצאה מצרפת בדרכה לא"י ביולי 1947 כשעל סיפונה כ-4500 עולים ואנשי תקשורת. כמו כן בשונה משאר מבצעי ההעפלה, האקסודוס הגיעה בגלוי ולאור יום. האונייה נעצרה ע"י הבריטים עוד לפני שהגיע לחופי הארץ והובאה תחת משמר כבד לנמל חיפה העולים הועברו לשלוש ספינות בריטיות ונשלחו חזרה לצרפת. שם הם סרבו לרדת. האונייה המשיכה לשוט בים התיכון ולבסוף הורדו העולים ממנה בכוח בנמל בגרמניה. סיפורה של אקסודוס זכה לחשיפה רבה בכלי התקשורת ולתגובות נזעמות בעולם כנגד המדיניות הבריטית.

מאבק בתחום ההתיישבותי – רכישת קרקעות והקמת התיישבויות חדשות למרות "חוק הקרקעות שהגביל את קניין האדמות. אמצעי נוסף במסגרת המאבק הצמוד היה הגדלת הדמוגרפיה היהודית בא"י על-ידי עיבוי ישובים והקמת ישובים חדשים. ההנחה הייתה שהפעילות ההתיישבותית תשפיע על קביעת גבולות המדינה בעתיד.

דוגמאות לפעילות בתחום ההתיישבות - **העלייה לביריה** - פרשה מתקופת היישוב, שהחלה בסוף חודש פברואר 1946 (אדר א' ה'תש"ו) והגיעה לשיאה בין 14 במרץ ל-17 במרץ 1946. תחילת הפרשה בהחלטתם של שלטונות המנדט הבריטי להכריז על היישוב היהודי ביריה, הסמוך לצפת, כ"שטח

צבאי מוחזק", וזאת לאחר שתושביו, בני המחלקה הדתית של הפלמ"ח, נתפסו בהחזקה בלתי חוקית של נשק. כתוצאה מההכרזה הורד היישוב מן הקרקע, חל איסור על מגורי יהודים במקום, והשטח נתפס והוחזק על ידי החיילים הבריטיים. הורדתה מהקרקע של נקודת היישוב הגלילית המבודדת, נתפסה על ידי הנהגת היישוב כתקדים מסוכן, וכפגיעה ישירה בזכות להתיישבות חופשית, בהמשך לגזירות "הספר הלבן" וחוק הקרקעות המפלה שבא בעקבותיהן. היישוב הגיב בעלייה המונית של אלפים אל בירה, אל מול התנגדותו של הצבא הבריטי. העלייה נערכה על ידי חניכי תנועות הנוער, פועלים וחיילים משוחררים, בליל י"א באדר ה'תש"ו (1946). תאריך זה נבחר, אם במטרה להצמיד את האירוע ליום הזיכרון למאורעות תל חי ואם במטרה להסוות את האירוע כעלייה השנתית של בני נוער לתל חי. בתחילה גילו הבריטים התנגדות עיקשת ופיזרו את המתיישבים בטנקים ובשריוניות. לאחר הפעם השנייה שעלו המונים לבירה הסכימו שלטונות המנדט לקיומו של יישוב קבע במקום.

מבצע חומה ומגדל - כינוי למבצע ההקמה של 52 יישובים חקלאיים יהודים מבוצרים, שהוקמו בארץ-ישראל, בימי מהומות-הדמים 1936-1939 (מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט), בעיקר באזורי-ספר מרוחקים ממרכזי היישוב העברי. מהומות-הדמים של הערבים נגד היהודים, שפרצו באפריל 1936, עמדתו העוינת של השלטון הבריטי לעליית יהודים ולהתיישבותם בארץ-ישראל ומגמתו להקפיא את היישוב העברי הקיים, המריצו את המוסדות הלאומיים לפתוח במבצע נרחב של התנחלות באזורים אסורים על-פי גזרות "הספר הלבן". המצב המבודד והמסוכן של היישובים החדשים, בסביבה ערבית, והחשש להפרעות מצד השלטון הבריטי, הצריכו פעולה זריזה ומהירה בזמן ייסודם. לפיכך נעשתה הקמת היישובים במבצע-בזק בחסות הלילה ובמשך יום אחד בלבד. הארגון והביצוע היו בידי ה"הגנה". כל הדרוש לעליה על הקרקע הוכן מבעוד זמן. היה הכרח להשלים המחנה המבוצר לפני שיגיע צבא בריטי או לפני שהכנופיות הערביות המזוינות יספיקו להפעיל כוחן נגד המתיישבים. בליל העליה היו מקימים חומה מלוחות-עץ ושכבת-חצץ ביניהם להגנה מכדורי אויב. בפנים החומה הוקמו צריפי המגורים, עמדות המגן ומגדל תצפית ושמירה ובראשו זרקור. מכאן השם: חומה ומגדל.

העשרה - מטרות המאבק ההתיישבותי אידיאולוגית-להתיישבות היהודית היה פן אידיאולוגי מראשיתה והוא נמשך גם לתקופה זו. מראשית העליות הדגש היה על גאולת הקרקע, גאולת האדם היהודי כעובד אדמה וכיבוש הארץ מאבק במדיניות הבריטית-לנגח את ה"ספר הלבן" שאסר קניית קרקעות ואת "חוק הקרקעות שבא בעקבותיו. לחזק את היישובים המבודדים-ליצור רצף של יישובים ולעבות איזורי התיישבות דלילים. לקבוע את גבולות המדינה העתידית-מעל הכל לקבוע עובדות בשטחים בהם כעת לא הייתה התיישבות יהודית לקראת הכרעה עתידית על גורל א"י. (אותם שיקולים היו כבר בסוף שנות ה-30)

דוגמא למפעל התיישבותי – מבצע 'חומה ומגדל'. הקמת 11 הנקודות בנגב בלילה אחד. ערב יום הכיפורים תש"ו (אוקטובר 1946) בלילה אחד במסגרת מבצע ההתיישבות "י"א נקודות" קמו באזור הנגב 11 יישובים (כגון: חצרים, שובל, ניר יצחק, כפר דרום). זה היה מבצע גיוס נרחב של כוח אדם, מאות משאיות כמו עצומה של חומרים והתגייסות של כל היישובים בדרום. הוכחה לכוח התארגנותו ונחישותו של היישוב היהודי. 11 הנקודות בנגב יצרו עובדות בשטח שהביאו בסופו של דבר בהכללת הנגב בתחומי מדינת ישראל בעתיד.

העשרה - להתיישבות באזורי הספר הייתה חשיבות אסטרטגית מאחר והיא סייעה בעיצוב גבולות המדינה שבדרך, האסטרטגיה הזו החלה עוד מתקופת "חומה ומגדל". חשיבות פוליטית-דרך למאבק במדיניות "הספר הלבן" ו"חוק הקרקעות" אשר נחקק במסגרתו והגביל מאוד את קנייה הקרקעות. ההתיישבות הייתה דרך למימוש האידאולוגיה הציונית. יכולת ארגונית בעצם הקמת הישובים ובפתרון מצוקת המים. תכנון פוליטי - כאשר ועדת האונסקו"פ בקרה בארץ לא היה לה צל של ספק למי שייך הנגב.

מאבק רצוף - זהו מאבק בלתי מוגבל בזמן או בתחומי פעילות, שהובילו אירגוני אצ"ל ולח"י. הם ניהלו את המאבק הרצוף גם מחוץ לגבולות המדינה. המטרות: לפגוע בבריטים בארץ ישראל על מנת להכריח את בריטניה לסגת ממדיניות הספר הלבן השלישי. להתיש את הבריטים במאבק רצוף, כדי שהבריטים יביאו עוד כוחות לארץ, דבר שיגרום לנטל כלכלי נוסף על בריטניה ויעורר בכך את דעת הקהל הבריטית.

פעולותיהם של אצ"ל ולח"י במסגרת מאבק רצוף - הפריצה לכלא עכו - במאי 1947, כוח של האצ"ל התחזה ללוחמים בריטים, ופרץ לכלא עכו, על-מנת לשחרר את אסירי המחתרת שנכלאו בו. חטיפת הסרג'נטים - בעקבות הפריצה לכלא עכו, תפסו הבריטים 3 מאנשי האצ"ל וגזרו עליהם עונש מוות. בתגובה לכך, חטפו אנשי האצ"ל 2 סרג'נטים של בריטיים, ותלו אותם. מעשה זה פגע קשות בדעת הקהל העולמית, ביחס לישוב היהודי. פעולות חבלה במסילות ברזל, בתחנות רכבת, בכבישים, במתקני צבא, פעולות חבלה בצינור המוביל נפט לבתי הזיקוק מנמל חיפה, הפעילו מכוניות תופת, חיבלו בקווי טלפון, שדדו בנקים בתל אביב וביפו על מנת לממן את המשך פעילותיהם. חטפו חיילים בריטים, שהוחזקו כבני ערובה כדי למנוע הוצאות להורג של חבריהם. הפריצה לכלא עכו ושחרור העצירים.

העברת שאלת ארץ ישראל לאו"ם

הסיבות להעברת שאלת ארץ ישראל לאו"ם - בפברואר 1947 הודיע שר החוץ הבריטי בוויין על החלטה של ממשלת בריטניה להעביר את שאלת ארץ ישראל לדיון באו"ם. החלטה זו נבעה מכמה סיבות: תום המנדט/אילוץ החוק הבינלאומי – ממשלת בריטניה קבלה את המנדט על א"י בתום מלה"ע הראשונה לתקופה של 25 שנה. עם סיום מלה"ע ה-2, הסתיים גם שלטון המנדט. ע"פ החוק הבינלאומי, נדרשה בריטניה לבקש אישור מחדש להמשך המנדט הבריטי על ארץ ישראל. מאבק צבאי יהודי – המדיניות הנוכחית של בריטניה הביאה להתגברות המאבק היהודי ושל ההעפלה. המאבק היהודי החריף עם הקמת "תנועת המרי העברי" שבה היו שותפים כל ארגוני המחתרת. עם פירוקה של "תנועת המרי העברי" המשיכו האצ"ל והלח"י במבצעים צבאיים, ואילו "ההגנה" פעלה בתחום העפלה שהגבירו את הלחץ הבינלאומי על בריטניה והעמידו את מנהיגיה באור שלילי. סיבה כלכלית - מצבה הכלכלי של בריטניה היה קשה לאחר מלחמת העולם השנייה, והמנדט על א"י היווה קושי כלכלי נוסף ולא מוצדק בשביל הבריטים גם בגלל שאין משאבים טבעיים בא"י וגם בגלל הצורך הבריטי להשקיע משאבים רבים בלחימה נגד המחתרות והערבים בארץ.

הדיון באו"ם ועמדת מעצמות העל

ב-28 לאפריל 1947, נפתח מושב עצרת האומות המאוחדות לדיון מיוחד בבעיית ארץ ישראל. הייתה זו אחת הפעמים הנדירות שבהן הסכימו שתי מעצמות-העל ביניהן. ההסכמה הייתה על זכותו של העם היהודי למדינה משלו. חשוב להזכיר שהיה זה עידן (תקופה) של תחילת המלחמה הקרה! (המלחמה הקרה היא עימות ללא שימוש בנשק חם בין שתי המעצמות: ארצות הברית וברית המועצות. העימות התנהל בכל תחומי החיים: בתחום הפוליטי, הצבאי, הכלכלי, התרבותי והאידיאולוגי).

ההסכמה בין שתי המעצמות אפשרה לקבל את ההחלטה על הקמתה של מדינה יהודית. בנוסף, היישוב היהודי הגיע לשלב התפתחות שבו יכול היה לנהל בעצמו את מדינתו (מבחינה כלכלית, מדינית וצבאית). עמדת המעצמות: תמיכת ארצות הברית וברית המועצות, בהקמת מדינה יהודית.

- עמדת בריה"מ (נאום שר החוץ גרומיקו) - הצורך בסיום הסבל של העם היהודי, אשר סבל יותר מכל עם אחר בשואה. הוא טען כי האו"ם אינו יכול להישאר אדיש למצב היהודים, והעובדה כי אף אחת ממדינות מערב-אירופה לא הצליחה לדאוג להגנת היהודים מוכיחה את הצורך במדינה משלהם. הסבל הרב של העם היהודי במהלך מלחמת העולם השנייה שנגרם על ידי גרמניה הנאצית. - מצוקת הניצולים בהווה: מצבם הנואש של העקורים שרידי השואה – חסרי מולדת, בית ואמצעי קיום, המדגישים את הצורך והדחיפות במדינה ליהודים. - הקשר ההיסטורי של העם היהודי לארץ ישראל. – בנוסף הרוסים תמכו בחלוקת הארץ משום שרצו בהסתלקות הבריטים מהאזור, בכדי שיוכלו להיכנס למזרח-התיכון כחלק מהמאבק של המלחמה הקרה על תחומי השפעה בעולם. בריה"מ העריכה כי היהודים, עם הגישה הסוציאליסטית של מנהיגיהם, יפנו אליהם לתמיכה, ולכן בחרו לעזור לישוב היהודי בשאיפתו לשלום. - תמיכה במדינה יהודית שתהיה ידידותית לברית המועצות תאפשר דריסת רגל באזור. רצון לפלג את מעצמות המערב באמצעות הקמת חזית משותפת עם ארצות הברית מול בריטניה.

הפתרונות לשאלת ארץ ישראל - מדינה דו לאומית מדינה יהודית ערבית. - חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות עצמאיות - מדינה ליהודים ומדינה לערבים.

החשיבות של תמיכה זו לתוצאות הדיון באו"ם - בעקבות ברית המועצות הצביעו כל מדינות הגוש הקומוניסטי בעד הקמת מדינה ליהודים בארץ ישראל, דבר שהיווה מפנה מכריע ביחסי הכוחות באו"ם.

- עמדת ארצות הברית והגורמים לעיצובה. גורמים של ארה"ב לתמיכה: הנשיא טרומן גילה אהדה לתוכנית החלוקה לפתרון בעיית היהודים בארץ ישראל, עוד לפני התקבלה ההחלטה באום יתרה מזאת לחצם של יהודי ארצות הברית ושל מנהיגים ציוניים. על הממשל האמריקאי השפיעה שכן נשיא טרומן עמד להתמודד בתוך כשנה בבחירות לנשיאות והיה זקוק ומודע לחשיבות הקול היהודי. תמיכת ברית המועצות בהקמת מדינה יהודית עצמאית דרבנה את ארצות הברית לתמוך גם כן. היא לא יכלה לאפשר לעצמה להישאר מאחורי ברית המועצות בתמיכה להקמת מדינה דמוקרטית או לתת לבריה"מ דריסת רגל במזה"ת. השפעת

השוואה על רגשות העם ועל הממשל האמריקאי. הדיווחים התקשורתיים על השואה. ועל מאמציהם של ניצולי השואה להגיע לארץ ישראל השפיעו גם הם על דעת הקהל בארצות הברית. להבטיח את האינטרסים של ארצות הברית במזרח התיכון בלי להיכנס למעורבות ישירה.

כך באופן יוצא מהכלל בתחילתה של המלחמה הקרה שררה הסכמה בין שתי מעצמות העל באשר להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. נוצר ציר ייחודי של ברה"מ וארה"ב התומך בחלוקת א"י מול בריטניה.

העשרה - תמיכת ברית המועצות התבטאה : במישור מדיני, הסכמה להעביר עולים ממזרח אירופה לארץ ישראל. ברית המועצות השפיעה על המדינות הגוררות שלה במזרח אירופה לתמוך בתוכנית החלוקה ואף עזרה בשלב מאוחר יותר, כאשר ארה"ב רצתה לנסוג מתוכנית החלוקה. הרוסים השפיעו על צ'כוסלובקיה לספק נשק למדינת ישראל בזמן מלחמת העצמאות, דבר שהטה את הכף לטובת ישראל במלחמה. תמיכת ארצות הברית התבטאה : בהסכמה לגביה של כספים יהודים, סיוע בהספקת ציוד כמה אמל"ח מזון ביגוד ודלק.

ועדת אונסקו"פ

על פי הצעה בריטית, החליטה עצרת האו"ם להקים ועדה מיוחדת לעניין ארץ ישראל, הועדה הורכבה מנציגיהן של 11 מדינות נייטרליות שלא היו להן אינטרסים בארץ ישראל. הועדה ביקרה גם במחנות העקורים באירופה וגם בארץ ישראל. היא רצתה לשמוע את טענות שני הצדדים וגבתה עדויות רבות. עוד לפני הביקור הזהירו נציגי המדינות הערביות באזור שהקמת שתי מדינות בארץ ישראל תביא למלחמה.

הצעת ועדת אונסקו"פ שהתקבלה דעת הרוב של נציגיה : לחלק את א"י לשתי מדינות עצמאיות, יהודית וערבית. המדינה היהודית תכלול 62% מהשטח (הגליל המזרחי, עמק יזרעאל, מישור החוף והנגב) והמדינה הערבית תכלול 38% מהשטח (החוף הדרומי, הגליל המערבי, יהודה ושומרון). ירושלים תהיה עיר בינלאומית. בשנתיים הראשונות יותר ל-150 אלף יהודים לעלות ארצה ; ובין 2 המדינות יהיה שיתוף פעולה כלכלי.

התגובות למסקנות הועדה - מנהיגי הישוב היהודי לאחר ויכוח, תמכו בהצעת "הרוב". עם זאת, הם התנגדו לכך שהגליל המערבי יהיה מחוץ לתחום המדינה היהודית ולכך שירושלים תהיה תחת פיקוח בין לאומי. **מנהיגי הערבים** התנגדו, הם דחו את שתי ההצעות ודרשו להקים בארץ מדינה ערבית אחת גדולה. הם הודיעו חד משמעית שברגע שתתקבל תכנית החלוקה הם יפתחו במלחמה נגד היהודים. **הבריטים** - הסכימו להמלצות, אך בתנאי שהתוכנית תהיה מקובלת על היהודים והערבים כאחד.

החלטת האו"ם

האו"ם קיבל את המלצות ועדת אונסקו"פ למעט שינויים קלים, ועל בסיסן התקבלה החלטה 181. החלטת החלוקה הידועה בשם החלטת כ"ט בנובמבר

הוחלט לסיים את המנדט הבריטי עד ה-1 לאוגוסט 1948. הוחלט כי שטחה של המדינה היהודית יהיה על כ-55% משטח ארץ ישראל ואילו המדינה הערבית יהיה כ-45% מהשטח. כמו כן הוחלט כי ירושלים, המקומות הקדושים ו.ש.ת. לוד - יהיו בינלאומיים בפיקוח האו"ם. וכי הרוב המתבקש להכרעה – כשני שלישים.

תגובות להחלטה - למחרת ההצבעה באו"ם, היישוב הערבי בא"י הכריז על שביתה של שלושה ימים ופתח בהתקפה אלימה כאשר אוטובוס נוסעים שהיה בדרכו מנתניה לירושלים נורה ושישה מנוסעי האוטובוס נהרגו. כך התחילה מלחמת העצמאות של מדינת ישראל. הבריטים - ממשלת בריטניה הודיעה כי לא תחבל בהחלטת האו"ם, אך לא תשתף פעולה עם ועדת הביצוע של האו"ם. כלומר, הממשל האזרחי, הצבא והמשטרה לא התערבו מרגע זה והלאה במה שקורה בא"י. היהודים - ההחלטה התקבלה ברחבי הארץ בתרועות שמחה, בשירת "התקווה" ובריקודים. למרות השמחה הנהגת היישוב הייתה מודעת לבעיות שנוצרו בגלל החלוקה:

קשיים ביישום החלטת האו"ם - אין רצף טריטוריאלי - כ-30 יישובים יהודיים לא נכללו במדינה היהודית ובהם למשל נהריה, ירושלים ועוד. משאבים כלכליים כגון תחנת הכוח בנהריים ומפעלי ים המלח לא נכללו במדינה היהודית. גבולות - הגבולות בין המדינות היו צרים וארוכים.

מלחמת העצמאות

העשרה - מטרות העל של הצדדים הלוחמים - ערביי ארץ ישראל ומדינות ערב ביקשו למנוע הקמתה של מדינה יהודית, ומשהוקמה פעלו להשמידה. הם התנגדו לרעיון חלוקת הארץ והקמת שתי מדינות ולכן דרך הפעולה שלהם הייתה לתקוף יישובים יהודיים, שכונות יהודיות בערים המעורבות ולתקוף יישובים מבודדים ותשתיות. היישוב היהודי ומדינת ישראל ביקשו להביא להקמתה של מדינה יהודית ולהבטיח את קיומה. מבחינת היישוב היהודי ומדינת ישראל זו מלחמה קיומית של "להיות או לחדול". היישוב היהודי רצה להוכיח את יכולתו להקים מדינה ולקיימה. בתחילה הגיב בהתגוננות אחר כך עבר להתקפה ויוזמה.

מאפייני מלחמת העצמאות

- היעדר הבחנה בין חזית ועורף – (חזית- מלחמה בין כוחות לוחמים, ועורף מלחמה של התושבים המקומיים על מקומם הפיזי) במלחמת העצמאות הלוחמה התקיימה בחזית ובעורף יחדיו.
- נתוני פתיחה קשים לצד היהודי – מדינת ישראל קמה תוך כדי לחימה כך גם הקמת מוסדות המדינה, הקמת צה"ל ופירוק מסגרות מחתרטיות ופוליטיות.
- תוך כדי הלחימה מדינת ישראל מתמודדת עם קליטת העולים הרבים ולכן גם היו בעיות כלכליות קשות. מדינות ערב פלשו מיד לאחר הקמת המדינה, בערב בו הכריז דויד בן גוריון על הקמת המדינה

- ניצחון ישראלי במחיר נורא: 6,000 הרוגים – אחוז אחד מכלל הישוב היהודי בישראל, מתוכם 1500 היו אזרחים.

מעריך הכוחות הלוחמים

הכוחות היהודיים – במשך כל מלחמת העצמאות היה כוחם של היהודים גדול יותר. לישוב הייתה מנהיגות מוסכמת, שזכתה ללגיטימציה מהציבור. מנהיגות זו תפקדה כ"מדינה בדרך" והישוב ברובו קיבל את מרותה. כמו כן הניסיון בגיוס כוח האדם בתקופת מלחמת העולם השנייה והמאבק בבריטים הביא לגיוס המוני. בשלב הראשון של המלחמה היו מגויסים כ-83,000 גברים ונשים מתוך כ-600 אלף איש בישוב העברי, הווי אומר שלמעלה מעשרה אחוז מבני הישוב התגייסו לקרב. בנוסף לכך נצבר ע"י ההגנה נשק רב והמחתרות במשך תקופה ארוכה. הנשק היה מתוחזק ברמה סבירה. לישוב הייתה ראשיתה של תעשייה צבאית והוא ייצר חומרי נפץ בעצמו. להגנה ולמחתרות היה מנגנון בסוף התקופה הגיע רכש רב מצ'כיה. מאידך, לא היה רצף טריטוריאלי בין הישובים היהודיים כלומר הישובים היהודים היו מבודדים וקשה היה להגן על כל ישוב כזה בנפרד, רוב עורקי התחבורה עברו בשטחים ערביים ולכן היו חשופים לפגיעה של ערבים, והעובדה שרוב ההתיישבות היהודית הייתה במישור נתנה לערבים יתרון הגנתי.

הכוחות הערבים - ערב מלחמת העצמאות חיו בא"י כ-1,300,000 ערבים רובם כפריים. רמת השכלה נמוכה ויכולת טכנולוגית דלה. בראש הישוב הערבי עמד 'הועד הערבי העליון' (המוסד העליון של ערביי א"י) עמד חאג' אמין אל חוסייני שמדינות ערב הכירו בו בעבר אולם הוא איבד את אמונם ולא זכה לשיתוף פעולה מהקבוצות השונות בקרב ערביי א"י, ולא הוכר ע"י כוחות המתנדבים. מספר הלוחמים הערביים לא עלה על 15,000, שנעזרו לעיתים במאות כפריים חסרי ניסיון צבאי שנועקו לקרב וחזרו בסופו לבתייהם. לא היה מנגנון גיוס ארצי מסודר. ההתארגנות הייתה מקומית או אזורית. בין המפקדים היו סכסוכים ותחרות. לערבים לא הייתה מפקדה ארצית הכפופה למרות מדינית, ולא ניסיון צבאי בהפעלת יחידות גדולות. הם לא השתתפו במלח"ע ה-2 ולכן לא היה להם ניסיון קרבי. הנשק שבידי הערבים היה מסוגים שונים וחלקו מיושן. לא היה להם מנגנון רכש מאורגן, אולם האמברגו הבריטי לא כל כך פגע בהם בגלל גבולות משותפים עם מדינות ערב.

מלחמת העצמאות - שלב א'(מגננה)

- תקופה ראשונה: מ-1947-29/11 עד 1948-913

מאפייני הלחימה

- מוקדי לחימה - בעיית היישובים המבודדים - הנהגת היישוב עמדה בפני החלטה קשה: האם לפנות יישובים מבודדים ולרכז כוח אדם ונשק להגנה על יישובים גדולים או להחזיק בכל היישובים ולשמור על קשר ביניהם. ההחלטה שהתקבלה בארגון "ההגנה" שאין לפנות יישובים עבריים, (עד נפילת גוש עציון) מהסיבות הנ"ל: שיקול בטחוני - יישובים אלו יכולים לשמש לביטחון במקרה של פלישת צבאות ערב בשל מיקומם (בלימת התקפות). קביעת גבולות - החזקת השטח יכולה לבסס את התביעה על האזור כולו ולצרפו למדינה היהודית.

מורל- פינוי יישובים יביא לירידת במורל העם. כל המאמצים רוכזו לשמירה על רציפות השטח ולהגנה על דרכי ההספקה. המלחמה על הדרכים - הערבים ריכזו את פעולותיהם נגד התחבורה העברית ברוב כבישי הארץ והתקיפו קשות, שיירות שהעבירו לוחמים ומזון ליישובים היהודיים. כדוגמא: הדרך לירושלים. שיירת חולדה - הייתה שיירה גדולה במיוחד שעברה בין חולדה לירושלים. היא כללה 350 כלי רכב של אספקה לירושלים הנצורה. בדרך עפר החלו לשקוע המשאיות הכבדות והערבים ניצלו את המצב ותקפו את השיירה. 24 יהודים נהרגו בה. בנוסף, כדי להגן על הדרך לירושלים משער הגיא (באב אל ואד) לבין הקסטל מפני התקפות הערבים, נסעו בשיירות של משוריינים, מאובטחות ע"י הפלמ"ח. המלחמה בערים המעורבות - בערים מעורבות כגון ירושלים, יפו, חיפה, צפת טבריה הותקפו יהודים על ידי שכניהם הערבים: ירי צלפים, מכוניות תופת מטעני חבלה ועוד. הכלכלה שותקה והלימודים הופסקו. בפעולות טרור בירושלים ובחיפה נהרגו למעלה מ 100 יהודים. ירושלים סבלה בעיקר ממצור שמנע אספקת נשק, תחמושת ומזון, שהיו חיוניים להתמודד מול התקפות הערבים בתוך העיר.

העשרה - בתגובה למתקפות הערביות, הוחלט במטה ההגנה לפעול באמצעות תכנית ד' ליצירת רצף טריטוריאלי. הרקע לתוכנית ד' (מרץ השחור) - בשלב זה שבו היישוב היהודי היה בשפל, הטילו האמריקאים ספק ביכולתו של היישוב להחזיק מעמד. וקראו להקים משטר נאמנות בא"י (תרוץ לסגת מתמיכתם בתוכנית החלוקה ולדחות את הקמת המדינה). ארה"ב לא רצתה לסכן את קשריה עם העולם הערבי ולאבד זכויות נפט וקווי תעופה, והתגברות המתיחות הבין גושית במסגרת המלחמה הקרה. ברה"מ המשיכה לתמוך בהקמת מדינה יהודית כדי להחדיר את השפעתם לאזור. הנהגת היישוב החלה להיאבק באו"ם לסיכול הרעיון האמריקני ובמקביל החלה בתכנון תוכניות לשיפור המצב הביטחוני ובכך לבטל את העילה להצעה האמריקאית. בדרג המדיני ובמטה "ההגנה" החלו לגבש את תכנית ד'.

• תקופה שנייה - תוכנית ד' - המפנה (10 במרץ 1948)

מטרת התוכנית: לחבר בין היישובים היהודיים וליצור רצף טריטוריאלי מתוך תפיסה ביטחונית שלאחר עזיבת הבריטים, יפלו צבאות ערב לארץ ישראל. הדרך להשגת המטרה: על ארגון "ההגנה" לכבוש כפרים ערביים, שכונות וערים ערביות, ולתפוס תחנות משטרה, בסיסי צבא ותחנות רכבת רבות ככל הניתן עם יציאת הצבא הבריטי. התוכנית עמדה להתבצע ממש לפני עזיבת הבריטים כדי שלא יוכלו להפעיל כוח צבאי, והיא ציינה מעבר ממגננה להתקפה(מפנה).

המבצעים שנעשו במסגרת תוכנית ד' - מבצע נחשון, אפריל 1948 - המבצע הצבאי הראשון, שמטרתו הייתה לפרוץ את הדרך לירושלים. בשל כישלון שיטת ליווי שיירות האספקה, ואת היותה של ירושלים תחת מצור. בן גוריון הורה על מבצע נחשון, שחולל מפנה במלחמה והעביר את היוזמה לצד היהודי. הוחלט לרכז כוח של 1,500 לוחמים שיפרוץ את הדרך ויעביר אספקה לעיר הנצורה, תוך כיבוש המשלטים הערביים שבדרך והחזקתם וכך לאבטח את כביש הגישה לעיר. (חידוש- מעבר לאקטיביות) תוצאות המבצע היו כיבוש מספר כפרים ערביים, ביניהם הקסטל ע"י הפלמ"ח, כאשר

במהלך הקרבות נהרג מפקד אחת הכנופיות הגדולות עבד אל קאדר, שמוותו פגע קשה במורל הערבים. התוכנית השיגה את מרבית מטרותיה והוכיחה לעולם את יכולתה המבצעית ההתקפית של "ההגנה". כמו כן ארגון ההגנה הפגין את יכולתו הצבאית ותושבים נוספים התגייסו ובכך הגדילו את כוחו הצבאי של הארגון בהגנה על היישוב. בנוסף נחתמו עסקאות לרכישת נשק עם ארה"ב, צ'כוסלובקיה, צרפת ואיטליה, בסיוע יהדות העולם שגייסה כסף לרכישות של נשק קל, מטוסים טנקים, תותחים ועוד. כמו כן הושג רצף טריטוריאלי מהצפון ועד לדרום כולל איחודה של ירושלים המערבית על שכונותיה. רצף זה נתן פתרון הולם להתקפות הערביות בדרכים, בערים המעורבות וביישובים מבודדים, וכן איפשר להדוף את פלישת צבאות ערב ב-15 במאי עם תחילת השלב השני של מלחמת העצמאות. במישור הדיפלומטי חיזקו ההישגים את תמיכתן של ברית המועצות ובנות בריתה וההצעה האמריקנית לדחות את הקמת המדינה הוסרה.

מנקודת מבט ערבית – תוצאות התוכנית היו אסון (**נכבה**) לישוב הערבי בעיקר בשפלת החוף עם כיבושם ופינויים של כפרים ערביים. וכך התעוררה בעיית הפליטים הפלשתינים. כ-650,000 ערבים הפכו לעקורים לאחר שעזבו את מקום מגוריהם. חלקם נמלטו מרצונם או בגלל פחד ואיומיה של ההנהגה היהודית וחלקם גורשו.

מלחמת העצמאות - שלב ב' (מתקפה)

• תקופה שלישית – מאמצע מאי 1948 עד אמצע יוני 1948

העשרה - מטרת מדינות ערב הייתה לבטל בכוח את החלטת החלוקה של האו"ם ומניעת הקמתה של מדינה יהודית. בנוסף לכל מדינה היו אינטרסים שונים שרצתה לממש עם הפלישה לא"י. הפלישה במאי התבצעה אם כן מתוך אינטרסים שונים ולא מתוך אסטרטגיה משותפת של מדינות ערב. מדינות ערב התעלמו מערביי ארץ ישראל - הפלסטינאים.

מטרת מדינת ישראל: שזה עתה קמה ביקשה לשמור על עצם קיומה, ולהבטיח שליטה באזורים שיועדו למדינה היהודית על פי תכנית החלוקה של האו"ם בשאיפה להתרחב לאזורים נוספים מתוך שיקולים התיישבותיים ביטחוניים ודמוגרפים.

פלישת צבאות ערב - ארבעת שבועות אלה מהכרזת המדינה עד אמצע יוני 1948 בהם פלשו צבאות ערב היו קשים מאוד. כל הארץ הייתה חזית. אבדות רבות – כ-900 חיילים ו-300 אזרחים נהרגו בקרבות.

יחסי הכוחות בתחילת הפלישה - ארבעת צבאות ערב פלשו לארץ ישראל: עיראק מצרים סוריה ועבר הירדן. אליהם הצטרפו יחידות צבאיות מסייעות של ערב הסעודית, תימן סודן וכן צבא ההגנה שנערך במרכז הגליל. צבאות ערב מנו עם הפלישה סה"כ 35,000 חיילים. הם היו מצוידים בתותחי שדה חדשים, למצרים סוריה ועיראק היו חילות חיל אוויר ויחידות טנקים. לעומתם מנו כוחות צה"ל בתחילת המלחמה 35,000 חיילים, שחלקם נילחם גם בשלב הראשון של המלחמה. והיה עייף ושחוק.

שלבי המלחמה

- ההפוגה הראשונה - 11 ביוני 1948 עד 9 ביולי 1948. באמצע הקרבות הגיע לארץ הרוזן השבדי ברנדוט כמתווך מטעם האו"ם ופתח מיד במשא ומתן על הפסקת אש בין הצדדים הלוחמים. צה"ל היה זקוק להפוגה כי היחידות היו עייפות ומספר האבדות היה גדול מאוד. היה צריך לתת לאנשים להחליף כוח, לגייס ולאמן חיילים ולהשיג עוד נשק. נשק דלק ומטוסים השיגה. ציוד זה קבע את גורלה של מדינת ישראל. בתקופת ההפוגה התרחשו מספר אירועים: פרשת אלטלנה שהייתה אחד האירועים הקשים במלחמת העצמאות ועמדה לפלג את הישוב, בזמן מלחמה. פירוק הפלמ"ח – הפלמ"ח שולב לצה"ל כמטה נפרד בספטמבר 1948 פירקה הממשלה את מטה הפלמ"ח ואנשיו מוזגו בצה"ל.

- קרבות עשרת הימים - בשלב זה נעשה גירוש יזום ראשון של הערבים פלסטינים ממדינת ישראל (מלוד ורמלה). קרבות "עשרת הימים" עשו שינוי גדול ביחסי הכוחות הצבאיים בשטח. שני הצדדים רצו לקחת את יוזמת ההתקפה אבל הכוח הערבי היה מפוצל וחסר תיאום ואילו צה"ל ריכוז ביעילות את המאמץ והכוחות שלו ולכן זכה ביתרונות והישגים. דרך בורמה וכיבוש פרוזדור ירושלים הבטיחו את ירושלים העברית למדינת ישראל וצה"ל לא ניסה עוד לכבוש את העיר העתיקה. שלב זה הסתיים בהפוגה נוספת.

- ההפוגה השנייה והמבצעים האחרונים - כשהחלה ההפוגה השנייה חידש ברנאדוט את פעולותיו למציאת הסדר מוסכם. בדיוניו עם ממשלת ישראל הוא עורר שתי בעיות יסוד הוא פעל להחזרת הפליטים הערבים – מתן אפשרות לפליטים הערבים לחזור לבתיהם בתחומי ישראל. עתידה של ירושלים – חידוש מעמדה הבין – לאומי של ירושלים. ממשלת ישראל התנגדה לתכנית אבל ברנדוט הגיש את הצעתו לעצרת האו"ם ולמחרת הוא חוסל על ידי קבוצה של אנשי לח"י שכינתה עצמה "חזית המולדת". חיסולו של ברנדוט העמיד את ישראל במצב קשה לקראת הדיון באו"ם. שתי מעצמות המערב - ארה"ב ובריטניה הודיעו על תמיכתן בתוכנית ברנאדוט, חיסולו הפך את תוכניתו למעין צוואה פוליטית והקשתה מאוד על ההסברה של ישראל. לממשלת ישראל היה ברור שרק שינוי המציאות בשטח וקביעת עובדות ימנעו את הגשמת תוכניתו של ברנאדוט. לכן הוחלט על שלושה מבצעים גדולים שיבטיחו את גבולותיה של ישראל, שיבטיחו רצף טריטוריאלי ויביאו לסילוק צבאות ערב מתחומי מדינת ישראל. לסיכום זהו שלב סיום מלחמת העצמאות שהחלה כמלחמת הישרדות והסתיימה בניצחון גדול. צה"ל הגיע את הגבול הבין – לאומי המפריד בין ירושלים ולבנון, בין ישראל ומצרים ובין ישראל וירדן בנגב הדרומי (הערבה). בכיבושיו קבע צה"ל את גבולות ישראל עם סיום הקרבות התנהל משא ומתן על הסכמי הנשק והסתיימה מלחמת העצמאות.

הסכמי שביתת הנשק היווצרות בעיית הפליטים הפלסטיניים מלחמת העצמאות באה על סיומה בעקבות חתימה על ארבעה הסכמי שביתת נשק בין מדינת ישראל לבין ארבע מדינות ערב- מצרים ירדן סוריה ולבנון. ערביי הארץ לא יוצגו כגוף נפרד במגעים אלה, המדינה פלסטינית לא קמה כפי שנקבע בתוכנית החלוקה, ולערביי הארץ לא היה כל גוף מדיני שייצג אותם.

שביתת נשק - שביתת נשק היא סיומה של מלחמה בעקבות הסכמתם של הצדדים הלוחמים על צעד זה, ולכך ניתן תוקף בינלאומי. במהלך שנת 1949 נחתמו ברודוס הסכמי שביתת נשק בין ישראל לשכנותיה. הסכמים אלה היוו את סופה הרשמי של מלחמת העצמאות. במלחמת העצמאות - עיראק סירבה להכיר בישראל על ידי החתימה על הסכם לשביתת נשק ולמעשה באופן רשמי שתי המדינות נמצאות במצב מלחמה. הסכמי שביתת הנשק לא קבעו ולא התיימרו לקבוע את גבולות הקבע של מדינת ישראל

הפסקת אש - הפסקת אש היא הפסקה זמנית של פעולה מלחמתית לתקופה בלתי קצובה ומצריכה מו"מ בין הצדדים לסיום העימות או כדי להיערך למערכה צבאית נוספת. (להבדיל מהפוגה שאורכה בדרך כלל מוגדר מראש ולהבדיל משביתת נשק, האמורה להוליד להסכם שלום).

הסכמי שלום - יחסים נורמאליים בין מדינות, בתחומים שונים כגון, מדיניים, כלכליים, תרבותיים. יש לציין כי מדינות ערב סרבו לחתום על הסכם שלום כי לא הכירו בישראל כמדינה ריבונית. הם ראו בהסכמי שביתת נשק כהסכם זמני עד למלחמה הבאה.

מניעי מדינת ישראל לחתימה על ההסכם: הוצאת ישראל ממצב של לחימה והבטחת תקופת רגיעה לביסוס חברתי, כלכלי ולקליטת עלייה. השגת תוקף משפטי בין לאומי להישגים הצבאיים של המלחמה, שהיה חשוב לביסוס היציבות הטריטוריאלית של ישראל. זכייה בהכרה בינ"ל ורצון למנוע תדמית של תוקפנות צבאית, העלולה לפגוע בקשרים עם המעצמות. ראייה בהסכמים זמניים הזדמנות לסלול את הדרך להסכם שלום קבוע.

מניעי מדינות ערב לחתימה על ההסכמים: חשש מפני ההישגים הצבאיים של ישראל בכל החזיתות. רצון למנוע התפשטות צבאית ישראלית נוספת לשטחן על ידי הסכמים בינלאומיים. לחץ בינלאומי של המעצמות והאו"ם. נטילת פסק זמן כדי להתכונן לסיבוב נוסף נגד ישראל. ההבנה שבשלב הזה לא ניתן לחסל את ישראל כמדינה.

הגבולות שנוצרו בעקבות ההסכמים - בעקבות ההסכמים נקבעו גבולותיה של ישראל שהפכו לגבולות בינלאומיים מוכרים עד למלחמת ששת הימים (הקו הירוק). קו זה סומן במפות בצבע ירוק ולכן הוא מכונה 'הקו הירוק'. מעמדה של ירושלים - רעיון הפיכתה של ירושלים לעיר בינלאומית ירד מן הפרק. העיר המזרחית נשלטה בידי ירדן. ירושלים המערבית נשלטה בידי ישראל ונקבעה ירושלים כעיר הבירה שלה.

תוצאותיה העיקריות של המלחמה - מדינת ישראל זכתה להכרה בינ"ל מדינת ישראל קמה תוך כדי מלחמה. המדינה הפכה לעובדה מוגמרת ועשרות מדינות הכירו בה. הוקם צבא - תוך כדי המלחמה התגבש צה"ל. שלושת המחוזות התגבשו בצבא אחד שבמהלך המלחמה התעצם והתחמש ומספר חייליו עלה מאד. יחד עם זאת המחיר היה כבד - ישראל הצעירה איבדה כאחוז מתושביה, כ-6000 אזרחים וחיילים. לגבי הערבים - כ-600.000 אלף פליטים ערביים שברחו מבתייהם בישראל, הגיעו למדינות ערב והיה צורך לפתור את בעייתם. בעיית הפליטים נוצרה בגלל בריחה של תושבים בעידוד מנהיגי ערב, כתוצאה מפחד מכוחו של צה"ל (שגבר בעקבות טבח דיר יאסין ופעולות אחרות), כתוצאה מגירוש מקומי ומתוכנן של הערבים. בחלק מהמקומות ביקשו היהודים משכניהם להישאר,

לעיתים בהצלחה ולעיתים לא (בחיפה נשארו חלקם, אך הרוב ברחו ללבנון ולעומת זאת באבו-גוש נותרו). הפליטים התרכזו במחנות בגדה המערבית, בעזה ובמדינות ערב, בעיקר בלבנון וירדן. מבחינת הערבים מדובר על אסון, ולכן מכוונה המלחמה 'אל-נכבה'. היו לכך מספר סיבות: תחילה עזבו את הארץ ערבים אמידים שחששו לגורלם במטרה לשוב לאחר המלחמה. פעולותיו של צה"ל שבעקבותיהן הייתה פגיעה קשה באוכלוסייה אזרחית היו אף הן סיבה למנוסה של ערבים את הארץ. במקרים מסוימים פינה צה"ל ערבים ממקומות לחימה. ממשלת ישראל מנעה את חזרתם של הפליטים הערביים לבתיהם שבתחומי מדינת ישראל. אותם מקומות שננטשו על ידי הערבים יושבו על ידי יהודים ובתים רבים של ערבים נטושים נהרסו. מדינת ישראל חששה גם מחזרתם כן יהיו איום דמוגרפי או בטחוני.

ההכרזה על הקמת מדינת ישראל, פירוק המחנות והקמת צה"ל

במקביל למאבק הצבאי ננקטו מהלכים מדיניים לקראת הקמת המדינה. הבריטים הודיעו על עזיבת הארץ עד ה- 15 במאי 1948 ועובדה זו הבהירה למנהיגי היישוב שיש להתארגן לקראת השלב הבא בעיקר כדי שלא ייווצר חלל (ואקום) מדיני לאחר שהבריטים יעזבו. בישיבות מנהלת העם (הרשות המבצעת הזמנית שהוקמה באפריל 1948. היו בה 13 חברים שייצגו את הציבור היהודי בארץ), דנו במספר שאלות: האם להכריז על מדינה? מתי? מה יהיו גבולותיה?

העשרה - שיקולי רקע - יש לזכור, בתקופה זו - אפריל 1948 - היישוב היהודי וצבא המתנדבים של מדינות ערב מנהלים קרבות עזים, ירושלים במצור, גוש עציון (גוש של ישובים מדרום לירושלים) עומד על סף כניעה ללגיון הערבי הירדני (נפל סופית ת 13.5.48). ארצות הברית דרשה מהנהגת היישוב לא להכריז על מדינה כדי להגיע להפוגה בקרבות ולהגיע להסכם מדיני. לא פחות מחמש מדינות ערב הודיעו שברגע שהבריטים יעזבו, צבאותיהן יפלוש לארץ ויכבשו אותה. (מצרים, ירדן, סוריה, לבנון ועיראק ששלחה כוחות משלוח). מבחינה צבאית עלה חשש במנהלת העם בנוגע ליכולת של היישוב להתמודד עם פלישה של צבאות ערב ברגע שהבריטים יעזבו את הארץ.

בפני הנהגת היישוב עמדו שתי אפשרויות

- דחיית ההכרזה על הקמת המדינה - האו"ם הציע לקיים שביתת נשק בת שלושה חודשים, לא תוכרז מדינה, ייאסר על הצדדים להכניס נשק או לוחמים לארץ ישראל. ארה"ב תמכה בהצעה.

- הכרזה מיידית על מדינה - הצעתו של דוד בן גוריון (יור"מ מנהלת העם ומופקד על הביטחון).

מקומו של בן גוריון בקבלת ההחלטה: בישיבת מנהלת העם (12 במאי 1948), הישיבה בה התקבלה ההכרעה הגורלית בעד הכרזה על הקמת המדינה, בלטה מאוד הדומיננטיות של בן גוריון. בן גוריון פעל באמצעות הפעלת לחץ אישי על חברי מנהלת העם, הדגשת הסיכויים והמעטה בערך הסיכונים, ואפילו הפעלת סחיטה אמוציונאלית על המתנגדים.

נימוקי התומכים בהכרזה מיידית על הקמת מדינה - זוהי הזדמנות היסטורית וחד פעמית; כיון שגם ארה"ב וגם בריה"מ תמכו בהקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. אם היישוב יתמהמה בהכרזה על

הקמת מדינה, עלולות חלק מהמדינות שתמכו, לשנות דעתן ולתמוך בהצעת האו"ם לשביתת נשק. ארצות הברית נוטה מאד לשנות את עמדתה הרשמית וצריך להכריז על מדינה לפני שזה יקרה. כמו כן יש חשש שאם לא תוכרז מדינה יש סיכוי שהאו"ם יחזיר את הבריטים לנהל את הארץ ואז יתכן וההזדמנות לא תחזור. בנוסף לכך אין להתעלם מן היתרונות שיש למדינה ריבונית: מדינה יכולה לעשות הרבה דברים שממשל שאינו מדינה מוגבל בהם. הוא יכול לגייס צבא, לגבות מיסים, לקבוע חוקים, ולכן לשלטון כזה יש סיכוי להצליח במלחמה. **הקמת מדינה גם תגבש את הציבור היהודי בארץ. המדינה העצמאית תוכל להעלות את עשרות אלפי ניצולי השואה שמחכים.** חלקם יוכלו להתגייס מיד לצבא ולעזור בניצחון. כמו כן יש להיערך לקראת הבאות - חל שיפור רב במצב הצבאי של היהודים בארץ בעקבות תוכנית ד' והגעת הנשק מצ'כוסלובקיה. לעומת זאת צבאות ערב עדיין אינם מוכנים למלחמה אך בתוך כמה חודשים הם עתידים להתחמש, להתאמן ולהיות מוכנים יותר. אנשי צבא ישראלים, גלילי וידין העריכו כי סיכויי הניצחון הם 50%. דוד בן גוריון טען ששביתת נשק עלולה ליצור יתרון לערבים, היישוב לא יוכל להצטייד, לא יכנסו עולים, ומדינות ערב ימשיכו להצטייד.

נימוקי המתנגדים להכרזה על הקמת מדינה - היישוב עדיין לא מוכן - למאבק צבאי. קיים חשש ממשי להתמודד עם פלישה גדולה של צבאות ערב. קיימת סכנה לאבד את מה שכבר הושג, המתנגדים הושפעו מההיסוס של מפקדי ההגנה שהעריכו שהסיכויים לנצח או להפסיד, זהים. ("50%"). אין להתעלם מעמדת ארה"ב: מעמדה של ארה"ב בעולם אינו מאפשר ליישוב הקטן להתעלם מעמדתה ולוותר על תמיכתה.

הקמת צה"ל ופירוק המחנות - ב26 במאי 1948 חתם בן גוריון ראש הממשלה, על פקודת הקמת צה"ל, וב-31 במאי פורסמה פקודת הקמת צה"ל. משמעות הפקודה: מעתה יפעל גוף צבאי אחד כשהוא נתון למרותו של הדרג המדיני ובהתאם לחוקיה של המדינה כמקובל במדינה מתוקנת מודרנית ודמוקרטית. סעיפים עיקריים בפקודה: **מוקם צבא** המורכב מחילות יבשה ים ואויר. במצב חירום יונהג **גיוס חובה** - כל המשרת בצה"ל ישבע אמונים למדינה, וחוקיה. **אסורה** הפעלתו של כל כוח צבאי אחר חוץ מצה"ל.

פירוקן של המחנות - ארגון הלח"י (מאי 1948) - מפקד הלח"י נתן ילין מור הורה על פירוק הארגון מיד עם החלטת הממשלה, למעט מרחב ירושלים. הלח"י ימשיך לפעול באזור ירושלים. **ארגון האצ"ל** (מאי 1948) - מפקד האצ"ל בגין חתם על הסכם עם ישראל גלילי עוזרו של שר הביטחון וראש הממשלה דוד בן גוריון. הוסכם כי: האצ"ל יפסיק את פעילותו הצבאית כגוף נפרד וימסור את נשקו לצה"ל, חבריו התגייסו לצה"ל, תהליך הפירוק יימשך כחודש ימים. הסכם זה לא כלל את כוחות האצ"ל בירושלים. **הפלמ"ח** (נובמבר 1948) - בספטמבר 1948 הודיע בן גוריון למטה הכללי על החלטתו לפרק את הפלמ"ח.

מניעי בן גוריון לפזר את המחנות, השלכות החלטתו והקשיים בביצועה - דוד בן גוריון כראש הממשלה ושר הביטחון הראשון של ישראל, יישם בתקיפות את **עקרון עליונות הדרג המדיני הנבחר** על הצבא. עיקרון זה יושם עוד בתקופת המנדט, ביחסים שבין ה"הגנה" לבין הסוכנות היהודית. באופן זה, החברה שמרה על ייחוד המשטר הדמוקרטי ולא הפכה לחברה מיליטריסטית. ביסוד

החלטתו של בן גוריון להקים את צה"ל עמדה ההכרה כי במדינה ריבונית אין מקום לארגונים צבאיים נפרדים, אלא לצבא אחד, וכי המשך המצב הקיים בו פעלו המחותרות הוא בלתי נסבל ועלול לאיים על ריבונותה וסמכותה של הממשלה. על פי בן גוריון, המעבר מיישוב למדינה חייב הקמתו של גוף צבאי אחד, צה"ל, אשר יהיה נתון למרותם של המוסדות הנבחרים.

הקמת צה"ל אפשרה החלת "חוק גיוס חובה" על הצעירים הישראליים, ואיחוד כל הכוחות הלוחמים ונשקם נגד הפלסטינים והערבים בא"י. בן גוריון נימק את החלטתו לפרק את מטה הפלמ"ח, בכך שאין בו יותר צורך, כי זה יהיה תפקידו של המטה הכללי של "צבא הגנה לישראל" ושל ממשלת ישראל, וכי המשך קיומו של מטה הפלמ"ח עלול לתת למלחמה בפורשים, גוון מפלגתי או סיעתי. והיו שיקולים נוספים, **הגורם המקצועי** – בן גוריון רצה בהקמת צבא מאורגן וממלכתי (דרגות; היררכיה; מטכ"ל) כיאה למדינה שקמה זה עתה, ולא 'פרטיזנקה' כלשונו. **הגורם הפוליטי** – הקמת המדינה הייתה הזדמנות פז לנטרל את הכוחות האופוזיציוניים לבן גוריון – המחותרות. **אי-אמון אובייקטיבי במחותרות ובפלמ"ח** – משקעי העבר ופריצת האצ"ל לשכונת מנשיה בדרום ת"א, במטרה לכבוש את יפו הזינה את חששות בן גוריון; כמה ימים לפני הכרזת המדינה הורה מטה הפלמ"ח לאנשיו לקיים רק פקודות שאושרו על ידו. ההוראה בוטלה מידית על ידי בן גוריון.

העשרה - כאשר הוקם חיל הים סירבו חלק מאנשי הפל-ים להצטרף לשורותיו, ערקו מהצבא והצטרפו לפלמ"ח כלוחמים רגילים; אחד ממפקדי חטיבת הראל של הפלמ"ח החרים 75 רובים שנשלחו לחטיבה אחרת, והוכיח בהתנהגות זו את העדרה של ראייה ממלכתית. השלכות ההחלטה והקשיים בביצועה: פגיעה קשה ברמת צה"ל – מייד לאחר שהתקבלה ההחלטה נטשו רבים ממפקדי הפלמ"ח את הצבא וסרבו לשרת כקצינים בצה"ל, זאת על אף שצה"ל היה בעיצומה של המלחמה (אם כי לאחר השלב המכריע שלה). במשך שנים האשים בן גוריון את ראשי מפ"ם בעידוד הפרישה מהצבא, אך הם הכחישו נמרצות. ואולם, העובדות העידו אחרת. יצחק רבין שהחליט להישאר בצבא למרות הלחץ עליו, תיאר שנים לאחר מכן את ההתקפות הקשות שספג בשל החלטתו. מאיר יערי, מראשי מפ"ם הודה רק עשרות שנים לאחר האירוע שעזיבת הקצינים הייתה אכן בהוראת המפלגה.

השפעות הפירוק - הוויכוח התנהל בכל החברה הישראלית, בתנועות הנוער, במפלגות ועיתונות. ניסיונות של ראשי הפלמ"ח למנוע את הפירוק, לא צלחו ובנובמבר 1948 פורק סופית הפלמ"ח. הפעולה גררה ויכוח מר והתנגדות קשה בקרב חברי הפלמ"ח שטענו כי הפלמ"ח שונה מהאצ"ל והלח"י שהיו גופים פורשים ולא קיבלו את מרותה של הנהגת היישוב. במהלך הפירוק צורפו מחלקות וגדודים של הפלמ"ח לצה"ל.

הקשיים ביישום ההחלטה לפירוק המחותרות - המאבקים שניהל מטה הפלמ"ח בהחלטת בן גוריון מנעו יישום מיידי של ההחלטה. למרות קרבתו של הפלמ"ח למוסדות היישוב לא רצו חבריו לוותר על פעילותם העצמאית ולסור למרות חיצונית, בשל אופיו הייחודי. נוצר קושי לבטל מסגרות עצמאיות ולקבל מרות לאומית, לאחר שנים של אי אמון וריבוניות בין המחותרות (לאחר פירוק תנועת המרי). ממצב של עצמאות מוחלטת בניגוד לתפיסת עולמה של הנהגת היישוב, בכל הנוגע לפעילות מבצעית, השגת נשק ואימונים, נאלצו כל הארגונים לוותר על עצמאותם והנהגתם ולהשתלב בצה"ל שבו כמעט ואין להם השפעה. יישום ההחלטה היה צריך להתבצע מידית בשל האירועים הביטחוניים. מדינת

ישראל הכריזה על עצמאותה וכבר למחרת היה עליה לעמוד מול התקפות מדינות ערב שאיימו על קיומה. לכן היה חשוב לבן גוריון כי תתקיים מסגרת צבאית אחת מלוכדת ואחידה הכפופה להנהגה אחת כדי להצליח במאבק.

השפעות פירוק האצ"ל והלח"י - פרשת אלטלנה ורצח הרוזן ברנדוט. שני אירועים אלו יצרו מחלוקת ביישוב, איימו לפגוע בהסכם שנחתם לפירוק האצ"ל והלח"י ועל לכידותו של היישוב והכוחות הלוחמים. הפרשיות פילגו את היישוב והקשו על יכולתו להתמודד עם האויב החיצוני.

אירועים משמעותיים לאורך המלחמה המאפיינים כל תקופה

- **בתקופה הראשונה 29/11-47 עד 9/3-48 שיירת הדסה** – מייד לאחר החלטת החלוקה באו"ם תקפו ערביי א"י את היישוב היהודי בכמה מישורים. אחד מהם היה התקפה בדרכים, דבר זה אילץ את היישוב היהודי לנוע בדרכים בשיירות. שיירת הדסה הייתה שיירת משוריינים ישראלית אשר עשתה דרכה להר הצופים ב-13 באפריל 1948, ד' בניסן תש"ח במהלך שלבה המוקדם של מלחמת העצמאות. השיירה כללה עובדי רפואה של בית החולים הדסה הר הצופים, עובדי האוניברסיטה העברית, אנשי "ההגנה" מגיני ההר, חולים, מבקרים ואזרחים. בעת שעברה בשכונה הערבית שייח' ג'ראח, הותקפה השיירה בידי פורעים ערבים, שרצחו 77-80 מנוסעי השיירה.
- **בתקופה השנייה 10/3-48 עד הכרזת המדינה ב-14/5-48 פרשת דיר יאסין** - בבוקר 9 באפריל 1948 הותקף הכפר על ידי כוח משותף של אנשי אצ"ל ולח"י שמנה כ-110 לוחמים. אף שמטרת המבצע הייתה לכבוש את הכפר ולפנות את האוכלוסייה ממנו, התפתחו הדברים לידי קרב, שעל נסיבותיו חלוקות הדעות, ובמהלכו נהרגו כ-100 עד 120 מתושבי הכפר, בהם נשים וילדים. בקרב נהרגו גם 5 לוחמים יהודים ו-14 נפצעו. אירוע זה מאפיין את התקופה בה התקיימה תכנית ד' ליצירת רצף טריטוריאלי כחלק מההתמודדות עם ההתקפות של ערביי ישראל בדרכים.
- **בתקופה השלישית מאמצע מאי 48 עד אמצע יוני 48 פרשת אלטלנה** - ביוני 1948 הגיעה מצרפת האונייה אלטלנה ביוזמת אנשי האצ"ל ובה 900 עולים ונשק רב. היות והאונייה יצאה לארץ לאחר ההסכם עם בגין שבו הייתה גם התחייבות של האצ"ל למסור את נשקו לצה"ל, דרשה ממשלת ישראל להעביר את כל הנשק שעל הספינה לצה"ל. האצ"ל דרש להשאיר ברשותו כ-20% מהנשק כדי להעבירו לכוחותיו שבירושלים. ממשלת ישראל לא הסכימה וכשסירבו אנשי האונייה למסור את הנשק הפגיו צה"ל את האונייה והיא עלתה באש. 19 בני אדם נהרגו, 16 מהאצ"ל ו-3 מחיילי צה"ל. ראשי האצ"ל החליטו לא להגיב יותר בכדי למנוע מלחמת אחים בעיצומה של מלחמת העצמאות. לאחר פרשה זו ובעקבותיה פורקו גדודי האצ"ל ואנשיו הצטרפו לצה"ל.
- **בתקופה הרביעית מאמצע יולי 48 עד ספטמבר 49 חיסול הרוזן ברנדוט** - ביולי 1948 חיסלו אנשי הלח"י את הרוזן ברנדוט, המתווך השוודי מטעם האו"ם לפתרון הסכסוך. אנשי לח"י

והאצ"ל (ירושלים) רצו למנוע את הצעת ברנדוט שכללה שינויים טריטוריאליים בתוכנית החלוקה, כולל העברת ירושלים כולה לירדנים, בהם תמכה ארה"ב. חיסול זה הייתה הפעולה האחרונה שביצעו המחתרות כגוף צבאי נפרד. האצ"ל והלח"י פורקו סופית גם באזור ירושלים בספטמבר 1948, על פי החלטת הממשלה שפרסמה את "הפקודה למניעת טרור" בעקבות הרצח ואנשיהם גויסו לצה"ל. מתוך דברים שנשא בן גוריון במועצת המדינה הזמנית באשר לחשיבותו של הקמת כוח צבאי אחד הכפוף לדרג המדיני, עולים הנסיבות והגורמים שהביאו לקבלת ההחלטה לפרק את האצ"ל, לח"י והפלמ"ח.

פרק רביעי

סוגיות בתולדות מדינת ישראל

השפעת תהליך הזה-קולוניזציה והקמת מדינות עצמאיות

העשרה - הרקע היה הקולוניאליזם. כל המדינות שאנו מכירים כיום במזרח התיכון הן תוצאה של חלוקה שהתרחשה באופן הדרגתי מסוף מלחמת העולם הראשונה ועד תחילת שנות ה-60 של המאה ה-20. ערב מלחמת העולם הראשונה לא הייתה במזרח התיכון ובצפון אפריקה, אף מדינה עצמאית-כולן היו תחת שלטון עות'מני, צרפתי, בריטי או איטלקי.

זה קולוניאליזם – הוא למעשה שלילת הקולוניאליזם, תהליך שהביא בהדרגה לסיום שליטת המעצמות על המושבות שמעבר לים, והקמת מדינות עצמאיות בארצות אלה. התהליך התרחש בכל מקום בו שלט הקולוניאליזם. אנו עוסקים בעיקר במדינות צפון אפריקה והמזרח התיכון. התהליך החל כבר בין שתי מלחמות העולם אך הגיע לשיאו לאחר מלחמת העולם השנייה בעיקר בשנות החמישים-שישים של המאה ה-20. יש לציין כי התהליך החל קודם במזרח התיכון ורק לאחר מכן במדינות צפון אפריקה. יש לציין כי האו"ם יצא נגד הקולוניאליזם - בטענה כי השיטה הקולוניאליסטית מנוגדת לעקרונות האו"ם.

הגורמים לתהליך

(גורמים אידיאולוגיים) עמים שחיו תחת השלטון הזר נחשפו לרעיונות ולתרבות האירופאית והחלו לפתח תודעה לאומית עצמית, וכמו שבאירופה הלאומים השונים קיבלו עצמאות גם להם מגיעה מדינה משלהם. דעת הקהל - האווירה הציבורית בעולם בעיקר לאור מלחמת העולם השנייה ראתה בקולוניאליזם דבר לא מוסרי שיש להפסיקו בהיותו שליטה וניצול של מעצמה את העם הנשלט.

(גורמים כלכליים) לאחר מלחמת העולם השנייה סבלו מדינות אירופה (צרפת ואנגליה) ממשבר כלכלי קשה, הן היו צריכות משאבים רבים כדי לשקם את עצמן דבר שהכביד עליהן את החזקת המושבות.

(גורמים פוליטיים) שינוי יחסי הכוחות בעולם והשפעת המלחמה הקרה- מעצמות אירופה (בריטניה וצרפת) איבדו מכותן בעקבות מלחמת העולם השנייה. במקומן עלו המעצמות- ארה"ב ובריה"מ. המעצמות החדשות החלו במאבק ביניהן על אזורי השפעה בעולם, לכן **לכל אחת מן המעצמות היה אינטרס בהפסקת הקולוניאליזם** מתוך תיקווה שכל מדינה חדשה שתקום תהפוך להיות בת ברית שלהן ובכל ייבלם כוחו של הצד השני.

המאפיינים העיקריים של תהליך הזה-קולוניזציה

תהליך מורכב והדרגתי - התהליך לא התרחש בבת אחת, ברוב המקרים תהליך השחרור מהשלטון הזר היה ארוך, מתמשך ומורכב. לעיתים התהליך נמשך 4-5 שנים.

רצון המעצמות לשמור על האינטרסים שלהן - למרות שסיימו את שלטון במדינות החסות ניסו המדינות השולטות לשמור על מעמדן והאינטרסים שלהן באזור ע"י חתימה על הסכמים שונים של מתן אוטונומיה או עצמאות תמורת שמירה על האינטרסים שלהן באזור.

המזרח התיכון הקדים את צפון אפריקה - במדינות המזרח התיכון (מצרים, עיראק, ירדן) התהליך החל קודם וחלקן אף זכו לעצמאות עוד לפני מלחמת העולם השנייה. לעומת זאת בצפון אפריקה התהליך החל רק לאחר מלחמת העולם השנייה ונמשך לאורך שנות החמישים והשישים.

הבדל הנובע משיטת השלטון הקולוניאלי - במדינות שנשלטו ב"שיטת המנדט" - שיטה לפיה המדינה השלטת מקבלת סמכות על שטח מסוים לזמן מוגדר ומוגבל ותפקידה להכין את האזור לקבלת עצמאות (למשל במזרח התיכון בה שלטו הבריטים), היה יותר קל לקבל עצמאות. ואילו במדינות שנשלטו ב"שיטת החסות" - שיטה בה המעצמה שולטת ומנהל את חייהם של העמים הנשלטים באופן מלא וישיר (למשל צרפת במדינות צפון אפריקה), היה תהליך הדה-קולוניזציה ארוך ומורכב יותר.

תוצאות תהליך הדה-קולוניזציה - הקמת מדינות חדשות – כתוצאה מתהליך הדה-קולוניזציה הוקמו במזרח התיכון ובצפון אפריקה מדינות חדשות, עצמאיות - מצרים, סוריה, עיראק, ירדן, מרוקו, טוניס, אלג'יר.

העשרה: מדינה מדגימה לתהליך הדה-קולוניזציה - מרוקו

המעצמה הקולוניאלית ששלטה במרוקו הייתה - צרפת. דפוס השלטון היה - חסות. משך השלטון הקולוניאלי - 1912-1956.

שלבים עיקריים בתהליך קבלת העצמאות במרוקו התעוררות לאומית - המרוקאים מושפעים מתהליכי קבלת עצמאות של מדינות שונות באירופה, ומתהליכים שהתרחשו במזרח התיכון (למשל עצמאות ירדן, ישראל). העם המרוקאי מבין שהוא צריך לשלוט על עצמו. בשנת 1951 הועלו נושא העצמאות של מרוקו לדיון באו"מ אך לא היו לכך תוצאות של ממש. התעוררות רגשית - לאחר הכישלון באו"מ החלו מהומות קשות במרוקו נגד השלטון הצרפתי, זה נקט ביד קשה מאוד נגד המתפרעים חברי התנועה הלאומית המרוקאית. אך בתוך מרוקו עצמה היו חילוקי דעות בנושא העצמאות היו שבטים שתמכו בהמשך השלטון הצרפתי. הצרפתים ניצלו את חילוקי הדעות במדינה והגלו מהמדינה את מלך מרוקו, שהיה גם דמות דתית חשובה ואהודה ואף תמך בתנועה הלאומית שרצתה עצמאות, ומינו במקומו שליט אחר. ניהול משא ומתן - מינוי שליט חדש מטעם הצרפתים לא הביא לשקט במדינה. היה חשש לצרפתים שאירועים דומים המתרחשים גם באלג'יר ישפיעו על מרוקו. לכן ראש ממשלת צרפת, מנדס פרנס, ניהל מו"מ עם התנועה הלאומית המרוקאית, החזיר לשלטון את המלך המודח שמתקבל בשמחה רבה ע"י העם כולל ראשי השבטים שהתנגדו בעבר לעצמאות. בסופו של דבר קיבלה מרוקו עצמאות בפברואר 1956.

מאפייני תהליך הדה-קולוניזציה במרוקו תהליך הדרגתי ומורכב - תהליך ארוך שהחל ב-1951 והסתיים ב-1956. לווה במאבק ובתגובה קשה צרפתית. תהליך כלל מהומות נגד השלטון הצרפתי שלא הסכים לוותר בקלות על שלטונו. כלל גירוש של המלך וניסיון צרפתי לקבוע שליט מטעם, ניסיון

שניכשל. מאבק המובל ע"י תנועה לאומית - העם במרוקו מושפע מתהליכים לאומיים בארצות אחרות, מגבש את לאומיותו, מקים תנועה לאומית המקבלת גיבוי מהמלך ומוכנה להיכנס לעימות אלים עם השלטון הצרפתי. וכן לפנות לאו"ם כגורם בין לאומי לבקש סיוע בקבלת העצמאות. שמירה על האינטרסים - צרפת מנסה תוך כדי התהליך לשמור על האינטרסים שלה, היא מנהלת מו"מ עם התנועה הלאומית מגיעה אתה להסכמה להחזרת המלך, בסופו של התהליך זוכה מרוקו לעצמאות וחלק מהאינטרסים הצרפתיים נשמרים.

השפעת גורמים שונים על גורל יהודים בארצות האסלאם

רקע: **האזור** - המזרח התיכון וצפון אפריקה. (מרוקו, תוניס, לוב, מצרים, סוריה, עיראק, לבנון תימן ואיראן). **מספר היהודים** - בשנת 1948, לפני הקמת מדינת ישראל חיו בארצות האסלאם כמיליון יהודים. בשנת 1969 עמד מספרם על פחות מ- 200.000 וכיום עומד מספרם על אלפים בודדים בלבד. כלומר יותר מ-80% מהיהודים עזבו את ארצם בפחות מדור. זוהי הגירה חסרת תקדים בעם היהודי. כדוגמא לכך ניתן לקחת את אלג'יריה בה הייתה קהילה יהודית שמנתה כ-130 אלף איש, אשר התחסלה לחלוטין. כל היהודים עזבו את אלג'יריה. **מעמדם ומצבם הכלכלי של היהודים** - מדובר על מגוון גדול של קהילות השונות זו מזו מבחינה כלכלית ומבחינת מעמדן במדינה בה חיו. יחד עם זאת ניתן לדבר על המאפיינים הדומים הבאים. **אפליה** - עד שנות ה-30 של המאה ה-20 סבלו היהודים מיחס מפלה, לעיתים משפיל ומבזה, **לא כולל פוגרומים** כמו במז' אירופה. **קשר עם השלטון הקולוניאלי** - היהודים קשרו את גורלם עם השלטון הקולוניאלי שהציע להם שוויון הזדמנויות, זכויות ותעסוקה. הם הושפעו מהתרבות המערבית אותה הביא שלטון זה. **התרחקות מהאוכלוסייה המקומית** - ככל שהתקרבו לשלטון הקולוניאלי כך התרחקו מהאוכלוסייה המקומית המוסלמית, עובדה שהובילה לעוינות רבה יותר כלפיהם מצד אוכלוסייה זו. **פגיעה** - בשנות ה-30 חלה החמרה במצבם של היהודים והחלו פגיעות פיסיות, התדרדרות נוספת חלה לאחר מלחמת העולם השנייה. **פעילות ציונית** - מראשית שנות ה-20 התקיימה בקהילות היהודיות בארצות האסלאם פעילות ציונית ענפה כולל- תנועות נוער, עיתונות, חינוך, וכן נשלחו אליהן שליחים יהודים מא"י.

הגורמים השונים שהשפיעו על גורל היהודים החל מסוף שנות הארבעים

תהליך הזה- קולוניזציה - מאחר והיהודים היו קשורים עם השלטון הקולוניאלי התגברה השנאה ליהודים, מכיוון שהיו מזוהים עם השלטון הקולוניאליסטי כשזה עזב, גברה כלפי היהודים השנאה. **השפעת הקמת מדינת ישראל** - הקמת המדינה ומלחמת העצמאות היו שיא בסכסוך הישראלי ערבי והם השפיעו על מצב היהודים בארצות האסלאם לרעה. פוגרומים ופגיעות ביהודים. **הקמת מדינת ישראל, בעיית הפליטים ותבוסת ארצות ערב במלחמת העצמאות הביאו להרעה במצבם של יהודי ארצות ערב**, מתוך הזדהות של מדינות ערב עם ערביי ארץ ישראל. כנ"ל לאחר מבצע קדש 1956. מצבם של יהודים בארצות ערב הוחמר. **מדיניות "חיסול הגלויות"** - ממשלת ישראל נקטה במדיניות של קיבוץ גלויות, **משמע להעלות לישראל את כל יהודי הגולה, מתוך תפישה כי מקומם של כל יהודי העולם הוא בישראל.** בהקשר של מדינות האסלאם נוספה לתפישה זו גם הסכנה בה היו נתונים היהודים. הקמת המדינה הביאה למימוש הכמיהה לציון.

מדינה לדוגמא: אלג'יריה - לאורך מלחמת העצמאות של אלג'יריה נפגעו היהודים לעיתים קרובות מאלימות שכוונה כנגדם או כנגד מתיישבים צרפתים על ידי לאומנים אלג'יראים. התקפות אלה, שכללו פיגועים נגד בתי כנסת והתנקשויות באישים חשובים בני הקהילה היהודית, זעזעו את הקהילה והרחיקו אותה מהתנועה הלאומית האלג'יראית עוד יותר. ב-1958 נחטפו ונרצחו באלג'יריה שני שליחי עלייה ישראלים.

בתחילת שנות ה-60, עם ההבנה שניסיגה צרפתית מאלג'יריה קרובה, החלה עזיבה המונית של היהודים והגירה לצרפת וישראל. העזיבה הגיעה לשיאה ב-1962 כשאלג'יריה השיגה עצמאות, אז בשנה אחת עזבו את אלג'יריה כ-99% מהיהודים שנשארו בה ביחד עם כ-1.5 מיליון מתיישבים צרפתים. בסך הכל עזבו את אלג'יריה מעל 130 אלף יהודים..

מלחמת יום הכיפורים

המלחמה נקראת כך משום שהיא פרצה בשיאו של יום כיפור בזמן שמרבית הגברים היו בבתי כנסת. המלחמה פרצה ב-6 לאוקטובר 1973 ונמשכה עד ה-24 לאוקטובר 1973. הייתה זו מלחמה קשה בין מדינת ישראל לבין מדינות מצרים וסוריה. המלחמה נתפסת בישראל כטראומה וככישלון, בעוד במדינות ערב היא סמל לניצחון.

הגורמים לפרוץ המלחמה

השבת הכבוד האבוד והשטחים שנכבשו על-ידי ישראל במלחמת ששת הימים. סוריה ראתה במלחמה אפשרות יחידה להשבת השטחים שנכבשו ממנה (רמת הגולן) במהלך מלחמת ששת הימים. מצרים לעומתה, ניסתה להשיב את סיני באמצעות יצירה של תהליך מדיני. לאחר שנתקלה באדישות מצד ישראל.

ביטחון עצמי מופרז בקרב הציבור וההנהגה הישראלית – הנהגת ישראל הייתה אדישה ביחס להצהרות השלום של סאדאת, והעדיפה את הקיפאון המדיני, מתוך אמונה שכוחה של ישראל במזרח התיכון רב, ובלתי מעורער. ההתעלמות מסאדאת הובילה לרצון המצרי לפגוע בכבוד ויהירות הישראלית.

"הקונספציה השגויה" (תפיסה) של אמ"ן (אגף מודיעין של צה"ל) טענה כי מלחמה בין ישראל לבין שכנותיה לא תתכן לפני 1975, ואם תפרוץ קודם לכן, כי אז חיל המודיעין יוכל להתריע על כך מראש, לפחות 48 שעות לפני, זמן בו ניתן לגייס מילואים. שתי ההנחות כשלו במבחן המציאות. המלחמה פרצה ב-1973, ויום לפני המלחמה, ראש אמ"ן העריך באוזני גולדה מאיר ראש ממשלת ישראל, כי הסבירות למלחמה נמוכה. למרות שהגיע לידי הממשלה מידע אמין בדבר כוונותיהן של מצרים וסוריה לצאת למלחמה, חיל המודיעין החזיק בדעה כי לא תפרוץ מלחמה. במילים אחרות, מקור ההפתעה של פרוץ המלחמה אינו בחוסר מידע, אלא בפרשנות שגויה של חיל המודיעין בנוגע לאותו מידע.

הנסיבות בהן פרצה המלחמה (על התלמיד להציג לפחות 3)

הימים שקדמו לפרוץ המלחמה (6 לאוקטובר 1973) לוו במתח רב שאחז בצמרת השלטון המדיני והצבאי של ישראל. מצד אחד היו סימנים ברורים, והתרעות מהימנות על כוונותיהן של מצרים וסוריה לפתוח במלחמה נגד ישראל, אולם מצד שני תפיסת המודיעין שהוצגה בפני הממשלה טענה בתוקף כי למרות הסימנים, ישראל לא עומדת בפני סכנת מלחמה מידית. שבועיים לפני המלחמה - התקיימה פגישה חשאית בין ראש הממשלה גולדה מאיר לבין חוסיין מלך ירדן. במהלך הפגישה המלך העביר לידיה של גולדה אינפורמציה, ולפיה סוריה ומצרים מתכוננות לתקוף את מדינת ישראל. חוסיין העריך באוזני גולדה כי אם לא יושג הסדר מדיני בין ישראל למצרים, כי אז מלחמה אכן תפרוץ. שבוע לפני המלחמה - הסורים החלו לתגבר את כוחותיהם המוצבים לאורך הגבול עם רמת הגולן, והמצרים החלו לקדם כוחות לכיוון תעלת סואץ. יומיים לפני המלחמה - ברית המועצות פינתה את משפחות היועצים שלה מסוריה ומצרים. פינוי זה היה תמוה בעיני המומחים של חיל המודיעין של צה"ל, ובשל חוסר היכולת שלהם להסביר את הסיבות לפינוי, ראש אמ"ן התחיל לקבל את התפיסה שאכן ישנו סיכוי למלחמה בזמן הקרוב, אך יחד עם זאת הוא העריך שהסיכוי נמוך. יום לפני פרוץ המלחמה - בערב יום כיפור, כינסה גולדה את הממשלה וקבלה ממנה ייפוי כוח להחליט על גיוס מילואים. ביום פרוץ המלחמה - בבוקר יום כיפור, ה-6 לאוקטובר, הגיעו ידיעות על כוונותיהן של מצרים וסוריה לתקוף את ישראל באותו יום לפנות ערב. השאלות שניצבו בפני מקבלי ההחלטות היו: מהו היקף כוחות מילואים שיש לגייס? והאם להנחית על המצרים מכת מנע ע"י חיל האוויר?

הרמטכ"ל גרס בניגוד להערכות של אמ"ן, כי יש לנהוג כאילו מלחמה בפתח. לעומתו, שר הביטחון נקט בגישה קרובה לזו של אמ"ן, ולפיה הסיכויים למלחמה נמוכים. בתווך ניצבה ראש הממשלה אשר קבלה במידת מה את שתי הגישות. כלומר, לגייס את כוחות המילואים, אך לא לבצע מכת מנע, מחשש שתדמיתה של ישראל תפגע, ובעולם יראו אותה כמדינה תוקפנית. בסופו של דבר, מלחמת יום כיפור פרצה באותו יום, 6 באוקטובר, בשעה 14:00, כאשר אזרחי ישראל צמים, חלקם בבתי הכנסת, הצבא לא מוכן למלחמה, וכוחות המילואים לא קבלו הודעה מוקדמת.

תוצאות המלחמה (בטווח הקצר)

ניצחון צבאי בשדה הקרב – לקראת סוף המלחמה הסתמן ניצחון צבאי לצד הישראלי, כאשר צה"ל התמקם במרחק 40 קילומטר מדמשק (בירת של סוריה), ובמרחק של 101 קילומטר מקהיר (בירת מצרים).

המחיר הכבד שגבתה המלחמה – למרות הניצחון בשדה הקרב, המלחמה לא הסתיימה עם תחושת אופוריה כפי שהסתיימה מלחמת ששת הימים. ממד הפתעה שאפיין את פרוץ המלחמה, ואי המוכנות של הצבא, הביאו לכמות גדולה של הרוגים כבר בימים הראשונים, והדיונים בצמרת המדינית היו ספוגים באווירת ייאוש.

חשוב להדגיש כי ממד ההפתעה לא היה רק נחלתה של הצמרת המדינית והצבאית, אלא של החברה כולה. הציבור בישראל לא היה מוכן לאפשרות של מלחמה, והקריאה למילואים נתפסה על-ידי הציבור כרעם ביום בהיר. מספר ההרוגים, הפצועים והשבויים שבר את החברה הישראלית אשר

הייתה שרויה באבל עמוק. למדינת ישראל נהרגו כ-2650 חיילים, כ-7250 נפצעו ועוד 300 חיילים נפלו בשבי. למצרים היו כ-15,600 הרוגים, 25,000 פצועים ועוד 8270 חיילים שנפלו בשבי. לסוריה היו 4000 הרוגים, 10,000 פצועים ועוד כ-380 חיילים שנפלו בשבי.

השפעות המלחמה על החברה הישראלית (לטווח הארוך)

בתחום החברתי - הובילה לאובדן הדרך הן ברמה הלאומית והן ברמה הפרטית. אנשים חפשו דרך חדשה, ותחושה חזקה של משמעות לקיומם. דבר זה בא לידי ביטוי בגל גדול של חזרה בתשובה, שבמידה רבה נמשך עד היום.

בתחום הכלכלי - הגברת תלות ישראל בארצות הברית: עקב המחיר הכבד של המלחמה בנשק והנזק הכלכלי הכבד, גברה תלות ישראל בסיוע צבאי וכלכלי מצד ארצות הברית. בעקבות אספקת הנשק הגדולה מברית המועצות למצרים ולסוריה. נשיא ארצות הברית, ריצ'רד ניקסון העביר נשק רב לישראל, בטיסות ארוכות טווח ומורכבות, ואפשרו לה את המשך הלחימה.

בתחום הפוליטי - המלחמה הביאה להעמקת הפער בין העמדות השונות ביחס לשאלת השטחים הכבושים ממלחמת ששת הימים. מצד אחד אלה שתמכו בהחזקת השטחים ובניית התנחלויות ("גוש אמונים"), ומצד שני אלה שקראו לווייתורים טריטוריאליים בתמורה להסכם שלום ("שלום עכשיו") כמו כן הממשלה נפלה. בעקבות לחץ ציבורי כבד, הודיעה ראש הממשלה גולדה מאיר על התפטרותה מהממשלה. חוסר האמון שנבנה כלפי השלטון הופנה בעיקר כלפי הממסד הוותיק של המערך והיה מהגורמים העיקריים להפסד שלה בבחירות בשנת 1977 שהעלו לשלטון את מפלגת הליכוד ("המהפך") לראשונה מאז קום המדינה.

השפעות בתחום הביטחוני - בעקבות לחץ הציבור בישראל הוקמה וועדת אגרנט (על-שם השופט נשיא בית המשפט העליון שמעון אגרנט). הוועדה הטילה את עיקר האשמה על הדרג הצבאי והעומד בראשו, הרמטכ"ל דוד אלעזר (דדו). דדו התפטר מיד עם פרסום מסקנותיה של הוועדה.

במישור המדיני – נחתם הסכם שלום עם מצרים שהייתה מדינת אויב. לאחר עליית הליכוד לשלטון החל תהליך שלום בין ישראל למצרים בתיווכם של האמריקאים. לאחר מלחמה שגבתה מחיר דמים אכזר, הסכימה ישראל לשבת לשולחן המשא ומתן, ולהחזיר את חצי האי סיני תמורת הסכם שלום. ב-1979 נחתם הסכם קמפ-דיוויד (הסכם השלום עם מצרים), במסגרתו ישראל החזירה למצרים את חצי האי סיני.

השפעות המלחמה על מדינות ערב

הסכם שלום בין ישראל למצרים – בעקבות הצלחת שהותירה המלחמה בחברה הישראלית, סאדאת נשיא מצרים הגיע לישראל על-מנת לקדם את תהליך השלום, מתוך עמדה של כוח, אחרי תחושת הניצחון שגרמה המלחמה למצרים. על-אף שישאל הצליחה להגן על גבולותיה במלחמה, היא יצאה מן המלחמה פגועה ושבורה. אם בתקופה שקדמה למלחמה, ישראל לא נענתה לקריאות השלום של סאדאת, הרי שתקופה שאחרי המלחמה התמונה השתנתה. ישראל אבדה את בטחונה העצמי ובגיבוי

אמריקאי נענתה להסכם השלום עם מצרים. ניתן לומר כי ההערכות של סאדאת התממשו, והמלחמה אכן הצליחה להביא לתהליך מדיני, שהשיב למצרים את חצי האי סיני.

חרם הנפט על ישראל – ארגון המדינות המפיקות נפט הודיעו במהלך המלחמה על הפחתה בחמישה אחוזים, עד אשר ישראל תיסוג מכל השטחים הכבושים. בשלב הבא הופסקה מכירת הנפט לארה"ב בשל תמיכתה בישראל, דבר שיצר מחסור חמור בנפט בארצות הברית.

סוריה - אסד התנגד להסכם שלום עם ישראל, ותמך בארגוני טרור שהופעלו משטח לבנון.

העלייה בשנות החמישים והשישים

היקף העלייה לאחר ההכרזה על הקמת המדינה נפתחו שערי הארץ ויהודים יכלו לעלות אליה באופן חופשי. הדבר החשוב ביותר שצריך לזכור כדי להבין את התקופה על כל בעיותיה הוא – ממדי העלייה. בשלוש השנים הראשונות לקיומה של המדינה עלו אליה כ- 700 אלף יהודים. האוכלוסייה היהודית בארץ מנתה עד הקמת המדינה כ- 650 אלף יהודים בלבד. כלומר בשלוש השנים הראשונות לקיומה הוכפלה האוכלוסייה היהודית בישראל ומספר העולים גדול היה ממספר הקולטים. עד – 1960 קלטה מדינת ישראל כמיליון עולים. לכמות כזו של עולים בפרק זמן כ"כ קצר אין תקדים בהיסטוריה של שום מדינה, קל וחומר מדינה שזה עתה קמה מתוך מלחמה נוראית. עובדה זו יצרה קשיים אדירים, הן למדינה הקולטת על מוסדותיה השונים וכמובן גם למאות אלפי הנקלטים (חלק מאותם קשיים משפיעים אלינו עד היום).

ארצות המוצא של העולים אירופה - ניצולי שואה, פליטים ששהו מאז סיום המלחמה במחנות העקורים (מחנות שבהם שוכנו פליטים יהודים לאחר המלחמה) בגרמניה אוסטריה ובמחנות שהקימו הבריטים בקפריסין, בהם כלאו את העולים ה"בלתי לגאליים" שנתפסו על ידם עם הגיעם לארץ ישראל.

מזרח אירופה - רומניה ופולין שם התרכזו רבים מהיהודים ששרדו את השואה, יוגוסלביה, בולגריה. ונפתח להם "חלון הזדמנויות" בעקבות תמיכתה של בריה"מ בהקמת מדינת ישראל ואפשרה ליהודי הגוש הקומוניסטי לעלות לארץ.

הסיבות לעליה - הקמת המדינה - מיד עם הקמתה פתחה מדינת ישראל את שעריה לעלייה ויהודים יכלו לעלות אליה באופן חופשי. מצוקה כלכלית ואנטישמיות במזרח אירופה – המשך הפגיעה הפיזית ביהודים (למשל הפוגרום בעיר קילצה) הבהירו ליהודים כי למרות הרצח הנורא האנטישמיות לא חלפה ולכן עליהם לבסס את חייהם בארץ ישראל. התסיסה נגד השלטון הסובייטי במדינות הגוש המזרחי, ערערה את ביטחונם האישי של היהודים. החמרה במצבם של יהודי ארצות ערב - עם קום המדינה ובעקבות מלחמת העצמאות בין מדינת ישראל למדינות ערב החמיר מצבם של היהודים בארצות האסלאם. השלטונות אסרו על פעילות ציונית וראו ביהודים אויבים והיקשו מאוד על חייהם. הסכסוך בין ישראל לשכנותיה אילץ את היהודים לעזוב את מדינותיהם וישראל פעלה להביאם ארצה. קבלת עצמאות של מדינות האסלאם (אמצע שנות ה-50) - בעקבות קבלת העצמאות של

מדינות האסלאם שנשלטו ע"י מעצמות אירופה, הלך היחס ליהודים והחמיר בגלל שהיהודים נחשבו בעלי ברית של השלטון האירופאי (היו משולבים במערכות הממשל) ולכן הם העדיפו לעלות לישראל.

מאפייני העלייה

המדינה הצעירה הייתה צריכה להתמודד עם זרם העולים העצום שהגיע, לדאוג לצרכים הבסיסיים כמו: מזון, דיור ותעסוקה. התמודדות זו הביאה להתלבטות במוסדות המדינה: האם לנקוט במדיניות של עלייה המונית, או מדיניות של עלייה סלקטיבית ומבוקרת, מתוך חשש שהמדינה לא תוכל להתמודד עם כל העולים. בפועל התפתחו שלושה דפוסי פעולה מרכזיים בטיפול בעלייה: עליית הצלה ממדינות שליהודים נשקפה סכנה קיומית כמו, עירק, לוב תימן. עלייה מבוקרת (סלקטיבית) מתוניסיה, מרוקו ואירן ועלייה חשאית מסוריה, לבנון, מצרים ומרוקו.

עליית הצלה (חיסול גלויות) - נבעה מהערכה כי היהודים באותן מדינות עלולים להיפגע, ועל מדינת ישראל להיערך במהירות לחלץ אותם מאותם מקומות בהן הם נתונים בסכנה, ולהביאם לארץ למרות הקשיים הצפויים בתהליך העלייה והקליטה. לדוגמא: העלייה מתימן "מרבד הקסמים", 1949. במבצע זה הובאו לישראל כמעט כל קהילת יהודי תימן כ- 45,000 איש. העלייה מעיראק – "מבצע עזרא ונחמיה", 1950 לאחר הקמת המדינה נוצרה סכנה קיומית ליהודי עיראק. ב-1950 הסכימו השלטונות בתנאי שהיהודים יוותרו על אזרחותם ועל רכושם. וישראל נערכה למבצע הטסה של היהודים. כ-120,000 יהודים, כמעט כל קהילת עיראק עלו לישראל.

עלייה מבוקרת (סלקטיבית) - עלייה ממדינות שלא נשקפה סכנה קיומית. ראשונים נבחרו לעלות יהודים שיכלו לעלות לארץ ולהסתדר בכוחות עצמם, צעירים שיכלו לעבוד ולהתפרנס, ושלא יהיו נטל על המדינה. מדיניות זו הופעלה בעיקר על יהודי מרוקו ותוניסיה. תהליך זה היה חלק מהניסיון לקלוט את העולים בדרך מבוקרת, כדי לאפשר להם קליטה בתנאים סבירים וכדי למנוע את קריסתו של המשק הישראלי.

עלייה חשאית - ממדינות כגון סוריה לבנון, ממצרים ומרוקו. עלייה זו הייתה בלתי לגאלית ללא ידיעת השלטונות המקומיים. יש הטוענים שהשלטונות העלימו עין וחלקם אף קיבלו כסף ממדינת ישראל כדי שיאפשרו את העלייה וישמרו על חשאייתה. עלייה זו התאפיינה בסיכון גבוה. ממרוקו הוברחו יהודים דרך האוויר, היבשה והים. שיאו של סיפור הבריחה הייתה בטביעתה של הספינה "אגוז". בעקבות זאת ועקב לחץ בינלאומי אפשרה מרוקו את יציאתם של היהודים. (מבצע "יכין", תחילת שנות ה-60 עלו לארץ כ-120,000 יהודים בהעלמת עין מצד המלך). מסוריה, לבנון וממצרים הוברחו יהודים מועטים בשל הסכנה להעבירם את הגבול.

תהליך הקליטה

קשיים - מצבו של המשק הישראלי הקטן שרק יצא ממלחמה מתישה, לא היה ערוך לספק דיור, מזון ותעסוקה למאות אלפי העולים. לרוב העולים לא הייתה הכשרה במקצועות הנדרשים למשק הישראלי. לפיכך הממשלה נקטה במספר פעולות כדי להתמודד עם הקשיים: בתחום המזון – הנהיגה המדינה מדיניות צנע – הנהגת הקצבה של מוצרים חיוניים. בעיקר מוצרי יסוד בסיסיים כמו: שמן,

לחם, סוכר ומרגרינה וגם ביגוד והנעלה שחולקו בכמות שווה ע"י הממשלה לכל התושבים. משטר הצנע סייע לצמצום המצוקה החומרית של השכבות החלשות במיוחד מקרב העולים החדשים (משטר הצנע נמשך עד – 1959). בתחום התעסוקה - עבודות יזומות. בגלל המחסור במקומות עבודה יזמה הממשלה עבודות יזומות כדי לספק תעסוקה לעולים הרבים. העבודות היו בסלילת כבישים, נטיעת יערות, ניקיון במחנות צה"ל ועוד. מאחר שהיה צריך לחלק את מכסות העבודה בין כל העולים, לא ניתן היה להעסיק את כולם למשך שבוע מלא ולכן הועסקו העולים באופן חלקי ושכרם היה נמוך מאוד. כמו כן ביצעה המדינה השקעות בתעשייה – במהלך שנות החמישים והשישים הצליחה הממשלה לצמצם את האבטלה ע"י השקעות גדולות בהקמת מפעלים חדשים. הכספים להשקעות אלה הגיעו מתרומות של יהודי התפוצות ומתרומות של בעלי הון יהודים. אבל רוב הכסף הגיע מגרמניה בעקבות "הסכם השילומים" דבר שאפשר למדינה לפתח תעשייה. בתחום הדיור - הקמת "מעברות" – המעברות היו מחנות מעבר של פחונים ואוהלים, בהם שוכנו העולים חסרי הבית. התנאים במעברות היו קשים, פעמים רבות ללא מים זורמים ותנאי תברואה סבירים. העולים שגרו בהם גרו בצפיפות רבה. מרבית שוכני המעברות היו עולים מארצות האסלאם. כמו כן הקימה המדינה עיירות פיתוח – כחלק מיוזמת הממשלה לחיסול "המעברות" ולפיזור האוכלוסייה באזורי הפריפריה הקרובים לגבול (כדי לשמור גבולות המדינה) הקימה הממשלה הקמה של עיירות פיתוח בהם שוכנו רבים מהעולים, רובם המכריעה בני עדות המזרח. עיירות הפיתוח הביאו להעמקת הפערים בין ותיקים לעולים החדשים מעדות המזרח. עיירות פיתוח לדוגמה : קריית שמונה, ירוחם דימונה שדרות. בנוסף לכך כפתרון מידי לפתרון בעיית הדיור שיכנה המדינה עולים במחנות צבא בריטים שהצבא הבריטי הותיר אחריו, בשכונות ערביות בערים המעורבות (במהלך מלחמת העצמאות ברחו ערבים רבים מבתיהם בכפרים או בערים המעורבות. כגון חיפה יפו וכו'. הממשלה שיכנה בבתיים הריקים עולים רבים וזאת כדי למנוע מפליטים ערבים לחזור לבתיים).

תפיסת 'כור היתוך' – תפיסה ששמה לה למטרה לעצב חברה חדשה לאומה הישראלית שקמה בארץ, שתבונה מבוססת על מורשת היישוב הוותיק : ציונות, חלוציות, אהבת הארץ, שלילת הגולה, ועל הערכים השאובים מהתרבות המערבית המודרנית כגון דמוקרטיה והשוויון בפני החוק. במסגרת תפיסה זו נדרשו העולים לאמץ את ערכי החברה הקולטת גם במחיר מחיקה מוחלטת של התרבות שממנה הגיעו. הדמות שמהווה מודל לחיקוי בעבור העולים הייתה דמות ה"צבר", הישראלי, יליד הארץ, דובר העברית, ציוני, המשרת בצה"ל, ומוכן להקריב את חייו למען מדינתו.

המעבר לתפיסה 'רב תרבותית' – הגדרה : תפיסה הדוגלת בפלורליזם חברתי ותרבותי, מכירה בצורך בחברה מגוונת, רבת פנים, פלורליסטית. יחס שווה לכל התרבויות, כאשר כל תרבות תורמת לחברה. אין תרבות עליונה ואין תרבות נחותה.

הגורמים למעבר מתפיסת כור היתוך לחברה רב תרבותית

האכזבה ממדיניות "כור היתוך". מהומות ואדי סאליב ומחאת הפנתרים השחורים הבליטו את תחושת הקיפוח של העולים יוצאי עדות המזרח. המודעות הציבורית למחיר ששילמו עולי עדות המזרח בטשטוש הזהות התרבותית שלהם הביאה לשינוי התפיסה.

הלם תוצאות מלחמת יום כיפור הובילו למחאה כנגד השלטון שנתפש כאחראי לכישלון במלחמה ולחסרונות של מדיניות כור ההיתוך שנעשה ע"י אותו שלטון – מפא"י.

מהפך שלטוני - עליית "הליכוד" לשלטון ב- 1977 חיזקה מאוד את יוצאי עדות המזרח ואפשרה להם להביא לידי ביטוי את תרבותם וגם נתנה להם יותר כוח פוליטי. [נוצרה ההבנה "שהזמן עושה" את שלו, וממילא הדוק השני של העולים מאמצים את התרבות הישראלית והופכים לחלק מהחברה ללא צורך במדיניות של "כור היתוך"].

דרכי ביטוי לרב תרבותיות בתחומים שונים

תרבות – בשנים הראשונות של המדינה התאפיינה התרבות במרכיבים לאומיים מובהקים, שירה שהדגישה את האנחנו ואת ה"ביחד" והיללה את דמות ה"צבר" החסון ועצמאי. משנות ה-80 עברה התרבות שינוי עצום. להקות רוק החלו לשיר על בעיות אישיות ולא לאומיות. הזרם המזרחי במוזיקה, שלא הושמע כלל בתחנות הרדיו, הפך לדומיננטי והוא כיום חלק מרכזי במוזיקה הישראלית. הוקם תיאטרון של עולים מרוסיה (גשר). קולינריה - הוקמו מסעדות במגוון אין סופי – הודיות, סיניות, צרפתיות איטלקיות ועוד. תקשורת - בשנים הראשונות של המדינה התאפיינה התקשורת בהיותה "שופר" של הממסד. ערוצי התקשורת היו מועטים (טלוויזיה רק ערוץ אחד), ומספר ערוצי הרדיו היה מוגבל. כולם – בדרך כלל ביטאו את עמדת השלטון ואת תחושת הביחד. היום יש ערוצים רבים : אזורים, עדתיים, ערוצי נישא. חגים – החגים סימלו תמיד אחדות לאומית, עם דגש על המקורות היהודים. חג העצמאות כמבטא את ניצחון הציונות עם דגש על זיכרון הנופלים למען המולדת (שיר הרעות- יפי הבלורית והתואר). היום יש הרבה חגים עדתיים כמו המימונה, סהרנה, סיגד. לכל עדה חג משלה.

אירועי ואדי סאליב

וואדי סאליב היא שכונה ערבית בחיפה, בה התגוררו עולים מצפון אפריקה. כישלונות בתהליך הקליטה של העולים הביאו לתחושות קשות של אפליה בקרב עולי ארצות האסלאם שבאו לידי ביטוי במאורעות ואדי סאליב. המהומות החלו בעקבות מריבת שיכורים בבית קפה. שוטר שהגיע להפריד בין האנשים ירה באחד השיכורים ופצע אותו קל. למחרת אורגנה הפגנה שבראשה עמד דוד בן הרוש איש השכונה שהקים את ארגון "ליכוד יוצאי אפריקה", בהפגנה נשאו דגלים שחורים ואת דגל המדינה טבול בדם. ההפגנה הפכה להתנגשות אלימה והמהומות התפשטו ברחבי הארץ, בעיקר באזורים שבהם גרו יוצאי צפון אפריקה. בעקבות האירועים קמה וועדת חקירה לבדוק את האירועים.

השלכות אירועי ואדי סאליב על החברה הישראלית

- הקשיים בתהליכי הקליטה של חלק מיהודי ארצות האסלאם הועלו למודעות הציבור במדינת ישראל, ובעקבות זאת נשאלו שאלות מהותיות בנוגע למדיניות הקליטה- היו שטענו כי אכן הציבור המזרחי סובל מאפליה ומקיפוח על רקע עדתי, ואילו האחרים טענו כי הסיבה למצב הירוד של העולים תלויה בכישוריהם, ועובדה היא, כי עולים חזקים יותר היגרו לצרפת וארצות אחרות.

- בעקבות המחאה, הממשלה החליטה על הקמת ועדה חקירה ממלכתית בראשות השופט משה עזיוני. הועדה מצאה כי בקרב עולי צפון אפריקה שוררת תחושת קיפוח ואף אפליה מכוונת שגרמו להתפרצות. מסקנות הוועדה הביאו לשיפורים ותיקונים מידיים, כמו הגדלת שכר פועלי הדחק, הגדלת מכסת ימי העבודה בחודש שנותנות לשכות העבודה, זירוז מתן קצבאות למשפחות מרובות ילדים, ניסיונות לפתור בעיות של מחוסרי דיור ומפוני מעברות. שכונת ואדי סאליב פונתה מתושביה וקיבלו דירות בשכונות יותר טובות, החלו בשיקום שכונות עוני ברחבי הארץ, יוצאי צפון אפריקה נכנסו לפוליטיקה ונחלו הצלחה בפעולותיהם, חל שיפור במערכת החינוך בשכונות מצוקה ועיירות פיתוח.
- התושבים בואדי סאליב פיתחו עוינות וחשדנות כלפי הממסד (הממשלה), וראו בממסד אחראי לחוסר ההצלחה בקליטתם ולאפלייתם בהשוואה לקבוצות אחרות בחברה. ההתפרצות האלימה בואדי סאליב נבעה מתחושות של תסכול, קיפוח ואפליה שנבעו מקשיי קליטתם בתחומים השונים: כמו תנאי דיור קשים, אחוז גבוה של מובטלים, רמה ירודה של שירותים קהילתיים בשכונה, בהשוואה לשכונות סמוכות בעיר.